

AZ ATHENAEUM OLVASÓTÁRA

BŰNÖS SZERELEM

REGÉNY

IRTA

PAUL BOURGET

FORDITOTTA
TÓTH BÉLA

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KIADÁSA
1896.

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi (CC BY-SA 4.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2016
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-615-5531-91-0 (online)
MEK-16254

TARTALOM

BŰNÖS SZERELEM.

NOVELLÁK.

Szaida.

Aline.

A szerelem kora.

ELSŐ KÖTET.

AJÁNLÁS.

Gaston Gréhangenak.

Sok idő múlt el, kedves barátom, a mi gyermekségünk óta, de akkori szeretetünk mindmáig nem változott. Szívünk, lelkünk felhőtlen barátságának emlékéül jól esik nevedet írnom ama könyvemre, melyet te valamennyi között legjobban szeretsz. E könyvben mondtam el legőszintebben: miként gondolkozom korunk erkölcsi életének egynéhány legfőbb problémájáról. Alkalmasint ez az őszinteség ragadt meg téged, a legbecsületesebb, legigazabb embert, akit valaha ismertem. Bárcsak védelmezője lehetnél e könyvnek amaz olvasói előtt, akiket a rajz némely merészségei s az analízis némely kegyetlenségei megriasztanak! De akármi is legyen a közvélemény ítélete a Bűnös szerelem-nek neveztem lelki betegség ez aprólékos diagnózisáról: e regénynek előttem mindig megmaradt az a nagy érdeme, hogy neked tetszett s új alkalmat adott megmondanom kedves Gastonom, hogy örökké hű barátod vagyok.

Paul Bourget.

Párisban, 1886. februárius 2-án.

I.

A kis szalont enyhe fénynyel világította be három lámpa. A magas lámpák japáni edényekben állottak; golyóikat vékony, halaványkék ernyők takarták. Az ajtót szőnyeg fődte. Egy nagy alakokkal szóttas szőnyeg a falon függött. A két ablak vastag, sötétvörös kárpitjai össze voltak vonva. Az így köröskörül elzárt szoba otthoniasságát növelte a sok szanaszétszórt csecsebecse: keretbe foglalt fényképek, lakk iskátulyák, régi szelenczék, meisseneni porcellán szobrocskák és füzött könyvek ama régi szövetekből készült tokokban, melyeknek a divatja épp az évben, 1883-ban kezdődött. Egy sarokban ágas-bogas zöld növény lappangott. Errébb a nyitott zongora billentyüi fehérlettek. Egy színes üvegü angol szélfogó, meg egy teázó, olvasó vagy dolgozó asztalka a kandallóhoz támaszkodott. A tűz barátságos pattogással égett, a lángtól nyaldosott teás kannában pedig zubogott a víz. A kissé szűk szalon butorzatának a manapság szokásos innen-onnan összehordott karaktere volt és mindenben látszott, hogy nemrég került ki a boltból. Az ember holmi apró jelekről első pillantásra is észre vehette, hogy ezek a párisias külsőségek keresettek. Mert némely tárgy ellene mondott az egésznek. Például az asztalon divatját mult formájú ezüst kanálkák heverték. A falon két kis, különben kitünő szentképmásolat gyermekkori emlékekre vallott és csakis valami régi vidéki házból kerülhetett ide. A fényképeken látható rokonok és ismerősök is igen falusias színben mutatkoztak. Ez az ellentét még inkább érzett a többi szobában, hol kétségtelen jelek árulták el, hogy az itt lakók nemrég költözhetek Párisba.

Ez a kis szalon a rue de La Rochefoucauld egy kis házában volt. Ezen a rue Saint-Lazare felé meredek lejtőnek induló utcavégen sokféleképpen épült bérházak és kertekkel körülvett magánlakok vannak. Ezt a palotácskát az első császárság idejében egy híres tőzsér építtette egy színésznő számára; ekkortájt a rue de la Tour des Dameson a színpad sok királya és királynéja lakott. A kis palota szűk lett volna igen gazdag családnak és a berendezés hiányainál fogva kényelmetlen az angol comfort aprólékosságaihoz szokott lakóknak; de félig falusi életet élt embereket elragadhatott, mert igazi »otthon« volt, a környéke pedig nyugodt, mert ezen a meredek utcavégen ritkán fordult meg kocsi.

Ezen a novemberi estén a kis szalonba, bár az ablakok az utcára nyitak, csak messziről és elmosódva hatott a város zaja. A kéményben az éjszakai szél füttyült. Az este jó hideg lehetett. Legalább így vélekedett a háromtagu társaságban egy még elég fiatal ember, ki üres teás csészéjét a tálczára tette és a fali órára pillantva felsóhajtott:

- »Már tizre jár... Hát csakugyan el kell mennem Malhoureékhoz? Igazán szerencsétlenség, ha okos feleségünk van, aki mindig jövőnkre gondol! Armand, ne házasodj meg soha!... Halljátok ezt a szelet?... Oly jó volt itt veletek lenni. Mondd csak, Hélène«, folytatta felesége székének hátára támaszkodva, »mi történnék, ha nem mennék el erre a mulatságra?«

- »Az történnék, hogy csuful bännánk azokkal a kedves emberekkel, akik mindig oly szivesek voltak irántunk, mióta csak Párisban lakunk«, felelt a menyecske.

Azzal a kandallótűz felé nyújtotta finom lakkcipős, mályvaszin harisnyás lábát.

- »Ha nem volna nevralgiam!« beszélt tovább és megtapintotta homlokát. »Kérlek, ments ki nálak. Most pedig eredj, szegény Alfredem.«

Fölállt és kezét nyújtotta férjének, ki magához vonta, hogy megcsókolja. Hélène szép arcán szenvedés látszott, mikor el kellett tünnie e nyájaskodást. Így, talpon, csipkével diszitett mályvaszinü ruhájában, még erősebb volt az ellentét az ő nagy eleganciája és urának félszegsége között. Sugár, nyulánk, hajlékony termete volt. Finom keze, gömbölyü karja, melyen arany karperecz csillogott, karcsu dereka, zsenge kebelének bája mind arra a testi szépségre

vallott, mely harmonizált fejének szépségével. Egyszerűen ketté választott világos gesztenyeszín haja félig eltakarta talán nagyon is magas homlokát, mely annak a jele lehetett, hogy ítéletén a hevület szokott uralkodni. Bőre olyan volt, mint a szőkéké, de szeme barna, vagy fekete, a szerint, a mint a szemepillája összehúzódott vagy kitágult. Az egész arc szenvedélyre, erős akaratra, büszkeségre vallott, a kissé erősen is határozott ovális vonaltól, mely a fő felső részét határolta és az antik medaillonhoz hasonló álltól az egyenes orrig. E szépség tiszta és eleven volta érthetővé tette, miért olyan szerelmes a férj, mikor megcsókolja feleségét, de egyszermind érthetővé tette azt a látható idegenkedést is, melylyel a menyecske az ő ura iránt viseltetett. Ez a két teremtés nem volt egy fajból való. Alfred Chazel igazi típusa volt a közép osztálybeli francziának, a kinek fejlődése korában nagyon sokat kellett dolgoznia, vizsgálatokra készülődnie, rajzolni és asztalnál görnyednie. Bár alig lehetett több harminczkét évesnél, már is látszottak rajta a testi kopás jelei. Haja gyér volt, feje kopaszos, válla széles és csontos, mozgása szögletes, valamint hogy az egész ember mindig félszogséget árult el. Magas termete, csontossága, nagy keze arra vallott, hogy természettől fogva igen erős legénynek kellett volna lennie, de a tanulás megakasztotta fejlődését. Chazel csiptető szemüveget viselt, de mindig rosszul tette föl, s ezért a szemüveg minduntalan leesett. Ügyetlen volt az a két hosszú kéz, a mit különben bizonyított az immár gyürődött gallér körül kötött fehér nyakra való gyarlósága is. De mikor leesett a szemüvege, jobban lehetett látni kék szemét, mely oly kék, oly tiszta, oly eleven, oly gyermekes volt, hogy az ember törődöttségét még a legrosszabb akarat sem tulajdonithatta másnak, mint a sok gondolkozásnak. Mosolygása egész fiatalos maradt; ha ajka nyílt, kicsillantak szép, fehér fogai. A kerek szőke szakál is illett ehhez a gyermekesen őszinte arcához.

Chazel élete folytonos, nehéz munkában telt el. Nem értett semmihez, a mi nem az ő dolga, mint mondani szokta. Atyja szerény kémia-professor volt, nagyatyja pedig paraszt ember. Atyjától a természettudományra való tehetséget, nagyatyjától a szívósságot örökölte. Alfred erős akarattal és közepes tehetséggel került föl a műegyetemre, melyről sok okos ember azt mondja, hogy agyondolgoztató rendszerével, kora vizsgálataival gyilkos módon hat fiatalságunk fejlődésére. Chazel huszonkét esztendőskorában jeles bizonyítvánnyal került ki ez intézetből és három év múlva a legnagyobb kitüntetéssel végezte a hidépitők egyetemét. Bourgesba kerülve, beleszeretett de Vaivre kisasszonyba, kinek második házasságban élő atyja csak nagyon kevés hozományt adott. Történt azonban, hogy de Vaivre hirtelen meghalt és csakhamar követte őt a sirba felesége és kis gyermeke is. Ezen a réven a fiatal pár egyszerre gazdag lett. Alfredet kinevezték Párisba városi mérnöknek s egyszerre azon vette magát észre, hogy százszorosan teljesedett ifju korának minden merész reménye. Hélène vagyona körülbelül kilencszázezer frankra rugott; ehhez járult saját tizezer frank évi fizetése és az atyjától öröklött kis tőke kamatai. A jólét nem hogy tunyává tette volna a fiatal embert, de sarkalta. Igyekezett a felesége és közötté levő rangkülömbiséget megszüntetni. Ujra lázas hévvel folytatta matematikai tanulmányait. Álmainak szemhatárán az akademia ragyogott, mint valami végső apotheozisa sorsának, melynek boldogsága ebben a bölcs apai tanácsban gyökerezett: »Mindig arra tarts, a merre a többiek járnak.« Volt már egy fia is, kiben önmagának mását látta; hogyne örülhetett volna hát ez az ember, hogy az életbe a vele született engedelmisséggel nyugodott bele.

Ezek a gondolatok annak a fejében jártak, a kit Chazel az imént Armandnak szólított. A vendég orosz cigarett füstjén át nézte ezt a családi képet. Hogy szabad volt dohányoznia, eléggé mutatta, mily bizalmasa a háznak. Armandt épp olyan ellentét választotta el Alfredtől, mint Hélènet. Egész fiatal embernek látszott, bár már harminczkét éves mult. Ha Alfred soványságát és félszogségét még jobban feltüntette a vasvillával ráhányt ruha, de Querne bárón - ez volt Armand vezetékneve - az ő feszes kabátjában meglátszott, hogy kicsiny, de erős ember, a ki viv, lovagol, labdáz és üzi a sportnak mindama fajait, melyekkel a gazdag

fiatalság az angolokat majmolja, mióta a diplomácia, az államtanács, a főszámvevőszék megszűnt számukra pálya lenni, őszinte, vagy csak affektált ellenzékiességük miatt. A bárón minden a sok idővel rendelkező gazdag emberre vallott. A diskkrét ékszerek, a gondosan ápoltság, a tökéletes nyakkendő és gallér, a göndör fekete haj és a kissé fitymáló ajk fölött a szép bajusz. De Quernet azonban mégsem lehetett a férfi-divat potomságaival bibelődők banáliságaival vádolni; az ilyen gyanútól megóvta őt a többnyire nyugodt arczából kivillgó, nyugtalan éles tekintet. Ez az éppenséggel nem fiatalos tekintet annyira meghazudtolta magát az egész alakot, hogy szinte különös embernek látszott az, aki így néz, bár egész viseletén az a törekvés látszik, hogy kifogástalan korrektségével sikerüljön menekülnie a megjegyzések elől. Míg Chazelnak egész valójája elárulta, hogy szíve fiatal maradt, ez embernek már csak fekete szemén is észre lehetett venni, hogy lelke és elméje vén, hiába maradt meg a teste ifjunak. Arcza kissé hosszukás és barna volt, mint az epés embereké; a homloka redőtlen, arcza finom, széles állán egy kis gödör. Lehetetlen volt elképzelni, hogy ennek az embernek valami hivatása, vagy akár csak foglalkozása is van; és mégis egész valójából valami olyan fensőbbség sugárzott, mely hihetlenné tette, hogy ez az élet csupa henyélés; az ajak körül pedig egy bánatos vonás ellene mondott a kéjhajhászásnak. A báró nyugodtan dohányzott és valahányszor kibocsátotta szájából a füstöt, látszott apró sűrű fehér foga, melynek alsó sora rendetlen növésű volt; ezt némelyek a kegyetlenség biztos jelének tartanak. Nézte, hogyan csókolja meg Chazel a felesége halántékát és hogyan süti le szemét a menyecske, nem merte ő rá tekinteni. Ha azonban az asszony pillantása találkozott volna a fiatalemberével, nem fájdalmat, hanem a gunynak és a kíváncsiságnak meghatározhatatlan elegyét látta volna benne.

- »Igazad van«, szólta Alfred válaszul a néma szemrehányásra, melyet Hélène arcza kifejezett, »izléstelenség a feleséggel nyíltan szerelmeskedni, de Armand megbocsátja nekem. Hát Isten áldjon meg«, folytatta kezét nyújtva barátjának. »Legföljebb egy órát töltök ott. Ugy-e még itt talállak?...«

A báró és Chazelné hát magukra maradtak. Egynehány percig mind a kettő hallgatott, abban a helyzetben, a melyben Alfred hagyta őket. Az asszony állt, de most már Armandra emelte szemét; a fiatal ember pedig mosolygással viszonzta e tekintetet, miközben egyre sűrűbb füst felhőbe burkolózott. A menyecske ajkát félig kinyitva szívta be a kissé csipős füstöt. Az ablakok alatt kocsirobogás hallatszott. Chazel fiákere indult utnak. Hélène most Armand zsöllyeszékéhez közeledett, kedves mozdulattal elvette a cigarettet és a tűzbe dobta, aztán letérdelt a fiatal ember előtt, megölelte fejét és ajkon csókolta. Mintha csak el akarta volna tüntetni azt a kellemetlen hatást, melyet férje hagyhatott kedvesében és megszólalt oly derült hangon, melynek vigsága elárulta, hogy jól esik a szabadság oly hosszú lenyugozás után:

- »Jó estét, Armand, szeret ma engem?«

- »Hát maga engem?« válaszolt a fiatal ember és arczon czirógatta a nőt, ki most már egész lebecsült a földre, fejét szeretőjének térdére tette és rajongás lázával nézett rá.

- »Maga kaczer!« mondta, »hiszi, ha nem is mondom.«

- »Tudom, hogy szeret... nagyon szeret... de mégsem eléggé.«

Hangjában volt valami guny, mely czélozni akart. Sokszor megújult keserűséget illetett ez a vágás. Hélène azonban a feleletre kész asszony mosolygásával fogadta.

- »Önben hát csak mindig megmarad ez a bizalmatlanság«, és bár igen boldog volt, szemében bánat árnyéka látszott, mikor így folytatta: »hát nem hisz szerelmemben anélkül az utolsó bizonyosság nélkül...«

- »Bizonyosság! Ön ezt bizonyosságnak nevezi, holott az nem a szerelem bizonyossága, hanem maga a szerelem... Igaz«, beszélt tovább komorabban, »valahányszor nem akartál egészen az enyém lenni, kételkedtem... nem őszinteségedben, - hiszem, hogy azt hiszed, hogy szeretsz engemet, - de szerelmed igazságában... Az ember nagyon gyakran képzei, hogy érez, pedig nem érez. Ha csakugyan úgy szeretnél engem, a mint mondod, a mint gondolod, vajjon ellenkezni még velem? Megtagadnád a légyottot, melyet annyiszor kértem? Bizony megadnád, éretted is, érettem is...«

- »Armand...«, kezdett szólni Hélène, de pirulva hallgatott el.

Fölkelt és csipőre tett kézzel föl s alá kezdett járni, mint mindig, mikor nagyon töprenkedett. Mióta csak szeretni kezdte de Quernet és meg is vallotta neki, tudta, hogy el fog következni az idő, mikor le kell mondania a tiltott, de tiszta szerelem szép álmáról. Tudta, hogy oda kell adni egész valóját, miután odaadta szivét és kedvese lesz annak, kinek megengedte, hogy azt mondja neki: Szeretlek. Mindezt tudta, de mind mostanig volt ereje védekezni, nem kaczérságból, - semmi asszony nem tudott nála kevésbbé számítani arra, hogy a férfi be nem tellett vágya lobogtatja a szenvedélyt, - de a benne állandóan lakozó kötelességérzet révén. Melyik az a férjes asszony, a ki nem ringatózott abban a kába ábrándban, hogy összeegyezteti szivének hűtlenségét az esküdt hittel? A teljes szerelem gyönyörűségéről való lemondást eleinte elég vezeklésnek itéli. Aztán folytatja a házasságtörést abban a hiszemben, hogy nem fog átlépni bizonyos határt, és rövidebb-hosszabb ideig valóban tartózkodik is. Ez idő hossza a szeretett férfi karakterétől függ. De az életet kormányzó hajthatatlan logika gyakorolja a maga jogait. A lélek és a test nem válik el; a szerelem nem tűr más törvényt, mint a magáét.

Hélène érezte, hogy most ütött a végzetes óra. Két hét óta hányszor folytatta ezt a borzasztó vitát kedvesével, ki szüntelen kívánta tőle a szerelemnek e végső bizonyítékát. Tudta, hogy e jelenetek alatt mindig alacsonyodik ez ember szemében. Még egy-két ilyen beszélgetés és Armand nem fog többé hinni nagy, esztelen érzelmében; mert szerette ezt az embert és szerette őt szeretni. Nem birt szenvedést látni szemében és nem birta tűrni a gondolatot, hogy ez a lélek bizalmatlan iránta és távolodik tőle. Az asszony mindezzel számot vetett magában; látta, hogy a bűn kikerülhetetlen és elhatározta, hogy feláldozza magát »szerelmének«. Így szokta leveleiben szólni Armandt, mert a »barátom« nagyon hideg volt, a »kedvesem« pedig elpiritotta őt. Igen, eltökélte, hogy megadja érzelmének a legfőbb bizonyosságát, melyet követelnek tőle; a beleegyezés pillanatában azonban elhagyta ereje. Megint kezdje azt a gyűlöletes alkudozást? Ó, ha szabad volna, - vagyis nem volnának kötelességei gyermeke iránt, akit nem áldozhatott föl szerelméért, - ha szabad lett volna, nemcsak egy titkos légyottot adni ez embernek, de megszökni vele és feláldozni neki egész életét! Ezek a gondolatok kóvályogtak szegény fejében, mialatt a szobában járt-kelt. Végre megint barátjára tekintett; és azt vette észre, hogy ez imádott arcz vonásai megváltoztak.

- »Armand«, szólt, »ne legyen szomorú. Beleegyezem mindenbe, a mit csak kíván.«

A fiatal embert inkább meglepték, mint megindították ezek a női sziv legtitkosabb redőiből fakadó, mély hangon mondott szavak. Sajátságos tekintetét rászegezte Hélénerre. Ha a szegény asszonynak ereje lett volna reá nézni, szurós szemében nem vette volna észre azt az isteni meghatottságot, mely a vétkező nőt feloldozza a szerető boldogsága révén. Az a pillantás még mindig az a megvető és kíváncsi pillantás volt, melylyel az imént Armand, Alfred és Hélène ölelkezését nézte. Az asszony azonban sokkal zavartabb volt attól, a mit kiejtett a száján, semhogy elég hidegvérű lett volna bármit is megfigyelni. Odaborult Armand térdére, kebeléhez szoritotta és ekkor az ifjú arczára egy új indulat rajzolódott: a csaknem mámoros vágyódás. Magához tapadva érezte e karcsu test szépségét; karja közt tartotta a gyönyörű vállat, melyet bálokban már látott födetlenül; itta a minden asszony körül lebegő meghatározhatatlan illatot és ajkával érintette a szempillát, mely remegett csókja alatt.

- »De legalább boldog leszel?« kérdezte az asszony, mintegy aggódva.

- »Hogy kérdezhetsz ilyent? Hát még nem láttad a szemedet«, - és ismét ajkával érintette, - »rózsás arczodat«, és megczirógatta, - »selymes hajadat«, - és beszívta illatát, mint valami virágét, - »édes szádat«, - és megcsókolta.

Mit tudott volna felelni Hélène, szépségének ez imadására? Téveteg mosolygással engedte át magát ez érintésnek, e zenés beszédnek. Valami oly benső és oly sejtelmes rezgett meg valójában, hogy összetörve, szinte félholtan bontakozott ki ez ölelésből. Nem most először engedte meg, hogy Armand megcsókolja őt. De bármily édesek, bármily mámorosak is voltak azok a csókok, melyeknek nem birt ellent állani, mindig maradt elég ereje menekülni, a nagyobb merészségek elől. Nem, sohasem adta volna így meg magát, még ha nem is fenyegeti a meglepés veszélye, e kis szalonban, hol anyjának, férjének és fiának arczképe emlékeztette arra, hogy mit készül feláldozni. És most e pillanatban is, mikor látta Armand arczán azt a vonást, melytől annyira rettegett, volt bátorsága elmenekülni. Leült egy zsöllyeszékbe, és reszkető kezével nyitogatni kezdett egy legyezőt:

- »Holnap a tied leszek, ha akarod.«

Armand, mintha magához tért volna ittasságából. Hélènere nézett és a menyecskében ismét föltámadt az a kínzó érzés, hogy kettejük közt megint valami olyan van, mint egy elváltató fátyol. Vajjon mit mondhatott, a mi Armandnak nem tetszett? Bizonyosan az bántja, hogy elmenekült előle. Mert a mit neki mondott, eleve a megadás volt és barátja miért ne kívánhatta volna, hogy boldogságuk ott teljék be, a hol mindig találkoznak?

Armand azonnal megfelelt e kérdésével;

- »Hát hol találkozunk?... Nálam?... Tőlem függ, hogy inasom egész délelőtt ne legyen otthon.«

- »Nem, nem«, válaszolt mohón az asszony, »nem nálad...«

Megjelentek előtte azok az asszonyok, a kik már Armandnál jártak; ezek a többi asszonyok, a kiket az új szerető mindig maga közt és kedvese közt lát, fenyegető, gyászos összehasonlításképpen; mert a szerelem, voltaképp mindig azon egy külső formában. »Legalább ne történjék ugyanazon butorok közt«, gondolta magában.

- »Hát kölcsön kérjem valamelyik barátom lakását?...« kérdezte Armand.

Az asszony megint csak csóválta a fejét. Előre a fülében csengett, mit beszélne egymással az a két férfi. Asszony és eddigelé becsületes asszony volt. Érezte, hogy ő saját hiúságát egészen más szemmel nézi, mint az az ismeretlen jó barát nézné, a kihez Armand fordul. Az ő szemében a szenvedély megszentelt mindent, még a leggonoszabb eltévelyedéseket is; megfinitott mindent, még a leglángolóbb kéjt is. De az az ismeretlen ember mi egyebet látna itt, mint egy kalandot, melyen tréfálkozni lehet. Összeborzadt és ismét Armandra tekintett. Ó, hogy megborzadt volna kedvese gondolataitól, ha kiolvashatta volna! De Quernenek nem ez volt első ilyes kalandja; és nem hitte, hogy Hélène most botlik először. Az asszony azt mondta neki, hogy ő első szerelme. De mi teszen bizonyoságot az ilyen esküvések igaz voltáról? Ez a fiatal ember sokkal többet hazudott már maga is, és sokkal többen hazudtak már neki is, semhogy a bizalmatlanság ne lett volna egész természetes. A légyott helyét illető csúf tanácskozást csak azért idézte föl, hogy Hélène beszédében fölfedezhesse a szerelem dolgaiban levő jártasság nyomait; és a pusztá kíváncsiság ösztökélte, hogy ne térjen el e tárgytól, mely gyilkos szégyennel árasztotta el a menyecskét. Hogy Hélène nem akart az övé lenni saját otthonában, a kéjelgés számításának ítélte. Abban pedig, hogy nem akart hozzá, a férfihoz menni, óvatos számítást látott. És mikor az asszony vonakodott a jó barát lakásától is, azt gondolta magában: »Fél, hogy valakit bele kell avatni a titokba. De mit akar hát?«

- »Hátha egy kis lakást rendeznénk be?...« szölt ismét.

Az asszony fejét rázta, bár titkos vágya ez volt; de attól félt, hogyha rááll, Armand azt fogja hinni, hogy ismét halogatni akar. Meg aztán ha mindig ugyanarra a helyre járna, kitenné magát a házbeliek kíváncsiságának... Nem bír lenni az a fátyolos, kinek jöttét már lesik!... Mégis beleegyezett volna ebbe, bár irtózott a gondolattól, hogy miatta pénzt költsenek, ha nem lett volna még egy érzelme, melyet meg is vallott, lázas fejét rázva:

- »Ne ítélj el, Armand, inkább érts meg. Olyan helyen szeretnék a tied lenni, melynek nem marad többé nyoma... Ládd, mi lenne abból a lakásból, ha már nem szeretnél engemet többé? Ezt a gondolatot már most sem bírom elviselni. Kérlek ne légy irántam igaztalan, érts meg egy kicsit.« És mikor így beszélt, föltárta természetének erősen regényes oldalát és föl szívének titkos sebét is. Bár nem ismerte Armand lelkét, - ezt a gyöngéd külsőbe burkolózott száraz lelket, mert ez emberben a képzelet és szív teljesen elvált egymástól, - tudta, hogy kedvese mindig hajlandó rosszra magyarázni a legkisebb jeleket is. Látta, hogy a bizalmatlanság szinte beteges hirtelenséggel szokott feltámadni lelkében, érezte, hogy Armand kétkedik benne, de azt hitte, hogy csak azért, mert annyiszor tagadta meg már, hogy az övé legyen. Épp ezért egyezett bele abba, hogy megadja neki a végső bizonyosságot. »Nem fog többé kételkedni«, gondolta magában és egész szíve fölmelegedett. Csak bűnül ne tudja be neki mostani feleleteit!... Odament hozzá, a zsöllye hátára támaszkodott és körülfogta homlokát két kezével:

- »Ó, ha tudnám, mi történik itt«, szölt sóhajtva. »Milyen kicsi tér ez, és mégis benne van az én egész boldogságom, az én egész boldogtalanságom.«

- »Ha olvasni tudnál benne«, válaszolt a fiatal ember, »csak saját képedet látnád ott.«

- »Holnap majd olvasok benne«, szölt a menyecske furfangosan.

- »Holnap«, mosolygott de Querne. »De hol? Valóban nincs más választás, mint a hónapos lakás, vagy a fogadó...«

Hónapos lakás!... Fogadó!... Hélène e szavak hallatára megborzadt. Ez egynehány szótagban benne volt a házasságtörés minden gyalázata. A kocsiba szállás, a fiákeros csúfolódó mosolygása, a beosonás a házba, melynek küszöbén már annyi asszony lopózott át dobogó szívvél: a butorok, melyek már bizonynyal voltak ily jelenetek tanúi és most az ő isteni érzelmét környékezik. Csakhogy mindebben megvolt a névtelenség, a személytelenség, az idegenség. És mivel már itt a szenny, ez legalább a legkisebb. Sokkal jobban bizott Armand gyöngédségében, semhogy föltette volna róla, hogy olyan helyre viszi, a hol már más nőekkel volt. A személyes undorodást el bírta tűrni, de semmit, a mi érzelmét magát érintheti. Bátor elhatározással felelt hát kedvesének:

- »De vajjon tud lakást találni egy délelőtt?«

- »Tudok«, mondta a fiatal ember egy kis gondolkodás után. »Eszembe jutott, igen tisztességes ház, a hová angol ismerőseim szoktak szállani... Tizenegy óra felé majd könyveket küldök önnek, meg egy névjegyet. Megírom rajta, hol van az a ház és mi a szoba száma, olyan formán, mintha ezt az adreszt egy vidéki barátnője számára küldeném. Hanem azért a névjegyet jó lesz azonnal elégetni... Jöjjön a mikor jöhet, én egész délután várni fogom, és ha nem jó, sem haragszom meg, mert tudni fogom, hogy valami gátolta...«

A menyecske félig fájdalmasan, félig gyönyörködve hallgatta; - fájdalmasan, mert nagy áldozatába került ígéréteinek állani; gyönyörködve, mert mindaz, a mit ez az ember mondott, a szerelem bizonyosságának látszott. Tovább beszélgettek a csendes szalonban a hamvadó tüznél, míg végre egy kocsi robogása Alfred visszatértét adta hírül.

- »Isten hozzád, édes...«, szólt Hélène és megcsókolta Armand kezét, a mit gyöngéd hizelgésből gyakran meg szokott tenni; és már himzését forgatta, midőn Chazel belépett. A jó ember nyílt, szerető pillantást vetett a feleségére és nagy vigan azt mondta: »tyhü!...«

Mily jól ismerte Armand ezt a pillantást, mely nem változott gyermekkoruk óta, mikor együtt voltak a Vanaboste-intézetben, a honnan a IV. Henrik-liceumba jártak. A nevelő intézet a Panthéon mögött volt, a rue du Puits-qui-Parleban, melynek neve ma rue Amyot. De Querneben egyszerre valami rossz érzés támadt. De nem a lelki furdalástól, hogy gyermekkori barátját megcsalja, hanem attól a gondolattól, hogy Hélène csalja meg ezt a bizó lelket. A férfiúi önzésnek vannak ilyen szörnyű együgyűségei. A csábitó, ki jégre vitt egy nőt, megveti ezt a nőt, a miért engedett neki, de elfeledi megvetni magát, a mért elcsábitotta azt a teremést.

Alfred most megfogta Hélène kezét:

- »Keservesen unatkoztam ma este, mivel pótolsz?...«

Hogy fáj az asszonynak ez a tegezés! Hogy szeretne volna a szemébe kiáltani annak a semmit nem gyanító férjnek: »Hát nem látja, hogy mást szeretek... Hadd megyek innen... Nem akarok már hazudni...« De, két szobával arrább, fehér kárpitos ágyacskában aludt az ő kis fia, Henri. Miért volt e szőke fürtü fej képe gyöngé arra, hogy megállítsa őt a házasságtörés végzetes ösvényén; de arra mégis elég erős, hogy meggátolja szenvedélyének kitörését! Mig férje beszélt, előtte lebegett a gyermek. Az eszébe sem jutott, hogy megvesse Armandt, a ki barátja feleségét szereti el. Önmagát vetette meg, a mért nem szereti őt eléggé, mert nem szereti a szenvedéseket, melyeknek ő az oka; és megerősödve a gondolattól, hogy ezt is csak érette teszi, szinte büszkén nyujtotta homlokát férje felé és kedvesen mondta:

- »Lám, milyenek a férfiak, meg kell őket fizetni, még pedig mindjárt, mikor kötelességet teljesítenek.«

II.

Armand de Querne tizenkettőfél órakor búcsúzott el Chazeléktől. A szél elsöpötte a felhőket; az ég csupa csillag volt. »Mily szép éjszaka van!« gondolta magában Armand, »gyalog megyek haza.« Jó messzi lakott, a Champs-Élyséesen túl, a rue Lincolnban. Itt, egy kertre hajló épületszárny második emeletén volt lakása, melyet egykor, csupa kedvtelésből, furcsán, keresetten mindenféle régi czók-mókkal tömött teli. De mióta nem töltötte már az estét ez otthonában!...

Ment, mendegélt a rue Saint Lazareon, mely eleinte szűk és keskeny, de aztán egyszerre kitágul, mint a mellékfolyóktól neki szélesedő folyam. A place de la Trinitétől fogva a rue de Chateaudun, a Chaussée-d'Antin, a rue de Londres csakugy ontja belé a járókelők és fogatok özönét. A bérkocsik robogtak, az omnibuszok döcögtek, a sokaság hullámzott. Olykor, egy-egy kapu mellől, utcai leány állta útját a fiatal embernek trágár szavakkal. Armand szeliden elhárította magától e teremtéseket. Halálosan szomorú volt. Vajjon e kis szalon bizalmasságának és az utca nyüzsgő szégyenének ellentétét érezte? Alfred és Hélène arcza mindig előtte lebegett, egymás mellett. Hát féltékeny volt talán?

Nem. Gyermekkori emlékek ébredtek benne, mint az imént, de még élénkebben. Láta Chazelt, a »vanabosteisták« egyenruhájában, mely olyanforma, mint a Sainte-Barbe-kollégium növendékeié. Mindig Alfred volt az ő párja. A szegény Chazel bizony nem dicsekedett földi javakkal. A nevelőintézet igazgatója ingyen tartotta, csakis a reklám kedvéért, pályadíjnyerő masina gyanánt. Hányszor fizetett helyette Armand a kis bódénál, hol a házmester a diákoknak süteményt, cukros gesztenyét és szörnyű sűrű, szörnyű édes pályinkával töltött csokoládé szeleteket árult. Szakadatlan együtt járták az iskolát a negyedik osztálytól kezdve, együtt töltötték a kömmün rossz napjait és mikor az ostrom után visszatértek a vidékről, együtt vonultak Párisba. Alfred a felsőbb reáliskolát járta. Meglehetősen nevetséges volt katonai egyenruhájában; a kardjában minduntalan belebotlott, a kalapja hol cselőre, hol csára állt a fején és az arczán mindig az ügyetlen borotválkozás nyomai látszottak, mikor szerdán és vasárnap meglátogatta régi pajtását, ki már elbucsúzott a deákélettől és a gazdag, semmi foglalkozást nem üző fiatal emberek módjára töltötte napjait.

Mikor Alfred a műegyetem hallgatója volt, Armand kóborolt. Körülutazta a világot egy amateur képiró társaságában. Visszatérve Párisba barátját már nem találta ott. Aztán egyre gyéribben leveleztek. Vajjon tudták miért? Armand talán tudta. Az ő élete és Alfred élete között nem volt többé semmi kapocs. Chazel megházasodott, elvette de Vaivre kisasszonyt. Egyszer, kirándulásképpen feljöttek Párisba és Armand még emlékezett, mily kellemesen lepte meg, hogy igen előkelő az a menyecske, a kit ő eleve félszegnek, felfuvalkodottnak és vidékiesnek gondolt. De ez időben más nő foglalta el őt: a kis Aline, egy kitartott leány, a kivel szemben azt az egyetlen igaz érzést érezte, melyre képes volt: a fájdalmas és az érzékek örvényezésével elegy féltékenységet. Később valaki beszélt neki Chazelnéről és pedig rút históriákat mondott el róla...

Kicsoda? Egy régi iskolatárs, a ki mint Alfred és ő szintén a Vanaboste-intézetben nevelkedett; a kövér Lucien Rieume. Beszélte pedig e dolgokat ama bizalmas reggelik egyikén, mikor a régi iskolatársak szive az osztrigákkal egyszerre nyilik meg. Lucien sok mindent fecsegett össze jókedvűen, kiméletlenül, zagyván, az egykori jó barátokról. Armand még most is hallotta, a mint előre hajolva, lobogó szemmel, csúfondárosan pletykázott: »Annak a szegény Chazelnek jókora szarvakat rakott a felesége... Hallottam is az illető tisztelt úr nevét... Valami Marades, Tarades, azaz hogy várj csak: Varades a neve... Tüzértiszt... Egész Bourges tudta a dolgot, mert a tiszt úr mindig a Chazelék házában ült...«

Armand karakterének egyik szerencsétlensége volt, hogy a gyanakvás kísértésének nem birt ellentállani. Ha valami rosszat mondtak neki, kitörülhetetlen nyom maradt benne. Nem egészen hitte, de arra mégis eléggé hitte, hogy gyanakodják, és az izgató gyanu állandóan lelkébe költözött. Mikor most tíz hónapja Chazelék Párisba költöztek és Armand érdeklődni kezdett Hélène iránt, a régi barátság érzete talán erősebb lett volna a negédes vágyakozásnál, ha a kövér Rieume beszéde nem cseng a fülében. Elgondolta: »Igazán ostobaság volna nem tenni meg...« - és ez az a bűnös egynehány szó, melylyel a férfiak annyi aljasságot szoktak igazolni maguk előtt. Hélène csakhamar vonzódni kezdett iránta s ezt ő a vidéki asszony könnyü lelkesedésének tulajdonította. »Én vagyok az első párisi, a ki udvarol neki«, gondolta magában ismét. És sejtette, hogy ez a bájos, szelid arczu, egész valójában gyöngéd és nemes teremtés, kinek nevelését az előkelőség dolgában ő fejezte be, remek egy szerető lesz. A menyecske azonban napról-napra halogatta, hogy igazán a szeretője legyen és ez az ellentállás izgatta a fiatal embert. Eltökélte, hogy csakugyan a kedvesévé teszi ezt az asszonyt. Eszébe jutott az a katonatiszt és elgondolta azt is, hogy ez a tiszt úr aligha volt az egyetlen. Ügyes beszélgetés révén kivette Alfredből, hogy Varades egy időben mindennapos volt házuknál; hiszen egyszerre hallgatta Alfreddel a műegyetemi tanulmányokat. Armand nem kételkedett többé és Hélène vonakodásában egyszerű kaczérságot látott. De Querne ennek utána, mint minden férfi, kibén a csábitók furcsa morálja él, a kaczérságot olybá tekintette, mint ami minden rosszat igazol. A hosszú ostrom után végre elkövetkezett az áhitott eredmény. Chazelné légyottot ígért neki holnapra. Huszonnégy óra múlva új szeretője lesz, még pedig épp oly kívánatos, épp oly csinos, mint azok, kiknek emléke hizelgett hiúságának. Miért nem volt hát boldog, és miért volt ilyen halálosan szomoru? A lelkiismeret bántotta, hogy megcsalja barátját?

Barátját? Hát igazán barátja volt neki Alfred? Az, mert hiszen barátok voltak egymás közt és mások szemében. Csakhogy a barát olyan ember, a ki ismer bennünket s a kit mi is ismerünk; a ki előtt kitárjuk szívényt s a ki előttünk kitárja az övét. Hát közölte-e ön egyetlen reményét, egyetlen örömét, egyetlen bánatát azzal a számológéppel, melynek neve Chazel, és bizott-e reá ez az ember valaha egyetlen titkot? Különben jobb is, mert ezek a titkok csak együgyűségek lehetnek volna, az életet a gimnázium folytatásának tekintő jó diák gondolatai. Még mindig az iskola és a gyermekkor emlékei kötötték őket össze.

Gyermekségök?... Armandnak most egyszerre eszébe jutottak a Vanaboste intézet csütörtöki sétái. Hármásával mentek és egy szegény tanító ügyelt rájuk, mindig a csapat mögött lappangva, hogy utcai járó-kelőnek lássék és nem juhászkutyának, a ki a nyáját őrzi. Haj, milyen volt ez a nyáj! A legtöbb növendék sápadt arcza, beesett szeme, elkényszeredett satnyasága titkos bűnökre vallott. Mennyi fürtelem és mennyi aljasság rejtőzött e világban, hol a legidősebbek tizenkilencz, a legifjabbak nyolcz esztendősek voltak. Ugy börtönük falai között, mint a nagy liceumban, hova napjában kétszer mentek, mindig csak csúf szerelmekről beszéltek a nagyok és a kicsinyek. - - - - -

- »Szörnyü, szörnyü hely«, gondolta magában a fiatal ember, visszaemlékezve a rútságok és gyermekességek ez elegendőre. Alfred és ő ama kevesek közé tartoztak, a kiket a ragadvány nem ért el. Ez utálatnak reá nézve legalább megvolt az a foganatja, hogy már igen fiatalon leányok után járt. - - - »Hát ezeket az ifjúkori emlékeket tiszteljem én«, gondolkozott tovább Armand. »Hát tartozom én neki valamivel, a miért együtt gályaraboskodtunk?«

Nem, bizony nem Alfred miatt volt ilyen szomoru, miközben haladt és most már szinte durván lökdöste el magától a szerelem koldusasszonyait, a kik mindig ugyanazokkal a szavakkal állták útját. Hej, régtől ismerte már ezt a leküzdhetetlen szomorúságot. Ez a szomorúság gyakorta harapott szívének sebes helyére, mióta nagykoruvá lett és évi harmincz ezer frank

jövedelméből kedvére élhetett. Kedvtelése csakhamar az érzelembeli tapasztalatok útjára tértek. Ez a gyötrő, rideg szomorúság meglepte már fiatalságában is, valahányszor új kedves légyottjára várt; és meglepte akkor is, ha ezt az új kedvest mód nélkül kivánta. Valami szorongó félelem volt ez, a lélek rejtett, homályos haldoklása. Ezt a különös tüneményt eleinte a fizikai félénkségnek tulajdonította meg a lelki furdalásnak, hogy nem méltó az érzelmekre, melyeket kelt a nőben; azt hitte, hogy mind ennek az oka a tisztaság után való vágyódás. Most már tudta, mi az igazi nyitja e hirtelen keletkező aggodalmaknak, az életében lappangó e sötét válságoknak. Ó jaj, ismerte már a megdönthetetlen bizonyosságot, hogy nem bír többé szeretni.

Most is azon tépelődött: »Hát csakugyan szerelmes vagyok én Hélénebe?« Összekutatta egész belső valóját, mint mikor az orvos ujjával tapogatva keresi a fájdalmas tag bibéjét. Armand azonban nem találta meg ezt a szerelmi bibét bármily fájón édes is lett volna megtalálnia. »Nem,« válaszolt magának, szörnyű szomoruan, de bátran, - mert borzasztó gyöngeségében is volt elég ereje megismerni magát: - »nem vagyok szerelmes Hélénebe. Kivánom őt, mert szép, udvaroltam neki, mert unatkoztam; aztán bele melegedtem a dologba, mert visszautasított. A hiuság és az érzékiség, meg egy kis regényesség, ez az igazi, a gyökeres ok. De hát akkor mire való az egész? Mi haszna? Minek kezdjem elülről azt a kalandomat, mely de Ruglenével volt?...«

És egyszerre eszébe jutottak azok a kalandok, melyekbe belevitte a csábítás gonosz kedvelése, fiatalságának e végzetes büne. Fölmerültek előtte ezek az egyhangu szerelmek émelyítő ürességükkel és a szakítás keserősége. Mire való volt ez, vagy amaz?... Mire való volt tavaly az a multság, hogy magába bolondította Juliettet, egy ismerős családban szolgáló nevelőnőt? Mire való az a komédia, a melyet a kis Mauddal játszott, a szép angol leánynyal, a kivel egy fürdőn ismerkedett meg? »Arról álmodoztam, hogy szerencsém legyen a nők körül, hogy afféle kis don Juan legyek. Valóban úgy látszik, hogy a végzet megbüntet bennünket, mikor teljesíti ifjúságunk gonosz ábrándjait. Kalandjaim csak arra valók voltak, hogy hizelegjenek ostoba hiuságomnak. Milyen nyomoruság!...« Mindamaz asszonyok közt, akiknek visszaemlékezett arczára és csókjára, nem volt egyetlen egy sem, a ki boldogította volna őt, ha csak egy napig is; és - bizarr anomáliája a beteg szívnek, - nem volt egy sem, a ki nem okozott neki valami szenvedést. Ez az erkölcsi zűrzavar döntötte őt folytonos lelki szerencsétlenségébe: hogy türte a szerelemnek minden kinját, a jelen féltékenységét, a mult türhetetlen undorító-ságát, a jövő hütlenségeinek keserü vízióit; és még se érzett soha egyebet testi márnál; nem adatott neki a lelki kéj, mely pedig megvan, mert hiszen akárhányszor látta irigykedve egy-egy kedvesének arczán.

Főképp egy nő jelent meg előtte, egy, a kinek meghódítása pedig nem is hizeleghetett hiuságának, mert hiszen csak közönséges leány volt; Aline, ki mellbajban halt meg 1880 őszén. Látta beesett szemét, sorvadtt arczát, a vele született tisztaság és a romlottság elegyét. Látta, hogyan gondoskodik négyéves hugáról, kit magánál tartott. Mily megindító jóság a bűnben, mily ártatlanság a becstelenségben! Aline szerette Armandt, jóllehet ugyanekkor még három-négy más szeretője volt. A fiatal ember szeretett kijárni e szép, elveszett teremtéssel a zöldbe. Ott aztán gyermekeskedtek, virágokat szedtek, hallgatták a madarak énekét; és a leány úgy támaszkodott a fiatal ember karjára, mintha sohasem üzte volna rut mesterségét. Rejtelmes egy dolog az a visszaemlékezés! Ime, holnap van első légyottja Hélénebel; és most mégis a szegény Alinere gondol, a kit mégis szeretett, vagy csaknem szeretett néha, - például egy nyári este, mikor a leány egy négy ismerősüktől hajtott csónak orrában ült a Szajnán. Ott ült, világos nyári ruhában, és nézte őt az evező fiatal emberek hol lebukó, hol felemelkedő feje fölött. Mély csend nehezedett a folyóra. Az ég alján narancsszinű csik égett. Mely leirhatatlan megindulásba ringatta lelkét a muló idő, a futó víz, az élő teremtés, a haldokló fénysugár!...

E gondolatok közepett haladt föl lépcsőjén. Miért üldözi minden szerelmét az a végzet, hogy ne legyen teljes? Miért nem érhetette el soha azt a teljes érzelmet, melyet képzelt, remélt, áhitott minden új kaland küszöbén?... Soha sem lett semmiből semmi!... Pedig mennyi szerencséje volt már. És mialatt inasa lesegítette róla a kabátot, s mielőtt bement a szalonba, hol lefekvés előtt olvasgatni szokott, elősorolta elméjében az ő szerencsáját: van vagyona, kedvére élhet és nem sokat kell takarékoskodnia; van régi nemes neve, és a társadalomban ott foglalhat helyet a hol akar; van egészsége, soha nem volt még beteg csak egy hétig is; van érzéke a művészet iránt, tehát foglalkoznia is van mivel, mert személyes törekvése ugyan nincs, de dilettáns módjára szüntelenül vonzódik az irodalom és a művészet felé. Holnap találkozója lesz egy gyönyörű menyecskével, a kit kíván; és életének zabolátlansága nem oltotta ki érzékeinek tüzeit...

Miért busította hát mégis e pillanatban természete elégtelenségének valami meghatározhatatlan érzése? Hálóköntöst öltött, kiküldte inasát és leült a kandalló mellé. Maga elé idézte Hélène képét, oly éles emlékezéssel, hogy látta mályva színű harisnyáját és ajka mellett jobbra a kis lencsét. Hát pedig nem szerette ezt az asszonyt és tudta, hogy nem is fogja szeretni soha. Egy pillanatig azt remélte, hogy érezni fog általa, hogy elkövetkezik szívének ama nagy dobbanása, melyet eddig hiába várt; most azonban már meggyőződött, hogy ez a reménye is dugába dől, mint a többi. - Mint a többi!... És mint rendszeren szokta, igyekezett meggyőzni magát, hogy ez így van. Kinyitott egy kis szekrényt, melyben hat-hét különböző nagyságu füzet volt. Többnyire iskolás irkák, de kettő japáni papiros. Ezek voltak az ő naplói, életének legkülönbözőbb szakaiból. Némelyiket a nevelőintézetben, a padon körmölte, némelyiket hajókon, másokat fogadóknak, sőt e szalonban is. - Lapozgatni kezdett e füzetekben és megjelent előtte régi énje, mely kora embergyűlöletével hasonló volt a maihoz, érzékiségének hirtelen és muló ébredése, a kínzó analízis, a tehetetlen vágyódás elérhetetlen édességek után, a semmittevés unalma és az érezni nem bírás élő lényekkel és eszmékkel szemben egyaránt. 1883-tól fogva a század gyermeke volt, de minden elégiás érzés nélkül, a szerencse nihilistája... Ime egynehány a lapokból, melyen most már sötét és bágyadt pillantása tévedezett. Hélènenek megszakadt volna a szive, ha valamely varázslat révén meglátja e két szemben a szomorúságot, melyet még testének-lelkének odaadása sem birt elüzni.

Páris, 1871. május havában.

Rossz napok. Vanaboste tegnap délután egy órakor azt mondta, hogy készülődjünk fel, mert már a Sainte-Barbe intézet növendékei is elmentek igazgatójukkal együtt. A Panthéon teli van puskaporral és levegőbe fog repülni. A fegyverropogás reggel óta lassan, egyre jobban közeledett. Furcsa egy zaj! Olyan, mintha a város fölött milliom és milliom diót ráznának rengeteg nagy zsákban. Alfreddel fölmentem a padlásra és néztük, hogyan kigyózik az égen a lángba borult házak tüze. Alfred szomorú volt, én azonban vig, kegyetlenül vig voltam és ideges vigságomban sértő paradoxonokat mondtam filozófiaprofesszorunk szép elméleteire. Vajjon igazán paradoxonok voltak azok? Ó, hogyan tud csufolódni a sors! Utolsó filozófia leczkénk a haladásról szólt.

Sebten összepakoltuk mindenünket, hogy odább álljunk. Egyszerre lélekszakadva érkezik egyik tanítónk a rue Tournefort felől a kis ajtón és mindjárt be is reteszeli maga után. Elmondta, hogy a kommunisták senkit nem eresztenek át torlaszaikon. Ő is csak nagy bajjal tudott átjutni. Nincs itt többé a jókedvű nemzetőr, a ki hétfőn azt mondta a liceum kapujában: »Gyerekek kiáltásatok: Éljen a kommün! És szabadok vagytok...« Vanaboste a hírek hallatára fehér lett, mint a rongy. A házi tanítónak az az ötlete támadt, hogy szalmazsákokat teregetett széjjel az udvaron. Ha a Panthéon levegőbe repül, legalább szép lágyan nyel el bennünket a föld. Vagy két óráig voltunk e halálos félelemben, mi tizennégy növendék, a két nevelő és az igazgató. Alfred és én egy sarokban

beszélgettünk; furcsa, de igaz, csaknem nyugodtan. Noha a lövöldözés egyre jobban közeledett és a falakra golyók pattogtak alig száz lépésről, nem éreztük, mi történik. Úgy rémlett nekünk, mintha a veszély messzi, bizonytalan, hogy úgy mondjam: elvont dolog volna. És ugyan miről beszélgettünk? Gyermekségünkről. Alfred azt mondta, hogy ő boldog volt, még itt is; én kiontottam előtte mindent, a mi a szívemben van, s a mit erről az iskolai lupanarról és gyámom önzéséről gondolok. De azért mégis jobb szeretem ezt a gályarabságot az ő házánál.

E haszontalan fecsegés közben a puskaropogás egyre jobban közeledett. A Panthéon még sem repült levegőbe... Egyszerre nagy kiabálás hallatszott közöttünk. A legfelső emeletről eredt, a hol kinéztek az ablakon, kiteve magukat a lövéseknek. »A vadászok befordultak az utczába...« Ez volt a legaggodalmasabb perc. A szívem majd megszakadt, úgy dobogott; torkomat szoritotta valami... A határozatlan veszély nem bolygatta meg nyugalmamat. De mikor megjelent maga a baj, durván és határozottan, fogyott az erőm... Lövések hallatszottak egész közelben; aztán puskatussal, dühösen verték a kaput. Az a nevelő, ki az imént oly hidegvérű volt, hogy szalmazsákokat rakatott az udvarra, most előre rontott és félrehárította a puskákat, melyeket két füstös, dühtől égő szemü vadász ránk fogott. Rakásra lőnek bennünket, ha nincs ott az a nevelő. Aztán megérkezett a hadnagy; egy kis ember, keféletlen czipő a lábán, a csákó szijja az állán, a kezében pisztoly. Vanaboste jött vele. Elmult minden baj.

Ez tegnap történt. Ma megint itt vagyunk az iskolában, mely e zürzavar közepett gyermeki életünk szimboluma. Én gyönyörködő megvetéssel lapozgatok egy spiritualista filozófus könyvet és miután elolvastam a hivatalos frázisokat istenről, a halhatatlan lélekről, a szelidségről, az erkölcsi szabadságról az intuitív észről: behunyom a szememet és előttem van a Panthéon tere, a minő az éjjel volt: a szanaszét heverő halottak valamennyi mezitláb, mert lelopták a lábukról a czipőt; valamennyi szétzuzott koponyájú, mert puskatussal verték őket agyon; lábunk alatt tocsog a vér, az égen piroslik a tűzvész fénye, utca hosszat pedig szalmán, mint elcsigázott barmok alusznak a hajlék-talan vadászok. - *Homo homini lupior lupis.*

Dieppe, 1874. júliusában.

A leány szakasztott az anyja. Még csak tizenkét éves, de már érzem kaczárságát, látom, hogy kacsingat és hogy férfi közelében fölbred benne a nő. Persze csak azon fogja végezni, a min az anyja: *mariage de convenance*, az első mámor, az első szerető, azután egy csomó, végül pedig bizonyos fiatal de Querne báró, a kivel el akarják hitetni, hogy soha mást nem szerettek, csak is őt, s a kit talán ostobábbnak, vagy okosabbnak hisznek, mint a milyen.

Igenis, okosabb; mert a szerelemben a fő dolog a lehető legnagyobb indulat; és az az igazi csalás, mikor szívünket a nagy józanság megbénítja. Vajjon ki volt a megcsalatott a *Liaisonsban*: Valmont - az én kedves Valmontom, - vagy az elnökné? Az asszony a ki érzett, vagy a férfi a ki számított? Elvira vagy don Juan; a ki nem éri föl észszel, hogy csak Elvira az irigylendő, mert csak ő, a leány, egymaga ittasult meg a szerelemtől, ő, a csábító meg nem? Én mindezt tudom, de a belső démon erősebb; és mihelyt asszonynak udvarlok, első dolgom mindent megtudni róla, a mi meggátolhat abban, hogy szeressem... Az én koromban még ezt kellene irnom erre a papirosra: Ó, isteni sors, mely oly hamar közelembre hozta azt az asszonyt, a ki az ideál, az egyetlen, a lélek testvére, stb... (Gounod muzsikája kéne mellé.) - Pedig hát ez nem így van, de Querne ur; ez tapasztalt hölgy; volt neki már öt-hat szeretője, de még mindig elég jó izlésü, hogy érzelemnek

hívja azt, a mi kereken kimondva a legdurvább érzékiség; - tapintatos hölgy, a ki nem csekély fáradságot fordított arra, hogy meggyőzze önt, hogy *ön* csábitotta el *őt*...

Én azonban egy cseppet sem haragszom ezért a kedves álszenteskedésért!... És különben is miért haragudnám bárkire, bármiért? Minden emberi teremtés egy büszke kis óra, mely, mikor a mutatója mozog, azt hiszi, hogy ő e mozgás okozója. Ostobaság és hiuság!... Mindenben vannak apró kerekek, mely mindent intéz és ezek a kerekek akarják, hogy ***-né érzélgős rima legyen, a leánya jövődöbeli gaz nő, én pedig lator, a kinek nincs öröme, mert a lelkem sorvad, mikor mindezt látom, a helyett, hogy örülnék annak, a helyett, hogy gyönyörködném abban, a mit kapok.

Páris, 1878. május 22.

Tegnap este nagy bolond tivornyázást vittünk véghez. De ez a tivornya vidám és egészséges volt, nyilván azért, mert igaz volt. Bennem már csak az igaz dolgok nem keltenek bánatot.

Durethez, a festőhöz mentem René W...-vel. - -

Duretnél találtam Leonidet, a modelt, ki után a legutóbbi szalon *Delilája* készült. Kissé bágyadt ábrázat, finom sas orr, csillogó fekete szem, határozott áll, hosszas arc, és a profilban egy kis férfiasság, a férfiszerepeket játszó színésznek képtelen férfiassága. De ez mind semmi. A kis bajusz feketére van festve, az arc nagy lencséjét is érintette a fekete ecset, a két nagy szem még nagyobb a koromtól, az arc csupa rizspor és ez a halovány, pirossal kevert liszt valami örült és meghamisított szint ad ennek a nőnek: mindehhez járul a nedves, hamis gyöngyhöz hasonló fényes fogsor.

A ruhája is illik hozzá. A nyaka körül fekete gaze szövet van, a kalapja is csupa gaze és virág, ruhája csupa tarkaság és bodor, bal mellén rengeteg nagy piros rózsavirág. »Ez luxus hölgy«, mondja René csufolódva és igaza van, mert ez a leány, a kin olyan kevés a ruha és olyan sok a virág, csupa fölösleges dolgokból élő teremtés. Udvaroltam neki, tetszettem neki és csak ma reggel mentem el tőle...

Ó, mely bűbája van az érzékeknek, mikor a gondolatok terhe nem rontja meg az állati mámort! - - - Az ember nem kérdezi, hogy szeret-e, hogy szeretik-e; nem törődik a hogyanal, nem hasonlítja össze érzését azzal az ideális érzéssel, melyet sejt, tud, de *érezni* nem fog soha!...

Mikor ezeket írom, gyönyörűségem már eltűnt... És csak írom ezeket, pedig magányos terrasszon, fák és vizek keretében, egy nő jelenik meg előttem, a kinek olyan szeme volna, a minőről egykor álmodoztam, ismerem ezt a szemet, bár sohasem láttam és ez a nő mintha azt mondaná nekem, hogy eddigi életem csak rossz álom volt!... De csakis akkor tudnám őt szeretni, ha *mindent* meg tudna nekem mondani; ez a *minden* tenné őt előttem drágává!

Páris, 1879. júniusában.

Reggelik, ebédek. Ebédek, reggelik. Esti multságok, légyottok. Légyottok, esti multságok. - Ó, mily üres az életem! Semmi olyast nem teszek, a mit szeretnék, mert hiszen nem is szeretek semmit.

Ha embert látok, nincs a szívemben egyéb száanalomnál, szánom, mert szenved, mert szenvedni fog, mert rajta van a lét átka. Ha a halál, a kikerülhetetlen halál nem volna

testileg fájdalmas, sem pedig a képzeletet nem rémitené az, a mi utána következik, - ó, hogyan rohannék a halálba, melynek gondolata annyi rossz órát szerzett nekem!

Vagyunk; de miért? Gondolkozunk; de miért? És mikor asztalnál ülünk, szép asszonyok meztelen vállai közt, poharazva, miért jut eszembe mindig a sir képe, és az a megoldhatatlan kérdés, hogy mi értelme van annak a gyilkos komédiának, mely a természet, a világ, az élet?

A viszonzott szerelem kéjéről álmodozom; képtelen ábránd, melyet a civilizáció a párosodás egyszerű ösztönére redukált. Ó, ha volna egyszerű érzélem, mely érzékenységet úgy tapasztaná oda egy másik teremtéshez, mint a hogy egy nedves papiros ragad az üvegre!

És ez a deklamáló filozófia mind csak azért van, mert tegnap este a Théâtre-Françaisban láttam de Ruglenét, és látása nem izgatott egy csöppet sem. Mit mond a logika? Hogy ne erőltessük magunkat indulatokra, mikor azt látjuk, hogy nincs bennünk egy csepp hajlandóság sem; és fordítsunk hátat az asszonynak Chopin polonaiseét fütyülve, melyet az asszony néha estenkint annyi célzattal és költőiséggel zongorázott. Ez érzelemből csak ennyi maradt meg.

Páris, 1881. januariusában.

Konstatálom, hogy szörnyen, czudarul önző lettem és ez önzés külső jelenségei csak ma leptek meg elsőbben, holott már régen is ilyen önző voltam, csak hogy skrupulusok nélkül, az időben, mikor mégis többet értem, mert ábrándképet alkottam magamnak.

Mikor az ember hazugságok nélkül bölcselkedik magában, úgy megkönnyebbedik, mint ha epét hány. Kutatom karakteremet gyermekségem óta. Látom, hogy képzeletem szeretlen és érzelmeimet tönkre tette, mert közöttem és a valóság között mindig egy előre kigondolt ideát állított gát gyanánt. Képzeletem nagybátyám rossz bánásmódja révén el is sötétült és a bizalmatlanság felé hajolt. Mindig félttem mindenkitől a ki él, apa, anya nélkül ez a hiba nem javulhatott meg. A nevelőintézetbeli élet és a modern irodalom beszennyezte gondolataimat, mielőtt voltaképpen éltem volna. Az olvasmányok vallásosságomtól is megfosztottak, a hitelenség, ó, szégyen! mint valami előkelő dolog csábított. A kommün mézszárlásai megmutatták nekem az embert teljes mivoltában. A következő évek ármányai a politika szennyét tárták föl előttem. Élt bennem a szükség, hogy valami nagy eszméhez ragaszkodjam; de melyikhez? Már igen fiatal koromban föl tudtam fogni a művészetet nyomoruságait. Vagy legyen az ember lángész, vagy hagyjon békét az egésznek. Ötvenedik lenni az írók vagy a zenészek közt, köszönöm alássan, nem kérek belőle. Vagyonom révén különben sem voltam kénytelen semmi mesteriséghez folyamodni. Hát valamelyik miniszteriumba lépjek, vagy a diplomáciában lábatlankodjam? Minek? Elegen, kelleténél többen vannak a hivatalokban. Hát megházasodjam? Béklyóba verni az életemet sohasem volt kedvem. Én is csak úgy tettem volna, mint B***, ki esküvője napján vonatra ült és sohasem tért vissza többet.

Akkor hát mit? Semmit... Szivem még csak nem is öreg, de halva születtem. Kalandjaim, melyeket mégis üztem, mert az asszonyok talán érdeklenek valamelyest, - kalandjaim arról győztek meg, hogy nincsen csók, a mely ne lenne hasonló a már adott és kapott csókokhoz. Mindez oly rövid, oly fölületes, oly hiu volt, hogy valóban kétségbe kellene esnem, ha gyakorta gondolnék magamra, a miről még mindig nem birtam egészen lemondani. Mi ez, ha nem a misztikusok kárhozata: a *nem szeretés*?...

Ez csak egynehány lap volt a sok közül. A lélek titkos betegségének e rut monográfiája száz meg száz ilyen vallomásra terjedt. Néha csak a kelet volt a papiroson, egy-két rövid szóval:

lovaglás, látogatás, klub, színház, multság, bál és refrain gyanánt ez: spleen. Armand, mikor az utolsó füzetet is végig lapozta, maga előtt látta összes éveit 1860 óta. Minden évszám után ez volt írva: Szenvedés, legvégül pedig ez: »Én nem kívántam élni. Ha szörnyű vétkeket is követtem el, annyit szenvedtem, a mennyit ember csak szenvedhet; és ha szembe állítom bűneimet és szenvedéseimet, jogom van azt mondani a felfoghatatlan hatalomnak, a mely teremtett és éltet, - ha ugyan ennek a hatalomnak szive van: - Könyörülj rajtam.«

A fiatal ember ellökte magától ezt a papiroscomót, melyben oly hü képe volt erkölcsi sivárságának. Lassan sétálni kezdett a szobában. Mindenütt benső nihilizmusának nyomait látta. Alacsony könyvesszekrényében kevés könyv volt, a melyekben még gyönyörködött. Rideg analizisü regények, a *Liaisons dangereuses*, *Adolphe*, az *Affinités*, embergyűlölő és önmagukat vizsgáló moralisták, a minő Chamfort, emlékiratok. A falakon szétszórt fényképek utazásait juttatták eszébe, ezeket a haszontalan utazásait, a melyeken nem sikerült unalmát elüzni. A kandallón két elhunyt barátjának portraitje között egy rejtelmes kép volt: két nő; az egyik a másik vállára hajtja a fejét, ez mintegy eleven emléke volt egy szörnyű történetnek, a legkeservesebb hűtlenségnek, melyet valaha elszenvedett. Elég cinikus, vagy elég kaczer volt, hogy nevensen rajta a két hősnővel együtt. De a halál volt a szívében, mikor nevetett; e tárgyak, élete tanuinak láttára a szívbéli nyomoruság oly teljes érzete támadt benne, hogy kezét tördelve kiáltott fel: »Micsoda élet ez, istenem, micsoda élet!«

Az ilyen lelki válságok adták meg szemének, ajkának azt a csöndes, bánatos kifejezést, mely talán Hélène szerelmét is megszerezte számára. A szánalom a legnemesebb asszonyokat is megejti. Armand e válságai azonban nem szoktak sokáig tartani. Izmai erősebbek voltak az idegeinél. Ismét elővette naplóit és bedobta a szekrénykébe. »Ez ugyan okos foglalkozás, légyott előtt,« gondolta magában. Képzete ismét Hélène felé fordult. Eszébe jutott e nő előkelő bája és egyszerre elérzékenyedett: »Miért is tolakodom én ez asszony életébe, mikor nem szeretem? Alig tizenegy hónapja még nem ismert engemet és nyugodt volt. Még mindig van rá idő, hogy úgy tegyek, amint becsületes emberhez illik.« Kisértetbe esett, hogy ismét azt cselekedje, a mit egyszer már cselekedett: lemondani a kalandról, mielőtt helyrehozhatatlan dolog történnék; nem venni el egy szívet, melyért nem adhatja a magát. »Hélène talán szeret engem«, gondolta magában és íróasztalához ült, hogy írjon neki. Aztán hátradőlt karosszékeben és gondolkozott. Egyszerre eszébe jutott Varades és az a tiszta nyugodtság, melylyel Hélène az imént férjének hazudott.

»Együgyü ficzko vagyok,« mondta magának egész hangosan, »ha én nem lennék, lenne más... A kikapós menyecske meg a kalandvadász egy huron pendül, összeillik...« Ideges kaczajra fakadt és visszaemlékezett, mily véghetetlen megvetéssel illette őt az a nő, a kiről csupa lelkiismeretességből lemondott. Ez a nő volt egyetlen ellensége az asszonyok között, a kikkel foglalkozott.

Az óra ütött.

»Két óra van«, gondolta magában, és korán kell kelnem, hogy egy kis szállást foglaljak le a jó Palmyrené asszonyságnál, mint a Ruglené idejében. Ha még tovább virrasztanék, fáradt találnék lenni és majd sajnálnák azt a Varades urat!

Félóra mulva már aludt, fejét karjára hajtva; álma olyan volt mint egy kis gyermeké, ettől az egytől nem fosztotta meg életmódja. Ily alvó kisednek ábrázolta őt a hálószoba falán atyjának egy rajza. Vajjon a holt ember és a holt asszony, kinek a fia volt, ha most látják őt, elítélték volna? Vagy talán sajnálják vala?

III.

Másnap reggel féltizenegyre járt az óra, mikor Chazelnének egy kis csomagot adtak át de Querne báró részéről. A csomagban két könyv volt, - új regények, - és egy levél, olyan levél, a minőt minden uri ember írhat uri asszonynak, a kivel ismerős. Az utóirat azonban mint vasmarok szoritotta össze Hélène szívét. »Ha vidéki barátnője csakugyan Párisba jön, nem ajánlhatok neki jobb szállást, mint, a mely a rue de Stockholmban 16-ik szám alatt van, a második emeleten jobbra.« Hélènet benső remegés fogta el ez egyszerű szavak olvastára. A mint egyre jobban közeledett a cselekvés, mely el fogja választani multját a jövőjétől, már tegnap óta emésztő láza nőttön nőtt. Épp a fürdőből szállt ki és fehér pongyolába burkolózva meghuzódott a kandalló mellett egy alacsony székben. Meztelen lába papucsban volt, a puha szövet testére omlott, hajának nehéz tekerese vállát verte. Didergett a meleg, bélelt pongyolában és hol a levelet nézte, melynek érintése is égető volt, hol pedig a szobát, melyet még a kis szalonnánál is jobban szeretett, s melybe mindig oda vonult, mint az igazi birodalmába. Már mikor Párisba költöztek, boldog volt, hogy megvan neki ez a kis szobája.

Hány éjszaka szenvedte a gyötrelmet, egy férfi mellett feküdni, a kit nem szeret; - - - - -
-----
a testi idegenkedés valóságos állati gyűlölséggé növekszik. Alfred mozgása, lélekzése, sőt csak a léte is már bosszantotta, bántotta őt ez órákban, melyeket mellette töltött; és mig csönd nehezedett nyugalmukra, ő virrasztott, remegve és lázongva.

Mikor elkülönözte hálószobáját, még nem sejtette, hogy magányos ágya egyszer még fegyver lesz kezében a testi közösség ellen, melyet az okos asszonyok bátorság kedvéért fogadnak el a házasságtörés szörnyű váltságdíja gyanánt. Azok az asszonyok, a kik férjüket megcsalják, ritkán laknak külön szobában, nem szeretnek kedvesükhöz azzal a gonddal menni, hogy gyanakodnak rájuk, mert ez zavarná a gyönyörűséget. Hélène nem birt volna így számíthatni. Az ő lelkének legkedvesebb vonása az önkéntelenség volt, mely nagy veszedelmekbe vihette őt, de megóvta attól, hogy fontolgassa a bünt, a mi mindennél megalázóbb.

Most az alacsony széken kuporogva sem gondolt tettének következményeire, nem okoskodott, csak érzett. Armand levele nagyon felizgatta őt. Alig vette észre ágya mellett játszó kis fiát. A szőkefürtű gyermek kiabált, futkározott. Egymás mellé tett két széket, aztán átbujt alattuk, és azt képzelte, hogy ő most alagutban menő vasut. Hélène, mióta Armandt szerette, mindig különös elszomorodással pillantott az ő kis Henrijára. És szemrehányásokat tett magának, hogy nem eléggé szereti. Azt hitte, hogy e szomorúság oka a lelki mardosás. Pedig az igaz ok az volt, hogy fia megdöbbenően hasonlított férjéhez. A gyermeknek még játéka is atyjára emlékeztettek. Chazel képes könyvek gyanánt tudományos munkákat adott neki. A szeme is szakasztott az atyjáé volt; keze ép oly ügyetlenül mozgott, anyjától csak a homlokát és a száját örökölte. Hélène most még jobban kényeztette e gyermeket, mióta elgondolta: mit vesz el tőle, hogy másnak adja.

A kis Henri játszott, de olykor anyjára pillantott. Az asszony végre nagyot sóhajtott, összegyűrte a levelet és a tűzbe dobta. Nem birta volna tovább a kezében tartani. Elismerte, hogy barátja óvatosan cselekedett, mikor az idegen udvariasság hangján irt neki; de az ilyen óvatosság dermesztő; Hélène izgatottságának e perceiben olyan levelet szeretett volna, melynek minden szava csókol, mint egy láthatatlan, forró száj. A levél összezsugorodott a tűzben és a gyermek előbujt a székek alól nézni az égő papirost.

- »Mit nézel, kicsikém?« kérdezte tőle Hélène.

- »Az apáczákat, mamám«, felelt a gyermek.

Igy hívta a fekete, elszenesedett papirososon cikázó tüzes pettyeket. Azt képzelte, hogy ezek a pettyek apácák, a kik az égő kolostorban rémulően szaladoznak.

- »Hogy sietnek, hogy félnek! Nézd azt az egyet mama, nézd. Most a klastrom összeomlott, mind meghaltak...«

Chazelné nem bírta tűrni a gyermek fecsegését. Erkölcsi helyzetének gyűlöletessége kézzelfoghatóvá lett előtte azon a réven, hogy fia játékszernek tekinti a levelet, melybe kedvese az első légyottot kitüzi. Azt szerette volna, ha lelkének életében elkülönződik a szenvedélytől, melybe valami, az eszénél erősebb vont; valami, a mely homályos, de mégis oly való. Hát ez az elkülönzés csakugyan lehetetlen volna? Ime már az első nap összeelegyedik minden, a mit elválasztani akart!

- »Eredj játszani Miettettel«, mondta fiának, »egy kicsit fáj a fejem...«

Miette a kis fiu bonneja volt. Egy komorna, egy szakácsné és egy inas egészítette ki a cselédséget. Miette a vidékről jött föl a családdal és Henrit már kis gyermeksege óta gondozta. Este mindig énekelt neki, hogy elaltassa: még pedig szent énekeket, melyek közül főképpen egy bájolta el és félemlítette meg a fiucskát: »Ó, jövel Messiás...« - »Ki az a Messiás?« kérdezte Henri. - »Az Antikrisztus...« - »És mikor jön el?« - »A világ végén.« - »Hány év múlva?« - »Hét év múlva«, felelt a bonne. - »Akkor én tizenkét éves leszek«, számított Henri.

Ez a meglepő jóslat annyira hatott a fiura, hogy alig hallotta a bonne nevét, mindjárt elmesélte anyjának, mit beszélt neki Miette. Az asszonyt máskor mulattatta volna ez a fecsegés; de Henri világosszürke szeme most emlékeztette őt valamire.

- »Neked nem kell félned, mert jól viseled magadat,« mondta fiának; »eredj játszani.«

A kis fiu egy pillantást vetett a tűzbe, a hol már csak a fekete pörnye mutatta a leégett klastrom helyét; aztán a székekre, melyek alatt nem volt többé alagut, s végül az anyjára; hogy szabad-e itt maradnia. Valami öntudatlan megatottság lepte meg ama szomorú arc látására. Az ideges gyermekek szinte állati intuicziójával észrevette, hogy jelenléte bántja anyját. Kezet csókolt neki, aztán egyszerre sirva fakadt.

- »Mi bajod, angyalom, mi bajod?« szólt Hélène és megölelte és összecsókolta fiát.

- »Azt hittem, hogy haragszol rám,« felelt Henri.

Aztán mintegy fölmelegedve a czirógatástól, azt mondta:

- »Most megyek és jó leszek...«

»Vajjon sejtelmek volnának a gyermekeknek?« gondolta magában Hélène, mikor maga maradt. »Az ember szinte azt hihetné, hogy ez érzi, hogy valami történik.« Térdére könyökölt, állát két öklére támasztotta és ismét abba a lázas állapotba merült, mely egész éjszaka ébren tartotta. Szeme alatt a sötét árnyék elárulta ezt az álmatlanságot. Mikor fölkelte és a tükörbe tekintett, azt mondta magában: »Nem vagyok szép... nem fogok neki tetszeni.« Nem a szemérem, nem az erkölcsi érzés emésztette őt, hanem valami égő bágyadság. Maga előtt látta Armandt és mikor forró vérhullám tódult a szívébe, toroka összeszorult és akarata elernyed. Nem csupán első kalandja volt ez, de első szerelme is.

Chazelné leánykorában kinos megpróbáltatásokon ment keresztül. Üldözte őt mostohaanyja, ki gyűlölte, bár csak azt hitte, hogy jól neveli és javítja. A Bourgestól négy kilométerre fekvő kastélyféle épület, melyben de Vaivreék laktak, igazi börtön volt a kis leányra nézve. Atyja, a gyöngé, jámbor ember, ki a régiséggyűjtés ártatlan mániájában szenvedett, nem is sejtette, mily néma dráma folyt tizenkét éven át a mostoha anya és a mostoha leány között. De Vaivrené szerette férjét és maga sem tudta miért, féltékeny volt a halottra, az első feleségre, kinek föltámadt báját látta a gyermek vonásaiban, mosolygásában, mozdulataiban. Semmi

sem veszedelmesebb a rosszindulatnál, melynek létét magunk sem tudjuk egészen. Kielégítésére mindenféle mentséget találunk, s így módunkban van betölteni gyűlölségünket, de a mellett még mindig tiszteljük magunkat. Így történt, hogy de Vaivre, magára vállalva Hélène nevelését, minden leczkéből, minden intésből valóságos torturát csinált. Ez a csinos, de száraz asszony sokat tartott a dekórumra, mert élete nagy részét Párisban töltötte atyja mellett, a ki a juliusi monarchia idejében kormánypárti képviselő volt. Ez az asszony vallásosnak is tartotta magát, nagy pontossággal végezte ájtatosságait és ösztöne révén gonosz volt, mint minden teremtes, a ki megszokta, hogy ne tisztelje a mások jogos érzékenységét.

Mikor Alfred Chazel megismerkedett de Vaivrevel, - mind a ketten bolondultak az ásásokért és a régiségekért, - az asszony örömmel látta, hogy a fiatal ember beleszeret Hélénebe. Titkos öröme tellett benne, hogy mostoha leányát vagyontalan ember veszi el és hogy, mivel a hozomány alig valami, Hélène éveken át szűken fog élni. A halál azonban nem törődik sem gonosz számításainkkal, sem jó szándékainkkal; és dugába döntötte az asszony gyűlölködő reményét, a melyet a szegény Hélène nem is sejtett. A leány, mikor Chazel megkérte, csak azt tudta, hogy most meg fog szabadulni mostohájának igája alól. A házasságról és a házasság fizikai dolgairól mit is tudott volna? Mikor tehát kijöttek a templomból, igen veszedelmes erkölcsi helyzetbe került.

Folytonos elnyomásban töltött gyermeksége kifejlesztette benne a regényességet; előre megalkotta egész életének képét s aztán összehasonlította vele a valóságot. Megszabadulásán való örömeben igazi paradicsomnak tekintette házasságát. A balsors azonban aképp rendelkezett, hogy Alfred Chazel azok közül az emberek közül való legyen, a kik bár jók, de szívük mélyén sohase tudják megösmerni a nő természetét. Az egybekelés betelése Héléne nézve épp oly gyűlöletes, mint váratlan dolog volt; olybá tekintette, mint egy ügyetlen brutalitásnak fizetett adót. Ebből az következett, hogy férje kedveskedéseit rosszul titkolt kedvetlenséggel fogadta, a mi még félénkebbé tette ezt a természettől félénk és esetlenül szerelmes embert. Ilyenek szoktak lenni azok, a kik ifuságok első tüzet nem lohasztották könnyű ismeretségekkel. Alfred titokban félt föltárni egész szerelmét a felesége előtt és titkolta érzelmeinek nagyságát, mely talán meghatotta volna az asszonyt, ha láthatja. A házas felek erkölcsi elválásának első és rejtett oka csaknem mindig a testi különködés. Ha a megosztott kéj a leghatalmasabb eszköze a két lélek egybeforrásának: a férj gyötrő szerelme a leküzdhetetlen idegenkedés kufjeje. Chazelékkal a rendes dolog történt meg; ez a rendes idegenkedés hétről hétre nőtt, mert két teremtes, a ki arra ítéltetett, hogy együtt éljen, szüntelenül okot ad a nagyobb szeretetre vagy a nagyobb gyűlöletre. Belejátszik ebbe minden legapróbb esemény. Az izlés, a gondolatok, a szokások különbözősége, mely ezt a házaspárt elválasztotta, ürügy lehetett volna a fiatal asszonynak, hogy férjét mintegy nevelje női gyöngédségével. Hélène azonban nem szerette ezt az embert és minden csak arra szolgált, hogy még jobban elszakadjon tőle.

Alfred Chazel alantas származású volt és bár két nemzedék révén az értelem dolgában már megfinomodott, paraszt eredete még mindig meglátszott testállásának és mozdulatainak fél-szegségén. Nem lehetett őt ép közönségesnek mondani, de nem volt modora. Hélène ellenben nemes családból származott és mostoha anyjának folytonos felügyelete szertelenül kifejlesztette benne a személyét és környezetét illető apróságok iránt való érzéket. Sértette őt minden; a hogy férje evett, járt, kelt, ült és a hogy különös lassúsággal fogta föl az élet materiális oldalát. Ha valami gyors és határozott mozdulatot kellett tenni séta közben, ebédkor vagy boltban, Chazel megszeppent, szinte eltátotta a száját és nem tudta mi tévő legyen, akár csak egy nagyvárosi pályaházba került paraszt. Alfred különben szerette mondogatni, hogy ő absztrakt ember és a külső világ őreá nézve ugyszólván nincsen; és ez igaz volt, mert két hatás csakugyan elvonta őt a külső világtól: az egyik az volt, hogy családjá hirtelen költözött át az egyik társadalmi osztályból a másikba; a másik matematikai tanulmányainak természete volt. Felesége nem tudta kivívni, hogy szemüvegének zsinórját ne szakítsa el mindig és ne kötözze

össze két-három helyen; felöltőjének gallérja mindig föl volt hajtva, czilindere borzas volt, nyakkendőjének kötése pedig gyarló. A gondolatoknak élő emberek hanyagsága látszott egész személyén. Hélène elpirult volna a méltatlanságtól és a szégyentől, ha eléje tárják, mely szerepet játszik idegenkedése révén. De a szív élete éppen olyan mint a testi élet, véghetetlen apró dolgok összessége. Ezek az apró, de együtt nagy dolgok voltak a gyökeres oka e két hitvestárs eltávolodásának, e két lélek összeegyeztetlenségének.

Hélène tanultsága nem volt valami alapos, mert hiányoztak belőle a pozitív ismeretek, melyek egymagok tartják egyensúlyban az ábrándozás fejlődését. A leány s a menyecske olvasmányai mindig a képzelem alkotásai voltak s ezek iránt Alfred az irodalmi műveltség nélkül szükölködő tudós együgyü megvetésével viseltetett. Nagy jámborul megvallotta, hogy valóban csodálatos, hogy a kémia, a gőz és az elektromosság századában értelmes fők ilyen balgatagságok gyártásával foglalkoznak. Így történt, hogy a férj és feleség egymással beszélgetvén, sohasem volt egy véleményen. Alfred érezte, hogy Hélène között és közötté áthidalhatatlan mélység tátong. Ez az érzés fáj neki, de úgy fogta föl, mint egy szerencsétlenséget, melynek oka ismeretlen. »Miért nem boldog az én feleségem«, gondolta magában és aztán rendszeren elősorolta a boldogság mind ama föltételeit, melyek Hélène körül csoportosulnak. »Van vagyunk, van gyönyörű gyermekünk; feleségem Párisba kívánczozott, ime itt vagyunk. Nem korlátozom akarátában; föltétlenül bizom benne; társadalmi helyzetem köztiszteletben részesíti; minden mosolyog ránk, minden kedvez nekünk - és ő mégsem boldog!«

Bizony, Hélène nem volt boldog. És ezen a téli reggelen, mely életében oly fordulópontot alkotott, reá szakadt multjának egész búbánata. Ezer apró dolog ismétlődött lelkében, és az a meggyőződés ébredt benne, hogy mindezek által szükségképpen közeledett ez órához, melyben, - azt hitte - igazi élete kezdődik. Mikor Bourgesban férjével a Seraucourt-sétatéren járkált, gyakran eltépelődött: lesz-e boldog valaha és megvilágítja-e egy meleg sugár a hideg homályt, melyben bágyadoz. Férje mindig terveiről, egyetemi életéről és tanuló társairól beszélt neki, az életet legjobb oldaláról fölfogó és mindenbe belenyugovó ember nyugalmával. E beszédek a nőt leverték, elszomorították. Ő sejtelmesen mindig ama nagy indulatok után sóvárgott, melyeknek nyomát a szerelmes regényekben látta. Az élet érzelmeiből épp csak ezeket nem ismerte. Szerette apját, de vonzódásában kegyetlenül csalódott. Szerette hugát is, de a kis Adél, az atyja második házasságából való leány olyan volt mint az anyja, és Hélène sohasem tudott igazán ragaszkodni hozzá. Voltak barátnői is, de mindig azt vette észre, hogy ezek a barátnők nem érznek úgy mint ő és sohasem mert nekik beszélni szívének legmélyebb, legdrágább dolgairól. Vallásos is lett volna, ha mostoha anyjának buzgósága meg nem tanítja arra, hogy a religió gyakorlása a legrutabb önzés palástolására szolgálhat. Anya is volt és szerette fiát; de mint egykor mostoha hugával szemben, most is egy hasonlatosság akasztotta meg érzelmét. A kis Henri olykor rettenetesen hasonlított Alfredre. Ilyenkor is első ifjuságának elveszését érezve, képzelme elejébe hozott egy mindent jóvá tevő titokzatos érzelmet, mely, bár ismeretlen, maga az édesség, az erő, a boldogság.

»De,« gondolta magában, »szeretni bűn, mikor nem vagyunk szabadok«. És ekkor eszébe jutott, miket beszéltek bourgesi barátnői a jourokon és hogyan emlegették egy orvos feleségét, ki megszökött egy fiatal megyei tisztviselővel. Majd föltűntek előtte azok a férfiak, a kik oly kevésbé voltak hasonlóak a képzelmeiben élő amaz alakhoz, a kit ő szeretni tudna. Visszaemlékezett, mily kinosan lepte őt meg épp az a de Varades, a kit de Querne előtt emlegettek. Bizott e fiatalember vonzódásában, de Varades járt hozzájuk, zongoráztattak együtt, és ime ez az ember egy este, mikor maguk voltak a házban, erőszakot akart tenni rajta. Hélène nem szólt férjének, mert félt a botránytól és a párbajtól, de négyszemközt sohasem fogadta többé az ifju katonatisztet. Azt tudta, hogy ez az ember azzal áll rajta bosszút, hogy világgá hirdeti, hogy a szeretője volt. Vajjon mi tette ilyen merésszé a garnizon e don Juanját? Ő sohasem kaczerkódott vele. Sohasem akart tetszeni ez idegennek, sőt huzódozott tőle. Nem volt kaczer

Armand de Querne-nel szemben sem. Ez volt az az ember, a kinek elcsábítására legkevésbé gondolt világéletében. Férje mindig emlegette, mikor a kollégiomban voltunk Armand és én... Armand azt mondta... Armand azt írta... Hélène azt hitte, hogy ez az ember az Alfred mása, csak valamivel követelőbb. Előre sejtette, hogy, ha majd Párisba költöznek, a nyakára fog járni ez a jó barát, a ki ellenséges biró lesz és férje közt meg közte új és új visszavonást fog támasztani. Már is száz ok különíti el őket; de saját mérséklete és Alfred jósága legalább gátat vet holmi jeleneteknek és viták kitörésének. »Mi fog történni, ha ez a gyermekkori pajtás közénk tolakodik?« - ezen töprengett szinte aggódva, mikor Párisba utaztak.

Első találkozásuk eloszlatta ezt az aggodalmat. De Querne eljött értük a hôtélbe, aztán együtt ebédeltek hárman egy vendéglőben. Hélène-t meglepte Armand külseje, mely annyira különbözött Alfred hanyagságától. De bizalmatlanság borzongását keltettek benne a fiatal ember kérdései, éles nézése; minden szavában gúny és valami meghatározhatatlan fitymálás volt Alfreddel szemben, melyet az asszonyi tapintat rögtön észrevett. Hélène azt óhajtotta, bár soha ne látná viszont ezt az embert. Meg nem állhatta, hogy idegenkedését ne árulja el férje előtt. »Külsőleg csakugyan ilyen,« felelt Chazel, »de lelkében jó és mindig nagyon boldogtalan volt...« Aztán elbeszélte feleségének Armand gyermekségét, gyámjának önzését, szomorú ifjúságát és sajnálkozva emlegette rejtelmes szenvedéseit is. »Eltévesztette életét. Gazdag. De nem használta szép tehetségeit... Aztán - nekem ugyan nem mondta, de mindig sejtettem, - valami nagy szenvedély emészthette őt...«

Hélène ugyan meglepődött volna, ha valaki föltárja előtte, hogy az aggodás, melylyel e féltelmes ember ismeretségére gondolt, már a szerelmet megelőző érzelem volt. Párisba költöztek. Armand járni kezdett hozzájuk. Eleinte kis szállásukba, aztán palotájukba. Ő szemelte ki számukra ezt a házat és részt vett a tömérdek sok járáskeelésben, a melylyel az új lakás berendezése járt. E sok együttlét, hol a boltokban, hol az egyik kereskedőtől a másikhoz menve, hol kocsizva megismertette Armand Hélénenel minden kellemes külső tulajdonságát. Ő nem volt olyan mint azok az emberek, a kik Chazelhez jártak és csak a tudományyal és saját boldogulásokkal törődtek; de Querne a szerzett érdemekre, a pozitív ismeretekre féltől nézett; csak a sziv kérdései érdeklették őt. Hélène eddig csak olyan férfiakat ösmert, a kik a szerelmet fiatalos bolondságnak és olyan másodrendű dolognak tartják, a melyet az okosoknak sohasem szabad összemérni a család vagy a pálya érdekeivel. A menyecske a fiatal emberrel vitatkozva csakhamar észrevette, hogy Armand sokat gondolkozott a két nemnek egymáshoz való viszonyáról. Szíve képzelni tudott, a mit a nők oly gyakran tévesztenek össze az igazi érzelmességgel. És megvolt benne az a szerelmes dolgokban való tapasztaltság, mely még a legbecsületesebb asszonyokban is bizonyos tiszteletet ébreszt a zabolátlan életük iránt. Arczának mindig bánatos kifejezése mintha azt mondta volna, hogy ezt a tapasztaltságot kegyetlen csalódások árán szerezte meg.

Ez ismeretlen szenvedések fejezték be a csábítás művét, melyet a vidéki nőnek a párisi ember iránt való féltés meglepődése és csodálata kezdett és folytatott. A fiatal ember előkelő életmódja Hélène sok elnyomott vágyódását illette meg. Armand izlését megtalálta kis szalonjának falán; ő födözte föl és ő helyezte el azt a régi kárpitot itt a sarokban, ő válogatta össze a butorokat. Ez a gyöngéd csodálat indította Hélène-t arra a gondolatra, hogy mily boldogság lenne megvigasztalni azt, a ki ennyit szenvedett. És csakhamar az a reménység támadt benne, hogy már jelenléte is kedves Armandnak, mert látható érdeklődéssel foglalkozott vele. Akárhányszor mondta: »Ma este ide és ide vagyok hivatalos, de kimentettem magamat, hogy az estét önnel tölthessem.«

Hélène egy nap megvallotta magának, hogy szereti őt; s erre az alkalmat ama jelentéktelen események egyike adta meg, melyek olyanok a sziv éjében, mint a végtelen mélységet föltáró kis világoosság. Armandnak náluk kellett volna ebédelnie, de egy névjegyben azt írta, hogy

rosszul van. Hélène hozzá küldte férjét és Alfred nem talált otthon senkit. Az asszony megismerte nagy fájdalomán, mennyire érdeklődik de Querne iránt és szerencsétlenségére épp oly pillanatban ösmerte meg, mikor sejthette azt is, hogy érzelmét nem viszonozzák. Nem küzdött e szerelem ellen, mint küzdött volna, ha azt hiszi, hogy Armand szereti őt; hanem azt gondolta: »Miért nem váltotta be ígését, kivel töltötte az estét?« Mikor újra találkoztak, Armand egy kissé keményen szólt hozzá; Hélène arcza eltorzult a fájdalomtól. Armand gyöngéden megfogta kezét, ő meg sirva fakadt. Hélène ettől fogva nem bírta eltitkolni, mennyire hat rá ez embernek csak látása is. És belekerült abba a periodusba, melyben a lélek szüntelen megoszlik a legnagyobb boldogtalanság és a legnagyobb boldogság között. Lehet-e ilyenkor okoskodni? Armand sokkal járatosabb volt a szerelem dolgaiban, semhogy ne vegye észre, hogy mint foglalja el lassankint Hélène szívét. Úgyesen azt mutatta, hogy kételkedik ez érzemben, s hogy ez a kétség gyötri őt. Így lassankint odáig vitte, hogy az asszony megvallotta szerelmét és engedte, hogy Armand megfogja kezét, átölelje derekát és megcsókolja arcát, szemét, száját. Ez az egyre növekvő bizalmasság ellenkezett mindazzal, a mit Hélène arról gondolt, hogy mint kell viselnie magát a nőnek a férfival szemben, a kit szeret. Mint minden őszinte lélek, úgy gondolkozott, hogy egy keveset csalni, erkölcsileg, épp annyi, mint teljesen csalni. De engedett a legkisebb szenvedély kifejezésének is, melyet a fiatal ember szemében látott; gyöngeségét aztán szemére hányta magának és megint csak gyöngé lett. - »Csak te ne szenvedj, bánom is én, ha vesztembe megyek...« ezt fejezte ki a szegény asszony nézése, és ezt mondta halkán az ajka. Nem hazudott, mikor ezt a fájdalmas kérdést intézte hozzá: »És legalább boldog leszel?« és az a remény, az a bizonytalanság küzködött benne: »Ó, föl fog-e a szeme ragyogni, aztán nem bánom, akármi lesz belőlem...«

Itt tartott tépelődéseiben, mikor egy csók fölriasztotta. Alfred jött neki jó napot kívánni. Chazel már nyolcz óra előtt elment hazuról és még nem látta. A feleség oly szép volt puha pongyolájában, mely elárulta vállának, mellének formáit, oly szép volt meztelen fehér lába a fekete papucsban, hogy a férj nem állhatta meg, hogy egy csókot ne lopjon nyakára a füle mögé. Az asszony úgy elmerült gondolatainak végtelenségében, hogy fölsikoltott a meglepődéstől.

- »Ó, te röst, te didergős, te félnék,« szólt Chazel, hogy tréfával üzze el a harag kifejezését e bájos arczról. »Tudod hány az óra? Háromnegyed tizenkettő... Mikor fogsz reggelihez öltözni?«

Pillantása a kis asztalon heverő két kötetre esett, melyet de Querne küldött.

- »Mit olvasol?« folytatta. »Megint regényeket?... De hiszen föl sincsenek vágva. Mit csináltál egész délelőtt?«

- »Iratokat, számadásokat rendeztem.«

Hogy ilyen hazugságokra vetemedett! Pedig minden hazugság, még a legkisebb, legártatlanabb is, borzasztó megerőltetésébe került.

- »Csöngess Julienek,« mondta aztán, »megfésülködöm és tiz percz alatt felöltözöm.«

- »Nem háborgatlak, ha itt maradok?«

- »Dehogy...« felelt Hélène és befordult öltöző szobájába.

Vékony batiszt köntöst öltött magára és kibontotta szép, gesztenyeszínű haját, melyet mindig maga szokott fésülni. Alfred az egyik ajtószárnyhoz támaszkodva állt és olvasta a zsebéből elővett ujságot. Még a papiros zörgése is bántotta Hélène idegeit, mert eszébe juttatta ez ember jelenlétét, s e jelenlét most neki szentségtörésnek tetszett. Hej, ha Armand lett volna ott, s nem ez a másik, mily szívesen avatta volna szépsége ápolásának titkaiba; de a nem szeretett ember részéről ez a bizalmasság annyira bántja az asszonyokat, hogy még a nyilván-

nos személyek is szenvednek bele. Az asszonyoknál, akár erényesek, akár nem, a szemérem ott kezdődik, a hol a szerelem végződik. Alfred ezt nem tudta. Mindig szerelmes volt Hélènebe; és néma boldogságot szerzett neki, ha belepillanthatott felesége öltözőjébe, félénken vágyódva, loppal tekintgetve. A nyitott ujság fölött nézte, hogyan jár a két fehér kéz a selymes haj között; és nézte Hélène karját, melynek szép formáit olykor látni engedte a némely mozdulatoktól lecsuszó bő ruhaujj. Hogy szeretett volna játszani ezzel a hajjal! De felesége nem engedte soha. Az asszony, bár férjének otléte bántotta, maga is boldogan nézte a haját, mert látta, hogy ez a haj épp olyan hosszú, épp olyan hullámos, mint leánykorában. Valahányszor szépségét ápolta mostanában, mindig gyermekes aggódással vizsgálta magát: van-e redő halántékán, ajka mellett, nyakán; eltöprengett magában: vajjon elég szép-e még, hogy megittasítsa azt, a kit szeret. Haját csavargatva a tükörbe mosolygott, de mikor egy kicsit lehajolt, meglátta a tükörben férje arcát és lobogó szemét. Ismerte és gyűlölte ezt a vágytól lobogó szemet. Ugy megborzadt, mintha arra ébredne, hogy meztelenül áll a piacz közepén. Fülig pirult és azt mondta:

- »De miért nincs itt az a Julie? Csengess neki, kérlek, és hagyj magamra...«

Aztán felállt és hátra tuszkolva Alfredet, behuzta az ajtót. Mikor maga maradt, érezte, hogy szeme könnybe lábbad.

»Én rosszul szeretem őt. Ezeknek a nyomoruságoknak mind édeseknek kellene lenni, mert hiszen érette szenvedem őket!...« Így gondolkozott reggelizés közben az asztalnál, most már sötét színű ruhában és lábán a cipővel, melyben mindjárt menni fog, - mert az óra már félegyre járt, - menni a rue de Stockholmba, melynek Armand levele előtt a nevét sem hallotta soha... Hol van az az utca?... És milyen az a ház?... Már csak e gondolatra is azt érezte, hogy részegítő, égető folyadék hömpölyög ereiben. Egy helyben maradnia valóságos gyötrellem volt, enni nem birt. Ugy rémlett neki, hogy a torka annyira össze van szorulva, hogy egy darabka kenyér sem tudna lemenni rajta. A kis Henri atyjával csevegett.

- »Milyen furcsa vagy te ma«, szólt a férj, mikor Hélène már két vagy három kérdésére nem felelt. »Csak nincs valami bajod?«

- »Sőt igen jó kedvem van«, felelt az asszony és nevetni, hangosan beszélni kezdett.

»Csak nem gyanakszik?« gondolta magában. »Ej, bánom is én!«

- »Mit csinálsz ma délután?« kérdezte Alfred gépiesen.

- »Ugy-e magával visz engem a mama?«

- »Nem, édesem«, felelt Hélène, hogy ne legyen kénytelen a férjének válaszolni. »Te a Champs-Élyséesre mégy, s majd talán találkozunk oda kint. Szép idő van?« folytatta aztán, bár reggeltől fogva türelmetlen nyugtalansággal nézte az eget és a kövezetet. »Te ülj a kocsiban, mondta aztán, mikor Alfred igennel felelt, »én majd gyalog megyek, nekem jót tesz a járás«.

Hónapra bérelt kocsijuk volt; a férj dolgaiban járt rajta, az asszony pedig látogatásaira.

- »Végre valahára!...« sóhajtott Hélène, mikor Alfred hivatalába ment, a kis Henrit sétálni vitték, ő pedig egyedül maradt a kis szalonban. A reggel sok aggodalma kellemes bágyadt-ságra vált. E szalonban, mely Armand emlékezetével volt tele, egészen szerelméé lehetett. Visszahódított szabadsága oly örömmel töltötte el, hogy a jövő nem ölthetett alakot lelkében. Maga elé idézte kedvese pillantását és meggyújtotta mellette a boldogság fényét, mely felé, mint csillag felé, emelkedett egész valója. »Mindent fölláldozok érette«, gondolta magában egy perczre visszatérve a kinos reggeli gondolatokhoz, »de mentől többet áldozok, annál jobban fogja érezni, mennyire szeretem. Ó, hogy szeretem!... hogy szeretem!...«

ismételte rajongva egész hangosan. Aztán órájára pillantott: »Már elmúlt egy óra. Dél óta vár rám. Meg fogja lepni, hogy ilyen korán jövök, mert nem reméli, hogy mindjárt...« Nagy sietve föltette kalapját és zsebébe sűrű fátyolt gyűrte, hogy a kocsiban majd elfödje arcát. Ezt Armand tanácsolta neki tegnap. Aztán lement az utcára, mint az alvajáró. Nem mert maga körül tekinteni, úgy rémlett neki, hogy mindenki rá néz, lépteit lesi; és rajongásából félelem lett, de bátor félelem, mint az első párbajára induló emberé, mikor a place de la Trinitén magához intett egy bérkocsit.

- »Rue de Stockholm«, mondta.

- »Hányadik szám?« kérdezte a kocsis.

- »Majd megállítom«, válaszolt Hélène.

Egyszerre lehetetlennek ítélte, hogy az előtt a ház előtt szálljon le. Keze reszketett, mikor összecsomózta a kétrét fátyolt. A kocsi robogni kezdett, nehezen, lassan. Az asszonynak legalább úgy rémlett, hogy minden kerékfordulás egy percbe telik. Nézte, hogy vonulnak el előtte a rue Saint-Lazare boltjai, meg a pályaház; és egy kocsisát fizető utas láttára aggódva nyult karmantyujába, hátha otthon felejtette bugyillárását?... Nem, negyven frank volt nála, tiz frankosokban. Ez baj; de majd egy tiz frankost ad a kocsisnak, mert nem várhat az utszélén, míg visszakap a pénzből. Mindezek az izgalmak szinte beteggé tették. Képzeteit szeretőjére akarta irányozni, - szeretőjére... mert hiszen nem sokára Armand kedvese lesz.

Kedvese! Hányszor vált megvetővé bourgesi barátnőinek hangja, mikor ezt a szót emlegették, valamely kompromittált asszonyról beszélve! - Ideges izgatottsága aztán még erősebb lett. »Bár ne venné észre, mily nagy áldozatomba kerül ez! Gyáva félelmem ne zavarja meg boldogságát.« - A kocsi ezalatt fölért a rue de Rome lejtőjére és egy kert fala mellett a rue de Stockholm sarkán befordult. A kocsis lehajolt a bakról, megkérdezni, hogy hol álljon meg.

- »Itt,« felelt az asszony, leszállt és az ember markába nyomott egy kis aranyat: »csak tartsa meg...«

Aztán mindjárt félni kezdett, hogy a kocsis sejteni fogja, miért nem kér vissza. Majd megállt egy hirdetés előtt és nézte, de nem olvasott el belőle egy betűt sem. Végre hallotta a távozó kocsi robogását. Most utnak indult. A szive úgy dobogott, hogy szinte beleőrült. Fölpillantott, 8, 10 még két szám és ott volt a levélben megjelölt ház. Befordult a kapu alá; nem látott semmit. Elhaladt a házmester ajtaja előtt; azt hitte, hogy lábai nem bírják tovább, térde rogyadozott a lépcsőn. Végre kimondhatatlan erőfeszítéssel följutott a másodemeleti ajtóig.

Oda támaszkodott a zárt ajtóhoz. Semmi zaj nem hallatszott a lépcsőházból; semmi zaj nem hatott föl az utcáról. Hélène hallotta saját szívének dobogását és nem csöngetett, csak ott állt. Egy kis nyugalomra akart szert tenni, mielőtt Armand szeme elé kerülne. Mert miért jött ide? Hogy boldoggá tegye őt! Minek mutassa hát neki, mennyit szenvedett? Szive most már kevésbé gyorsan vert, mosolyogni próbált és a boldogság gondolata, melyet adni fog, máris nagyobb boldogság volt neki, mint a milyen nagy az imént kiállott szenvedés volt. Végre rászánta magát a csengetésre. Bent azonnal léptek hallatszottak, a kulcs megfordult a zárban és Hélène oda roskadt Armand kebelére. A fiatalember rögtön magával vonta őt, egy kék butorzatú szalonba. A kandallóban tűz lobogott. Hélène első pillantásra meglátta, hogy a szobában ágy nincs. Nagy kő esett le a szívéről és véghetetlen hálát érzett Armand iránt, hogy ettől az első szégyentől, melytől úgy rettegett, megkimélte őt. De Querne leoldozta fátyolát, levette kalapját, egy zsöllyébe kényszerítette a kandalló mellé, lábához térdelt és szinte örülten csókolta:

- »Csakhogy eljöttél édes, csakhogy eljöttél!...«

Pillantása szerelmes volt a kielégítését biztosnak tudó vágy örömétől. Bizony csak a vágy öröme volt ez. Mert Armand, mikor látta Hélène mosolygását, e nyugodt mosolygást, melyet az asszony arczára erőltetett, hogy ne bántsya meg kedvesét: tüstént azt mondta magában: hogy ez az asszony nem most van először ilyen légyotton és rettenetes dualitás támadt benne, gondolatai és érzelmei közt. »Szeszély vonja felém,« így elmélkedett. »Bolond volnék, ha nem venném hasznát. De miért hazudja nekünk minden asszony, hogy mi vagyunk első szeretője?« Aztán csókokkal halmozta el haját és kibontotta.

- »Ne félj,« mondta, »gondoskodtam én mindenről,« és a hálósobán át egy kis öltöző kabinetig vezette az asszonyt, hol az asztalon egy uti nécessaire volt. »Majd megfésülködhetsz.«

- »Ön megszégyenít engem...« szólt az asszony elpirulva.

Armand most bevezette őt a hálósobába és mikor lesegítette róla kabátját, valami kis tárgy esett a szőnyegre. Egy sárga tekenősbéka zsebűsü, melyet Hélène mindig magához szokott venni, ha elment hazulról. »Lám, ő is gondolt erre,« szólt magában a fiatal ember, s aztán szerelmes esdekléssel mondta:

- »Légy az enyém.«

- »Hiszen a tied vagyok«, válaszolt az asszony.

A hálósobában félhomály uralkodott, mert Armand leeresztette az ablak kárpitját, s az ágyét is, az ágyét, melyre Hélène csak most mert először rápillantani. Mennyire szerette volna most ez a nő kérni ezt az embert, hogy távozzék tőle!... Reá pillantott. Armand ki kezdte gombolni a ruhaderekat. Hélène már-már azt mondta neki: »Eredj innen...« mikor meglátta szemében a boldogság ama kifejezését, melyről annyit álmódzott és nem ellenkezett, azzal az isteni bágyadtsággal, melynek hizelgő voltát oly kevés férfi érti meg. Hélène nem sejtette, mikor Armand, szépségétől ittasan elragadta őt karjai közt, miután csókjaival melengette lábát és megfosztotta minden ékétől, karpereczétől a hajtükig; Hélène, mondom, nem sejtette, hogy ez az ember még e percben is, mikor vágyainak oly nagy áldozatot hozva föltétlenül meghódol, talál valami ürügyet, hogy ne higyen neki.

- »Boldog vagy?« kérdezte az asszony egy óra mulva, Armand kebelére hajtva fejét és átengedve magát kéjes bágyadtságának, »mondd, boldog vagy? Ládd én olyan boldog vagyok!...«

És igazat beszélt, mert e szeretett férfi csókjaitól, most először érezte, hogyan ébred föl benne egy eddig ismeretlen indulat.

- »Ó, nagyon boldog vagyok«, felelt Armand, és hazudott, mert elősorolva magában ez első légyott apró részleteit: a mosolygó érkezést, az elhozott fésűt, a minden ellenkezés nélkül való vétkezést s a nő lángoló érzékiségét: megint csak arra gondolt, hogy bizonyosan nem ő a Hélène első kedvese. Aztán titkon megvetette azért is, mert nem ellenkezett semmiben. Azt látta, hogy ennek az asszonynak lelkiismeretét nem bántja semmi; ez annak a bizonyossága, hogy egy csepp erkölcsi érzéke sincs. Az már nem jutott eszébe, hogy akkor meg álszentnek mondta volna, ha lelki mardosást mutat.

- »Attól fogva szeretlek, hogy először láttalak, sóhajtott az asszony. Éreztem, hogy nem vagy boldog és azon álmództam, hogy én üzzem el minden bánatodat... A homlokodon van egy redő, a melyet nem bírok nézni... Mikor azt kívántad, hogy a tied legyek és én nemet mondtam, megláttam szemöldököd közt ezt a redőt, ezt ni«, - és megcsókolta - »s mikor aztán igent mondtam, a redő eltűnt. Lám, ezért vagyok most itt és büszke vagyok, hogy itt vagyok, mert büszkeségem téged szeretni!...«

- »Milyen furcsa«, gondolta magában Armand, hogy semmi asszonynak sincs annyi lelkiismerete, hogy azt mondja magában: Hitványságot követek el, hazudok, csalog, a dolog mulattat, de azért mégis hitványság. Az oltár leple vagy hónapos szoba ágyának lepedője, - az nekik mindegy. »Csak dalold, angyalom, a románczot«, és csókokkal zárta be a száját. »Ej, igazán csinos«, gondolta magában. »De csak legalább lenne benne annyi jó izlés, hogy hallgatna!«

IV.

A láz, a gyötrődés, a boldogság e napjára következő estét Hélène kínos és kéjes vágyódás közepett töltötte. Sajnálta boldogságát, tehát mindig reá gondolt. De miért kívánta kedvesétől, hogy ez este ne jöjjön hozzájuk? Ott, mellette, azt gondolta, hogy fájdalmas volna egynehány óra múlva találkozni vele saját otthonában. Most azonban ebéd után, mikor az Armand zsöllyéjében ülve horgolt, bánatosan gondolta el, hogy mily édes volna, ha ő is itt lenne vele. Olykor érintené barátja kezét. Érezné a gyöngye illatszert, mely azonos az övével, mert maga kérte, hogy Armand is ezt használja. Képzeteiben érezte azt az asszonyi léleknek egyszerre fájó és édes gyönyörűséget, mikor az a csókos szája, mely délután azt mondta: »Szeretlek«, este felé »nagysád«-nak és »ön«-nek hívja, és mikor a leghétköznapibb frázis is a titkos egyetértés báját leheli.

Hélène finom ujjaival ügyesen forgatta a horgoló tűt, Alfred pedig némán lapozgatott egy könyvben. Az asszonynak, mikor haza tért, volt egy keserű percze. Nem adhatta vissza a kis Henri csókjait. Megölelte a gyermeket, arcához szoritotta arcát, de nem bírta megcsókolni; és azt érezte, hogy épp úgy, sőt még jobban szereti mint azelőtt. Ez a sokféle izgalom nyomot hagyott máskor rózsás arcán, melyen ez este valami különös sápadtság volt, az a sötét, titkos sápadtság, melyet a teljes kéj hagy nyomául. Szeme körül a fáradtság árnyéka sötétlett, mosolygása bágyadt volt és egész valóját az a puha, ernyedt gyöngeség vette körül, mely csupa szerelem és csábítás. Rettegett a gondolattól, hogy ez a csábítás hatni fog Alfredre. A férj egyre nézte őt, a mint kézimunkájára hajtotta édesen fáradt fejét. Fehér ruhát viselt, mint mindig, és szeme héjának sötétsége még jobban látszott, a mint pilláit lesütötte. Tekintete látszólag a gyapjuszálakon függött, pedig valójában a lelkét hevítő víziókat nézte. Alfred boldogan gondolta el magában, hogy ez az ő felesége, - az ő felesége... Szerelmesebb volt bele, mint valaha. Mióta Párisban laktak és elkülönözték hálósobájukat, mindig szinte leküzdhetetlen izgalom fogta el, valahányszor közeledni akart feleségéhez. Vagy azt kellett kérnie, hogy Hélène jöjjön hozzá, vagy neki kellett mennie hozzá, mikor már lefeküdt. A cselekvés e szükségessége, melyhez a testi kívánság gyötrelme járul, némely férfira nézve oly kínos, hogy vannak fiatal emberek, a kiknek a szive rettenetesen dobog még akkor is, mikor átlépik ama házak küszöbét, a hol a gyönyörűséget készen árulják. Alfredban, bár tudta, hogy Hélène engedelmes, egész este háborgott ez izgalom, mely édes, mert még erősebbé teszi a kívánságot. Nézte az asszonyt és az, a mit mondani készült, féltékenységgel töltötte el őt. Oly makacsul hallgatott, hogy a szegény nő végre egész megfélemedezett róla és fölkel, hogy elbucsuzzék tőle. Oda tartotta a homlokát és azt mondta neki:

- »Jó éjszakát.«

- »Ugyan! jó éjszakát?...« szólt Alfred és csókolni kezdte a szemét meg lejjebb is.

Az asszony összeborzadt, hirtelen ellökte magától az embert és rá nézett. Férje pillantásában megint a kívánság ama villámát látta, a melyet reggel, a tükörben, mikor fésülte a haját, a melylyel nemsokára valaki más fog játszani... Hirtelen fölrettent álmodozásából, egész undokságában elfogta a testi érintkezés kézzelfogható érzése, és mikor Alfred mosolyogva mondta neki: »Édes kis Hélènem...« sietve menekült egy zsöllye mögé és azt mondta:

- »Hát nem látja, hogy egész este rosszul vagyok?«

Oly sápadt volt, s a szeme körül a bágyadtságnak oly sötét árnyéka látszott, hogy Alfred egész megilletődött.

- »De a migraineem már a végét járja«, beszélt tovább az asszony és megfogta a halántékát; »az éjszaka kialszom az egészemet. Hát majd holnap...«

Elmosolyodott, kedvesen intett a kezével, aztán távozott a szalonból.

A magára maradt férj hallotta, hogyan jár-kelel hálószobájában az asszony. Alfred a felső emeleten hált, dolgozó szobája mellett. »Hogy ez a Hélène így betegeskedik«, gondolta magában szeretettel.

- »Soha, soha többé...« mondta Hélène egész fenszóval, mikor komornája távozott. Azzal leugrott ágyáról és bekulcsolta mind a két ajtót. Alfred a szalonban a kandalló előtt hallotta a zár csattogását. »Ej, hát fél tőlem?« töprenkedett valami különös szomorúság közepett. Hélène pedig végignyújtózott ágyában és halkán megint csak mondta: »Soha, soha többé nem leszek ezé az emberé...« Helyzetének valósága irtózatossággal jelent meg előtte. Látta, mely harc vár rá minden áldott nap, hogy kell küzdenie éjszakáról éjszakára, óráról órára.

Az ugynevezett előkelő élet, - minden este távozás hazulról, a nagy palotában könnyen történő elszigetelődés, a társasélet kedvtelése és kötelességei, - módot ad az egymás mellett nem szívesen élő házastársaknak az elkülönődésre. A jómodu polgárok közt ez azonban nincs így. A hitvestársak együtt élése a rendes, a mulatságba járás kivétel, s a férj és feleség minden pillanatban és az élet minden mozzanatában találkoznak egymással.

- »Istenem, mit tegyek?« mondta magában Hélène. Majd fölbátorodott: »Ki fogom találni a módját... Édes lesz érette küzdenem...«

Lelke repesett e gondolattól és csakhamar ismét Armand csókját érezte ajakán. Fölmerült lelkében találkozásuk minden részlete: az aggódó érkezéstől a szorongó távozásig. Mely bucsuzás volt ez! Minő az utolsó csók a küszöbön, mielőtt visszatérne rendes életébe!... S hogy ment aztán az utczán, a durva sokaság, a kocsik, a vonatok között! Vajjon mit gondolt Armand, mikor maga maradt a kis lakásban, az ágy mellett, a melyet Hélène, valami különös szemérem sugallatából, maga vetett meg, azt mondva gyöngéd bájosságával: »Lám, hálás kezdek lenni a mostohaanyám iránt, a miért kicsi koromban kényszerített, hogy magam végezzek el mindent...« Hallomásból tudta, hogy a férfiak rendszeren meg szokták vetni a nőket, mikor már mindent elértek. Az ő Armandja azonban nem volt olyan mint a többiek, mert hiszen közös elragadtatásuk után a legédesebb csókokkal halmozta el. »Talán csak azért, mert ott voltam, s csak távozásom után ítélte meg... Megítélte?... Érette csaltam, - de mégis csaltam...« Aztán oly szerelmesen jelent meg előtte Armand alakja, hogy mosolyogva aludt el e képtől s a gondolattól: »holnap este látni fogom őt.«

A Variétés színházban töltötték ezt a második estét, melynek órái Hélènere nézve édesek voltak, az édességben, az egyedül igazán boldogok ebben a szomorú szerelemben. Mihelyt fölébredt, egy végtelen hosszú levelet irt kedvesének, de épp mikor el akarta küldeni, egynehány szinte enyelgő sort kapott a fiatal embertől, ki most az egyszer hűtellen lett szokásához. A tegnapi ideges izgatottság kiölte e nőből az érzékenységet. Csak szívének nagyobb fogékonysága maradt meg, hogy annál nagyobb belső remegéssel tudja élvezni azt, a mit kíván. Alfred véletlenül nem reggelizett otthon; ezért Hélèneben a tegnapi kínos impressziók nem ujultak meg. Mikor pedig a kis páholy ajtajához ért, abban a kéjes lelki állapotban volt, mikor olyasmit érezünk, mintha egy éneklő hang volna bennünk. Az ilyen pillanatokban minden kellemes, valamint hogy máskor meg minden bántó... Kilenc óra volt, mikor Hélène, a folyosón a páholyintogató levevén válláról a köpönyeget, nem merte megkérdezni, hogy van-e már valaki a páholyban. Mikor az ajtó kinyílt, szíve dobogott és észrevette Armandt, ki fölállt, hogy üdvözlje. Hogy szerette Hélène, hogy de Querne megelőzte őket, őt és férjét! Mikor leült, csak egynehány perc múlva mert a fiatal emberre tekinteni. Armand mintha egy kicsit halavány lett volna, és az asszony aggódni is kezdett, de az ifju szeme olyan volt mint a jó napokon szokott lenni; egész lelkét fölmelegítő, és nem olyan mint máskor, mikor valami szörnyű rejtelmesség lappang benne. Hogy micsoda darabot játszottak?... Hélène hallotta a zenét, a színjátszók hangját, a tapsot, de őt csak az érdeklette, hogy Alfred kimegy-e a

páholyból a felvonásköz alatt. A kárpit legördült. A szerencsés véletlen azt akarta, hogy egy ösmerős család legyen a nézőtéren; Chazel távozott, üdvözölni a hölgyeket. Hélène maga maradt kedvesével és hozzá hajolt:

- »Ma is szeretsz?«

Armand nem felelt, de az alatt az ürügy alatt, hogy fölemeli leesett szemüvegét, lehajolt és megfogta a lábát. Az asszony a selymen át érezte e szorítást, mely elpiritotta és megrebbentette pilláit. Alig bírta elviselni a nagy, megrohanó felindulást. Hirtelen megragadta az egy szál páfrányból és gyöngyvirágból kötött kis bokrétát, mely a fiatal báró kabátjára volt tűzve és zsákmányát kebelébe csusztagta. Alfred visszatért, a kárpitot ismét felhuzták, felvonás felvonásra, jelenet jelenetre következett, Hélène azonban nem tudott semmiről semmit, csak azt érezte, hogy szinte elviselhetetlenül boldog; és mikor előadás után Armand a karját nyujtotta neki, hogy a kocsihoz menjenek, azzal az elomló mozdulattal támaszkodott a karra, mely a szerelemnek mindennél biztosabb jele. Be kívánta, hogy kedvese mellé üljön! Armand azonban távozott és ő hosszú pillantással kísérte a sokaság között. A kocsí végre kibontakozott a színház körül uralkodó zürzavarból: »Isten hozzád, édes«, mondta az asszony gondolatában, mialatt férje megfogta a kezét és így szólt:

- »Jobban vagy ma?«

- »Jobban«, felelt Hélène, kiszabadítva ujjait, »de ez csak a színház okozta izgatottság. Nyugalomra van szükségem... Már az ötödik éjszakája, hogy nem alszom.«

Chazel untig eléggé értette, mit jelent ez a válasz. Némán huzódott meg a kocsí sarkában. Hélène is hallgatott. De már egy terv ért meg a fejében. Holnap elvezetetti magát Alfreddel házi orvosukhoz, kinek épp rendelő napja van. Maga fog bemenni a doktorhoz és elpanaszol neki egyet-mást, a mi épp az eszébe jut. Aztán azt fogja mondani, hogy az orvos egyelőre eltiltott neki minden férjével való érintkezést. Ismerve Alfred félénk szemérmességét, tudta, hogy ez az ember csak sajnálni fogja őt, a miért beteg, de nem kutatja a baj titkát. Egész megerősítette őt ez a terv, melytől úgy irtózott volna, ha nem kellett volna boldogságát biztosítani; és gyönyörűséggel merült félig éber álomba... Mikor alszunk, valami ébren van bennünk: a lelkünk boldogabb része, mely szüntelen érzi a holnap örömeit. Tudjuk, hogy boldogságunk megint kezdődik, mihelyt kinyitjuk a szemünket.

Az első mámorban ringatózó Hélène azonban sem ezen a reggelen, sem a következőkön nem nyitotta ki mindjárt a szemét, mikor felébredt. Perczekig lehunyva tartotta pilláit, hogy mielőtt bármely külső hatás érhetné, tisztán, teljesen láthassa Armand képét. Ha közönséges nap virradt föl, vagyis mikor nem volt légyottja, lustán kelt föl. A találkozás gondolata nem forralta vérét; aggodalom nélkül gondolhatott barátjára. Este, lefekvés előtt mindig levelet kezdett neki írni, de csak reggel fejezte be, hogy a jó éjszaka és a jó nap kívánás ugyanazon a papiroson legyen, - szerelme folytonosságának látható jele gyanánt. Hol módját ejtette, hogy elküldje a levelet, hol pedig összehajtva kebelébe rejtette s aztán maga adta át. Kedvesétől sohasem várt választ. Armand megmagyarázta neki, hogy óvatosságból nem ír neki; és az asszony ez óvatosságban nem látta az igazi rajongás hiányát és politikai számítását a nőhódítóknak, a ki előre sejt, hogy következnek majd háborus napok is, s azért semmi fegyvert nem akar hagyni jövődöbeli ellenségének keze között. A levelet Hélène S formájú kígyót ábrázoló pecsétnyomóval pecsételte le. Azért készítettett ilyen pecsétnyomót, mert S betűvel kezdődött az utcának neve is, a hol legboldogabb perczeit töltötte. Bántotta egy kicsit, hogy Armand neveti ezt a gyermekességet, de aztán elgondolta magában: »A férfiak nem olyan módon szeretnek, mint mi.«

Vigan forgolódt haza körül, nem volt dolog, a mitől huzódzott volna. Minden munkája közt ez a szó kísért: »Szeret, szeret...« s halkan ismételte magában. Főképp sokat foglalkozott fiával, a kit most már lelki mardosás nélkül csókolt meg.

»Édes kicsikém, én nem vettem el tőled semmit, a mi a tied«, mondta neki szive mélyén és a boldog szerelmek furcsa álbölcsessége révén, végre így kezdett gondolkozni a férjével szemben is. Hiszen ő mindig csak tisztelte ezt az embert, és ime most is csak úgy tiszteli, mint azelőtt. Mióta az orvosi rendelet ürügye megkímélte őt Alfred minden alkalmatlankodásától, nagy együgyüen még erre az emberre is kiterjesztette lelkének örömét. Nem adott neki többé olyan keserű válaszokat, a melyekből minden parányi alkalommal kirí a feleség gyűlölsége a férj iránt, a ki nem tudta magát megszerettetni. Ha Chazel megint valami ügyetlenséget mondott, félszegséget követett el az asztalnál, Hélène nem haragudott meg, mert lelkének minden ereje azzal foglalkozott, hogy számitgassa mikor találkozik ismét kedvesével s hogy a légyott boldogságát festegesse. Az óra elérkezett, Armand vele volt, a nőnek nagy boldogságában eszébe sem jutott, hogy megfigyelje őt. Armand mondta neki, hogy szereti és be is bizonyította, hiszen fölázdozta érette társaságát, a színházat, a klubbot, mert minden héten két-három estét töltött vele. Mi oka is lehetett volna hazudni és hogy ne engedte volna át magát ennek az isteni boldogságnak?

Légyott napjain Hélène nem birt háztartásával bibelődni. A gyönyörűség várása szenvedéllyel határosan nagy volt benne. Az ilyen reggeleken, épp mint akkor legelőször, álmodozva, bágyadtan, lázasan ült a kandalló mellett és mindig ugyanaz volt lelkében a kék aggodalma, mint mikor először ment a rue de Stockholmba. Harmadik találkozások után más lakást kellett venniök; bár ugyanabban a házban, de Hélène mégis kérte Armandt, hogy térjenek vissza a régibe, mely első mámorának tanuja volt. E végett ki kellett bérelni a lakást egész hónapra és nem egy-egy napra, mint azelőtt. Armand kezdetben ellenkezett egy kicsit, holmi óvatosságot emlegetett; az igaz ok azonban az volt, hogy tapasztalásból tudta, mennyire megkönnyíti a légyott helyének változtatása a szakítást. Aztán, - bár gazdag volt és könnyen bánt a pénzzel, - az is eszébe jutott (noha magának se igen vallotta meg), hogy meglehetősen különbség van a huszonöt frank között, a melyet Palmyrené egy délutánért kér, meg a havi négyszáz között. »Erre a félévre hagyján...« gondolta magában. De a bizó Hélénet mily boldoggá tette ez a dolog! A hétköznapi lakásból csakhamar kedves kis fészket csinált. Elárasztotta asszonyos apróságaival. Hozott papucsot, hogy legyen mit huzni meztelen lábára; hozott csipkekendőt, hogy válla ne dideregjen; szövetekkel terítette be az asztalt és a zsöllyék hátát, Armand fényképét pedig keretbe tette. Meg sem álmodta szegény, hogy ezek a csekélységek egyrészt aggodalmat keltenek de Querneben, hogy majd milyen nehéz lesz az elválás, másrészt pedig csak megerősítik abbéli gyanujában, hogy kitanult teremtéssel van dolga.

Hélène, mint minden regényes asszony, olybá tekintette közös kéküket, mint a miről gyöngédén, érző szivvel kell gondolkodni. Az ilyen nőt a hódításokhoz szokott férfi teljességgel nem érti, mert szokása elválasztani a gyönyörűség dolgait a sziv dolgaitól és szokása megalázó feltételek mellett élvezni; a szerető és regényes nő azonban, nem ismervén más kéjt, mint a mi a legnemesebb rajongással egyesül, az élvezetet épp oly kultuszban részesíti, mint erkölcsi indulatait. Hélène szerelmes ájtatossággal, igazi misztikus bálványozással engedte át magát az örült csókoknak és öleléseknek. Ez az ájtatos vonzódás, mint valami felsőbb lényhez vonzotta őt a szeretett férfihoz. Armand a testi birás ujságából keletkezett megadás első napjai után hiába árulta el önösségét, kedvese még jobban szerette őt. Ha de Querne későn érkezett a légyottra, az asszony mégis szinte hálás volt iránta. Ha Armand az utolsó pillanatban saját kényelme kedvéért megváltoztatta a találkozás óráját, a szelid nő megint csak örült, hogy rab-szolga módjára imádott ura kénye kedve szerint rendelkezik vele, mint a saját jószágával. Mindez kevés volt azért a nagy boldogságért, mikor fölment a lépcsőn, - ó, most már nem törődött vele, hogy látják-e! - Mikor hallotta, hogyan csikorog a zárban a kulcsa, mert most

már saját kulcsa volt; - mikor végig járt ezen a három szobán, a hol életének szerelme tanyázott, s főképp mikor Armand ott volt mellette, ott egészen mellette... Beakonyodott, a tárgyak körvonalai elmosódtak és Hélène ott feküdt Armand karja közt. Hallgatta a város távol zaját, a közel vasut robogását és ablakuk alatt a játszó kis leányok énekét: »Kis kacska fürdik...« Az asszony ilyenkor oly szerelmes csókokkal árasztotta el kedvesét, hogy Armand szinte aggódva kérdezte: »Mi lel?...« - »Semmi, csak sze...« felelt Hélène. Ó, miért, miért nem ragadós a szenvedély? És mely szörnyű dolog, hogy két szerető közül az egyik oly sokat, a másik oly keveset érezhet?

Oly keveset! És a fiatal ember a légyottok végén mégis ügyekezett olyan formán beszélni kedvesével, mintha örülten szeretné. Vajjon önmaga előtt akarta leplezni szívének szárazságát? Vagy felizgatott idegeinek rezgése végződött e szerelmes szavakban, szinte akarata ellenére? Hazudott vagy nem hazudott? Ha legalább tudott volna analizálni, azt hihette volna, hogy szerelmes Hélènebe, mert ez asszony mellett olykor csakugyan a leglángolóbb vágyódás ragadta el. De Querne azonban csak azt tudta, hogy mihelyt nincs e nő közelében, nem marad benne más mint erkölcsi zsibbadtság, végtelen fáradtság, a hiábavalóság érzete, szóval megint csak lelkének amaz álmosága, melyből az érzelme láza néha fölgalvanizálja, de a melytől menekülni nem bír soha. Hélène a légyott perczeiben úgy itta Armand szavait, mint valami mámorosító italt, amelytől majd részeg lehet, egész a következő találkozásig... És mégis egy ily beszélgetés közben, mikor Hélène Armand kebelére hajtva fejét nézte őt, hangzott el a kiábrándulás első szava, mely után az asszony nem többé az álmok délibábján át látta kedvesét, hanem a valóságban, ez ember szívének rettentő, halálos hidegségében.

- »Ó, ha gyermekem volna tőled,« rebegette egyszer Hélène, »gyermekem, a kinek ilyen szeme van«, és megérintette kedvese pilláit, »a kinek ilyen szája van«, és megsimította ajakát. »Ó, hogy szeretném!«

- »Ne kívánd azt«, szólt Armand, »nagyon szomorú volna látnom, mikor más csókolná apja gyanánt«.

- »De az nem történhetnék meg!...« kiáltott az asszony.

- »Már pedig az kikerülhetetlen volna.«

- »Hozzád mennék. És kénytelen is volnék vele. Hogy is maradhatnék Alfreddel, mikor többé soha sem vagyok az övé?...«

Mig az asszony ezt mondta, Armand reá nézett és elgondolta magában; »Hát ő is!... Ugyan micsoda furcsa szükség kényszeríti a nőt mind arra a mesére, hogy férjök már nem bírja őket többé?...« És önkéntelenül szokott gonosz mosolygása vonult át az ajkán, - az a mosolygás, melylyel a hasonló vallomásokot fogadni szokta, és a mely mosolygás mindig elég volt rá, hogy az asszonyok ne emlegessék többé ezt a dolgot. Nekik könnyű a hazudozást más merbe terelni!... De Hélène nem hazudott és nem bírta tünni sem azt a mosolygást, sem a vele járó pillantást. Hiszen épp azért adta oda magát kedvesének, hogy *ezt* ne lássa többé. Most történt először, hogy találkozott e bizalmatlansággal, mely úgy kizozta, mióta csak ösmerte Armandt, és őszintén, bátran beszélt tovább:

- »Csak nem hiszed rólam, hogy én egyszerre két férfié tudok lenni... Mondd, hogy nem hiszed, édes szerelmem, hogy nem vélekedsz így felőlem... Attól a naptól fogva, hogy a kedvesed lettem, nem voltam többé az Alfred felesége.«

- »Én nem vagyok féltékeny«, szólt a fiatal ember; »tudom hogy szeretsz«.

- »Mondd, hogy azért nem vagy féltékeny, mert biztos vagy benne, hogy csakis a tied vagyok.«

- »Ha akarod, hát mondom«, válaszolt Armand.

Egy kicsit bosszantotta az asszony nyakassága és nem igen aggasztotta sem az apaság, sem a szokás, sem az a dráma, mely Hélène beszédéből egyszerre eléje tárult. Hangjában oly metsző guny volt, hogy a boldogtalan nő nem szólt többé. »Armand nem hisz nekem«, gondolta magában, »nem hisz nekem!...«

Hélène halálosan szomorú volt ez este, mikor haza ért. Azonnal szobájába ment és lefeküdt; azt üzenté: rosszul van, azért nem megy le ebédelni. Aztán sokat sirt. Fájdalma közepett sejtelmesen látta, mily különbség van az ő szerelme és Armand szerelme közt. »Mit hisz rólam!...« tépelődött magában. »Nem szeret engem...« - Aztán megrohanta ugyanaz a kegyetlen félelem, mely az első légyott estéjén gyötrötte: »Igaz van... a mit én teszek, csakugyan rossz... De neki érteni kellene, hogy érette teszem és mentenie kellene...«

A vánkosra nyomta homlokát, hirtelen összeomolva, mint az a szenvedélyes lelkekkel a legnagyobb boldogság és a legnagyobb gyötrődés között szokott történni. Ez az első hatás igen erős volt, de nem tartós. Hélène, mikor eszmélkedni kezdett, összevetette bánatát a történetekkel. Az ok és az okozat aránytalanságának látása legott megnyugtatta; s mikor ismét találkozott kedvesével, Armand szemében megint az a vágyódás lobogott, mely mindig meggyújtotta szívet. A fiatal ember tudta, hogy kételkedésével fájdalmat okozott szeretőjének; és elgondolta magában: »Ugyan minek is gyötröm őt, hiszen azért hazudik, hogy annál jobban tessék nekem; és én még haragszom hazugságáért! Ez valóban igazságtalanság...« E hiúságának titkon hízoló okoskodás eredménye az lett, hogy gyöngédebben viselte magát Hélène iránt.

Mikor azonban a szerető szíve egyszer látni kezd, nem vakul el többé egy könnyen; és Hélène-nek egynehány nappal azután ismét nagy rázkódást kellett elszenvednie. Ezuttal a jardin des Plantes fasoraiban sétált kedvesével, mint néha szokta. Hélène szerette ezt a csöndes, vidékies kertet, melynek szép fái a bourgesi érseki palota előtt álló fákat juttatták eszébe. Főképp azt a hosszú, keskeny terraszt szerette, a hol Armand várta. Leült egy padra, a honnan láthatta a szemközti levő kórház nagy óráját. A szenvedés házána szomorú udvara, a nyesett, lombtalan fák, az ablakok sötét rostélyai, a porladozó kőfalak ócskasága mind tetszett neki, mert ellentét volt az ő kedves szerelmi regényének boldog ifjúságában. Kéjes zsibbadás fogta el, mikor magára gondolt; lába alatt pedig a nagy omnibuszok nehézkesen robogtak az utcán. Az útvesztő sűrűjében gyermekek játszottak; sikítzásuk egész hozzája hatott és régmúlt idők elmosódó emlékeit ébresztette föl benne. Végre meglátta Armandt a terraszt végén és fölállt, hogy eléje siessen. Látta kedvese pillantásából, hogy szebb mint máskor, mert öltözete és rózsás arcza kedves ellentéte a környezet szürkeségének, s a cédruslombok feketeségének. Aztán beljebb kerültek a kert csöndesebb részébe, a hol a növények vannak, az összeropadozott, vasrudakkal föltámasztott százados vén fák között. Hélène mindig verőfényesnek látta a téli eget, akár kék volt, akár ködös, mert maga mellett érezte Armandt...

Egy borultas februáriusi délután ismét a nagy kert fái alatt sétáltak. Hélène elmesélte, mi történt Alfred egyik kollegájának a feleségével. A férje elkergette, mert megtudta, hogy egyszerre két szeretője is van.

- »A többi asszonynál egymásután következnek a szeretők«, szölt a fiatal ember az ő szokott gonosz nevetésével. »A különbség tehát igen csekély...«

- »A többi asszonynál?« kérdezte Hélène és egyszeribe föltámaszt benne a múlt hét szomorúsága. »De ön nem hiszi ezt minden asszonyról?«

- »Nem vagyok rólok rossz véleménynyel«, felelt Armand, »csak azt hiszem, hogy gyöngék, a férfiak pedig hazugok. A nők sok férfit találnak, a ki nekik szerelmet esküszik és tiz közül egynek hisznek... Ezen a réven aztán szép kis summa kerül ki«.

- »E szerint ön azt hiszi, hogy nincs asszony, a ki csak egyszer szeret?«

- »Nem igen hiszem«, felelt Armand, aztán vidáman beszélt tovább: »De az nem baj; minden új kaland alkalmával azt hiszik, hogy nem szerettek azelőtt. És ez - mint minden igazság - félig-meddig igaz, mert nem szerettek mindig ugyanazon módon.«

Hélène ajkán egy kérdés lebegett. Azt akarta kérdezni: »És én? Mit gondolsz rólam? Hiszed, hogy szerettem előtted? Hiszed, hogy szeretni fogok utánad?« De nem mert szólani. Megint kegyetlenül érintette őt az a valami, a mit nem ismert kedvese lelkében. Ez az ember nem benne kételkedett, de egyáltalán nem hitt semmi asszonyban. Már pedig hogy szeressen az, a ki nem hisz? Hát lehetséges bármely vonzódás bizalom nélkül? Nem válaszolt e fájdalmas kérdésekre, de önkéntelenül analizálni kezdte viszonyát és egyszerre világosság áradt sok olyan részletre, melyet eddig még nem próbált megmagyarázni.

Eszébe jutottak ez ember bizalmatlan vonásai, melyek elrémitették és visszatekintve a múltba, most már érteni kezdte, miért fogadta néha Armand olyan hallgatagon az ő szerelmes kitöréseit. Visszaemlékezett rá, mikor kedvesének vidéki életéről és lelki magányosságáról beszélt: »Én előre huzódoztam tőled, mielőtt ösmertelek volna«, mondta neki. Armand nem felelt rá. Nem hitt neki. Hélène egyszer a jövőről beszélt neki és mondta mily boldog, ha elgondolja: mely fiatalok még mind a ketten és mennyi évök van még hátra szeretniök egymást. Armand nem felelt. Nem hitt neki. Mikor Hélène azt mondta, hogyha nem volna fia, messze, messze menne, hogy csak neki, kedvesének áldozza egész életét, - Armand megint csak hallgatott, mert nem hitt. Ó, ez a hitetlenség, ez a borzasztó hitetlenség! Hélène már most mindenütt találkozott vele, ott is, a hol legkevésbé gyanította!... Vagy talán csalódik? Armand hitt neki addig, a meddig szerette és most már kezd neki nem hinni, mikor kevésbé szereti.

«Kevésbé szereti...» Az asszony egy pillanatig sem merte volna gondolni, hogy őt e viszony kezdetén nem szerették. Ez becsületes ember, nem szerelmi bűnös, ez nem kívánta volna, hogy az övé legyen, ha a szenvedély nem ragadja minden erejével. Hélène, hogy megmagyarázhassa Armand hitetlenségét, most ismét rátért a fiatal ember múltjára és titkos csalódásaira, melyeket férje egykor emlegetett. »Alkalmassint egy asszony rontotta meg a szívét«, mondta magában. Ez a gondolat gyötrötte, még pedig többféleképen. Először is sajnálta Armandt, aztán féltékenykedett rá, homályos, sejtelmes féltékenységgel. Majd eltöprenkedett: »Vajon visszaadhatja-e valaha elveszett szerelmem hitét?« Annyira elmerült e gondolatokba, melyekből nem árult el semmit, hogy nem is figyelte meg, mily hatást tesz ő maga a kedvesére. Mikor Armand náluk ebédelt, s aztán este Alfreddel hárman üldögéltek a kis szalonban, az asszony mélységes hallgatásba merült. Alfred matematikus létére imádta az elvont vitákat és előhozakodott társadalmi, politikai és közgazdasági teoriáival a fiatal báró előtt, ki látható unalommal hallgatta. Megtörtént néha, hogy az álmodozásából fölébredő Hélène Armandra nézett. Látta az unalmat, de nem tudta jelentéktelen és egyenes okát. »Nem boldog a közelemben«, gondolta magában; »nem boldog...« Pedig lám ő oda adta magát, hogy elsimitsa e homlokon azt a bánatos redőt és minden gondolata, minden érzése csak egy cél felé törekedett, hogy Armand boldog legyen!... Néha már de Querne jöttkor első pillantásra meglátta, hogy kedvese szomorú... Ilyenkor egész valója megbénult; nem mert hozzá szólani; félt, hogy bántani találja, a mit mond. Valami meghatározhatatlan rosszullét fogta el; nem merte lelkét megmutatni annak, a kit szeret, és ez annál fájdalmasabb volt, mert a mámor első napjaiban gyönyörűsége volt leplezetlenül érezni ez ember előtt. És ez a nyomasztó gondolat követte őt találkozó helyükre is.

Nem mintha azt vette volna észre, hogy barátja kevésbé rajong szépségéért és kevésbé szenvedélyes, mint az első napokban. De csókjának és ölelésének valóságos dühe félelmes volt. Hélène borzadva gondolta el: mily ellentét van a testi birás ez extázisa és a mindennapos találkozásukkor mutatkozó lelki fáradtság között. Ez a fiatal ember, mintha csak elektromozni akarta volna szívét a testi vágygyal. Mikor Hélène észrevette ezt a kegyetlen valóságot, a

légyottok bűbája egyszerre megszűnt. Nem rég lángoló vágygyal várta ez órákat, hogy hallja kedvesének szerelemtől mámoros hangját, mely neki imádatos zene volt. De most már félt e légyottaktól és az ifju csókjaitól, melyekben talán több volt az érzékiség, mint az érzelem.

- »Armand«, mondta egyszer neki, hosszas habozás után, »te jobb szereted a testemet, mint magamat«.

- »Hát nem vagy egészen az enyém, mikor nekem adod magadat?« ezt felelte a fiatal ember.

Hej, be szeretne volna az asszony megkérdezni tőle: »És te, te is egészen nekem adod magadat?...« De aztán elgondolta: minek is kérdezné? Tudta, hogy Armand holmi sima szavakkal ütné el a dolgot és nem engedne a szive mélyébe pillantani. Előtte van e férfilelek rejtelve; szerencséjére vagy szerencsétlenségére, meg tudja-e valaha fejteni? Elárulja-e valaha titkát ez a kegyetlen szív? A csókok lehetnek édesek, de a lélek el van burkolva; ez az asszony pedig úgy szomjazta az igazságot!... De honnan is támadt ez a lelkét marczangoló nyugtalanság? Látszólag nem történt még közöttük semmi, s Hélène máris minduntalan azon tépelődött: »Ugy szeret még, mint eleinte?... Szeret?... Szeretett valaha?... Tud szeretni?...« És minduntalan belebotlott olyan apró dolgokba, a melyek csak növelték kétségét. Látta a megalázó bizalmatlanságot, a sebző gunyt, a kétségbeejtő szárazságot. Ha Bourgesből ismerőseik érkeztek Párisba és Alfred azt mondta de Quernenek: »Ne gyere holnap este hozzánk, unatkozniál, mert vidékiek lesznek nálunk«, másnap a fiatal ember így szólt Hélènehez:

- »Ha terhére vagyok, miért nem értesít maga, és miért üzeni a férjével?«

- »Hogy ön a terhemre van?« kérdezte az asszony.

- »Ugyan mire való volna a hazudozás? Ön a vidéken holmi kaczerkodásokat követett el, a melyeket most röstell... Ugy-e semmi szükség, hogy elősoroljam, kikkel bizalmaskodott Bourgesban... Egyébiránt bánom is én, hiszen akkor még nem ismert engem... Engem az bánt, hogy ön hazudik nekem...«

Hazudni, hazudni!... Armand beszédében mindig ez a szó ismétlődött és ezt olvasta ki az asszony a szeméből, a mozdulataiból, a gondolataiból. Ha néha az utolsó pillanatban kénytelen volt elmulasztani a légyottot, mindig látta, hogy de Querne nem hisz mentségében... Az ilyen ember nem szerethet!

- »Ó, szeress engem, szeress engem...« rebegette az asszony lázasán, hozzá simulva, mikor ismét érezte, hogy kedvesének szive mily kevésbé az övé.

- »De hisz én szeretlek«, válaszolt Armand és nem sejtette, mily lelki haldoklás szól e szavakból. Az asszony tudta, hogy ugyanazt a szót másképp érti ő, és másképp a kedvese. Lelki tragédiája, melynek hallgatag és szenvedő hősnője volt, egyszerre borzasztó világitásban tárult elébe. Mint a fogoly, kit legyőzői álmában halotthoz kötöztek, s a ki e félelmes társhoz lánczolva ébred: Hélène is azt látta, hogy élő, szerelmet, boldogságot kívánó szive egy fagyos, mozdulatlan, megölt, holt szivhez van bilincselve. Mikor megtudta ezt a valóságot, hirtelen visszarettent. Mindaz, a mit igaznak hitt, hazudság volt; mindaz, a mit teljesnek hitt, üres volt, - de nem merte önmaga előtt sem megvallani. Kába képzeteknek mondta e szinte kifejezhetetlen megfigyeléseket, melyek által egy kinzott lélek belehat a másik mélyébe. Szerette Armandt és akarta szeretni. Most már egész élete forgott ezen a koczkán. Mindössze négy hónapja volt ez ember kedvese. Mi az a négy rövid hónap! Rettenetes dolog, hogy ily kevés idő alatt, minden külső összeütközés nélkül, a tehetetlenség keserű meggyőződésig juthat valaki, a ki abban a boldog reményben élt, hogy jóvá teheti mindazt a sok igaztalanságot, a mit a sors egy férfit mér. Alig négy hónap telt el, és nem volt boldog sem Armand, sem ő. Hát nincs visszatérés erről a lejtőről?... Gyöttrő aggodalommal nézett a jövőre. Ha igaz, hogy kedvese nem tud szeretni, mi lesz ő belőle? Ma csak ez ember által él és nem tud élni

másképpen. Az meg nem is sejti végtelen szenvedését!... Ebben ő a hibás; miért nem tárta föl Armand előtt egész lelkét. És még most sem tudja föltárni. Sőt fogja-e tudni valaha?... Mikor kinja már türehetetlen volt, azt suttogta magában: »Különös lélek, miért szerettelek?... És még sem tudom bánni, hogy szerettelek.«

V.

Alfred Chazel érezte, hogy valami titkos dráma folyik házában. Eleinte csak sejtelmesen érezte. Nem igen szokták megfigyelni, hogy a képzelet sajátságos természete, melyet az elme szokásai fejlesztenek, miképpen hat az érzékenységre, egyszersmind módosítván is azt. Alfred értelme egészen matematikai volt; ügyes az elvont okoskodásokban, de szinte képtelen a valót meglátni. Felesége lelkét több éves házasságuk után nem ismerte jobban, mint aznap, mikor de Vaivreéknél meglátta és beleszeretett. Sőt nemcsak Hélène lelkének mélységeit, bonyodalmaikat, különösségeit nem ismerte, de titok maradt előtte egész élete. A középosztályhoz tartozván, követte a középosztály életmódját, sőt gondolkozásmódját is. Becsületére válik a vidéki francia polgárságnak, hogy erkölcsi relative igen tiszták. A férfiak fiatal korukban, igaz, nem valami válogatók. A férjes asszonyoknak azonban, a kik rászolgáltak, csakhamar olyan rossz hire kél, hogy az ilyen nők nagyon ritkák. Alfredet e tekintetben családi impressziói kormányozták, és ezeket az impressziókat nem változtatta meg semmi, mert vannak igen tiszta férfiak is, mint ahogy vannak becsületes asszonyok. Senki sem tárja föl előttük bizalmasan az élet szennyos oldalát, az érzelgős szólások mögé rejtőzött durva indulatokat, az önző érzékiséget. Hogy Hélènet szeretőtartással gyanúsítsa, épp úgy nem juthatott eszébe, mint hogy lopással vagy hamisítással gyanúsítsa őt: annyival inkább sem, mert feleségének kedvese az ő gyermekkori pajtása, de Querne volt.

Ez ember iránt való barátságát csak növelte a csodálat. Mikor egy padban ültek, bámulta előkelőségét, szépségét, eszét és a fiu társadalmi fensősége valóságos bálványimádóvá tette őt. Ő, a népből való csöndes, munkás fiu valami külön fajbelinek tekintette barátját; és mikor az ilyenmü külömbiség látása nem szül se gyűlöletet, se irigységet, szinte vak vonzódás keletkezik belőle. Chazel soha sem ítélte meg de Quernet. Annyira belenyugodott egész valójába, hogy még azon sem gondolkodott: vajjon viszonzozza-e Armand az ő barátságát. Mikor elváltak és a fiatal báró alig egynehány hirtelen firkantott sorral válaszolt régi pajtásának hosszú, hosszú leveleire, Alfred azt gondolta magában: »Armand szeret engem, de az irkálás untatja... a mi természetes is, mert annyira szeretetreméltó, hogy kézről-kézre adják őt.« Ez az egyetlen panasz tört ki e derék szívből. Valahányszor fölment Párisba, Armand mindig egyformán fogadta: kezét szorított vele, reggelire, ebédre, színházba hívta. Ez az egykedvű és mégis szíves pajtáság a jó vidéki fiu szemében hű szeretetnek tünt föl. És valamint nem tudta megfigyelni a feleségét, nem tudta megfigyelni Armandt sem, és sejtelve sem volt arról a feneketlen mélységről, a mely az évek során közte és iskolatársa közt támadt. Nem ismerte föl a legnagyobb hidegség jeleit: hogy a fiatal báró magáról sohasem beszél, társalgás közben pedig szórakozott. Mikor például Alfred elmesélte neki, hogyan szeretett bele a feleségébe, hogyan udvarolgot nagy félénken és hogyan reménykedett: Armand szivarozva gondolt a saját szerelmeire. - - - Előre látta, hogy az Alfred imádottja félszeg és nem igen kívánatos teremtés, a kinek a keze egy kicsit vörös, rossz szabású ruhát és fehér harisnyát visel. Mint minden férfi, kiben az érzékenység nem eléggé erős és gazdag, ez apró, nyomorult külsőségekben örömet talált, a finnyáságokban, és önkénytelenül megvetette Chazelt, a miért ő is nem ilyen finnyás. Ez a megvetés annyira folytonos volt, hogy de Querne aztán egész életében nem vette komolyan e jó deák, e társadalmi első eminens egész életét. (Ugy szokta hívni magában Alfredet) Mikor Hélène előkelősége úgy meglepte, csak azt jegyezte meg alattomban: »hogy ilyen asszonyokra bukkannak ezek a fajankók...« Alfred rettegve várta, hogyan ítéli meg legkedvesebb barátja az ő feleségét, és boldog volt, mikor látta, hogy a menyecske tetszik a bárónak. Roppantul örült annak is, hogy mióta Párisba költöztek, Armand olyan sűrűn jár hozzájuk. Még jobban szerette barátját, mert vonzódik ahhoz, a kit ő szeret; és még jobban szerette feleségét, mert vonzódik barátjához. »Mindjárt tudtam, hogy tetszeni fog neked«, mondta feleségének jámborul. »Szkeptikusnak látszik, de azért érző szív...« És

elmondta, hogy kora ifjúságukban egyszer az öreg Chazelnek tizezer frank adósságot kellett kifizetni egy öcscsért: és ezt a pénzt Armand készséggel adta kölcsön. Hélène ezeket a dicséreteket eleinte ragyogó szemmel, boldogan hallgatta. Új okokat talált, hogy még jobban szerethesse azt, a kit szeret. De mióta a fiatal ember kedvese lett, e dicséretet elkomorították, mintha bántanák szerelmét. A férj bizalma megalázza a szeretőt. Ha Alfred együgyű érzéke észre is vette e jelen, mint a többi sok máson, a felesége lelkében történt változást, még sem bírta kitalálni mindennek a titkos okát. Nagy gyöngédségéből következett az is, hogy nem birt azonnal a gonosz ösztönökre, az aljas tettekre, az árulásra gondolni. Minden gyanu a szív keménységével jár. Chazelt gyötrötte a gondolat, hogy rosszat sejtjen, hát erőnek erejével kiverte a fejéből az ilyesmit.

De mi leli Hélènet? mert mintha csak kicserélték volna. Alfred eleinte azt hitte, hogy beteg; kivált az orvosnál tett látogatás után, mely egészen úgy folyt le, ahogy az asszony előre sejtette. A férj elkísérte az asszonyt a híres professzorhoz, Armand barátjához és megvárta a szalonban; utólag kérdezősködni szégyelt. Vannak emberek, a kik az asszonyi természetet igazi vallásos tisztelettel veszik körül, s a kik előtt a nemi dolgokat áthághatatlan lepel födi el; az ilyen férfiak még sohasem láttak teljes meztelenséget. Ám egyeztesse össze a ki akarja az asszonyok gyöngédség-követelését azzal a mély megvetéssel, a melyet az ily emberek iránt éreznek, még a legtisztább nők is önkénytelenül vonzódnak az olyan gonosz ficzkóhoz, a ki mindent látott és mindent tett. Mindent? Mit? A hölgyek maguk sem tudják mit, de álmodoznak róla...

Alfred, bár a szó fizikai értelmében is, nagyon szerelmes volt Hélènebe, valami gyönyörűségét látta benne, hogy e drága egészségnek föláldozza a kéjt, melyben felesége sohasem vett részt. Ezt azonban a jó ember nem is sejtette, mert alig rendelkezett összehasonlításra alkalmas emlékekkel. Ez a lemondás édes volt a jó embernek; édes, de hiábavaló, mert Hélène arcza napról napra komorabb lett és látni lehetett, hogy beteg. Alfred, mikor látta hallgatag bánatosságát, mikor észrevette, mennyire fogy, mennyire halványodik ez az egykor telt, rózsás arcz, véghetetlenül megszomorodott. »Mi leli őt?« töprenkedett magában. »Hátha valami súlyos baja van, s csak azért nem szól, hogy engemet ne aggaszson?...« E tépelődéseknek az lett a vége, hogy csupa együgyűségéből, csupa bizalomból ugyanazt a lépést tette meg, a mit a gyanu sugalhatott volna beléje. Hélène csupa óvatosságból többször emlegette előtte, hogy újra meg újra járt az orvosnál; tudta, hogy ezzel utját vágja minden közeledésnek.

»Ej, beszélni fogok azzal a doktorral«, gondolta magában végre Chazel és egy téli délután csakugyan felment a professzorhoz. Maga volt a váróteremben, melyet a modern berendezéseket intéző izlés úgy elárasztott csecsebecsékkel, ritkaságokkal, mint valami muzeumot. Az erkélyablakok a régi palota kertjére nyíltak. Louvet a földszinten lakott. Azok közé a nagyvilági tudósok közé tartozott, a kik a reggelt a kórházban töltik, délután betegeiket fogadják, este tíz órakor pedig épp úgy elméskednek valamelyik szalonban, mint a semmittevők. Az ilyen orvosok elég ügyesek, hogy megkönnyíteni szép betegeik hosszú várakozását, olyan termeket rendezzenek be, a hol az előkelő asszonyok szinte viszontlátják azt, a mit otthon hagytak s a mit megszoktak. Alfred, maga sem tudta miért, rosszul érezte magát ebben a nagy szalonban, mely a sok szőnyeg, faragvány és kép révén inkább egy nagy ur elfogadó termének, semmint a szenvedők váróhelyének látszott. Igazán megkönnyebbült, mikor végre bemehetett a doktor dolgozószobájába, a hol már csak csupa könyvet lehetett látni. Ezt az ellentétet szántsándékkal intézte így Louvet, a ki épp oly ügyes rendező, mint kitünő orvos volt. E még fiatal, hirtelen szőke ember arcza a Valoisk hagyományos típusát juttatta a néző eszébe. Kicsi és sápadt volt; szemének pillantása mélyre hatott. Mikor fejét kezére támasztva gondolkodott, - e szokott helyzetében ábrázolta őt a falon Nittis szép pasztellje is, - különös vegyülete volt a rendkívüli éleseszségnek és a betanult attitűdnek, mely főleg az asszonyoknak erősen inponált.

- »Hogy van ő nagysága?« kérdezte szokott udvarias, fesztelen hangján.

- »Kedves doktorom, én épp az ő egészsége felől jövök önhöz kérdezősködni«, válaszolt Alfred.

- »Miért nem jött ő maga?«

- »Nem is tudja, hogy önnél járok. Aggódok miatta. Ön ismeri beteges állapotát... Hiszen gyakran fordult itt meg mostanában...«

Louvet doktor a képen ábrázolt pozitúrájában, félig lehunyt szemmel hallgatta. Olyan ember léte, a ki naponként annyi titkot tud meg azoktól, a kik a veszélytől félve leteszik a színlelés álarczát, teljesen uralkodni tudott magán. De Chazel beszédét hallva, a pillája mégis megrebbent. A szemhéj e mozdulata s a vele járó tekintet alig tellett egy másodperc tizedrészébe, a szegény Alfred azonban mégis meglátta, mert ebben a perczen minden megfigyelő erejét az orvos arczára irányozta. Furcsa dolog; megborzadt e tekintettől és az ajkán lebegett a kérdés: »Mikor járt itt a feleségem?...«

De még sem birta ezt kérdezni. Az orvos különben is válaszolt már:

- »Mikor legutóbb szerencsém volt ő nagyságához, - ez a »legutóbb« »szó mindent és semmit jelentett, - azt vettem észre, hogy főképp az idegeinek van baja...«

Aztán hosszasan kezdte fejtegetni, milyen érzékeny jószág a nők organizmusa és magyaráz-gatta, milyen nagy ellentét a párisi élet és a vidéki élet, melyet Chazelné megszokott. Alfred ugyan nem volt valami nagy megfigyelő, de hozzá szokván a határozott okoskodáshoz, észrevette, mennyire habozó és kevesetmondó ez a beszéd.

- »És a férj számára nincs önnek szava?« kérdezte aztán hirtelen.

- »Nincs«, felelt Louvet egy kicsit mosolyogva. »Legfeljebb azt mondhatom, hogy kényez-tesse kedves betegünket és kimélje meg minden bánattól...«

Alfred szive összeszorult és mikor a liberiás inas az előszobában fölsegítette reá a kabátot, lelkét már ez a gondolat mardosta: »Hélène hazudott. Nem az orvos parancsolta neki, hogy ne éljen velem... Irtózik tőlem... pedig mit vétettem én neki?...«

Mit vétett neki? E látogatás óta mély bánat fogta el. Nem említette, hogy Louvetnél járt. Minek növelné még egygyel Hélène bajait? Látta, hogy felesége szenved; de hogy miért, azt nem is sejtette. Együgyűségében maga magát kezdte vizsgálni; ugyan mivel bánthatta meg? Az rémitette meg legjobban, hogy kézzel foghatóan érezte felesége lelkének egész ismeretlen-ségét. Ez a legkeservesebb szomorúság, a mi egy szerelmes férjet érhet. Mikor Hélène ott volt vele és himzésén dolgozott, Alfred rá nézett és eltűnődött magában: ugyan mire gondolhat most ez az asszony? Tudományos képzettsége semmit sem használt e hallgatag teremtéssel szemben, kinek már közelléte is sejtelmesen izgatta. A kívánság, melynek kielégítését nem birta jog gyanánt kívánni, valami ideges bénultságba ejtette őt; ehhez csatlakozott természetes féltékenysége és az emésztő nyugtalanság: hogy mi lehet ez egyre növekedő halaványság oka. Mindez valóságos kinná egyesült benne.

Mikor aztán a hallgatás ez óráiban Armand megjelent, Alfred önkénytelen összehasonlí-tásokat tett: mily zavart ő, a férj és mily nyugodt barátja. Mily nehezen tud ő feleségével beszélgetni, és hogy ontja a szót de Querne. Hélène is nyilván tett ilyen összehasonlítást, mert Armand jelenlétében azonnal érdeklődött minden iránt, a mit mondtak. E látogatások most már bántották Chazelt; az a sejtelmes érzés támadt benne, hogy fölösleges saját házában. Többször észrevette, hogy megzavarja az Armand és Hélène közt folyó csevegést, hogy jöttére egyszerre megszakadt a beszéd fonala; mindezt látta feleségének szeméből is. Ilyenkor, hogy ne engedje át magát bosszuságának, elvont disszertációkba kezdett. Látta, hogy iskola-

társa inkább barátja feleségének, mint neki. Ez bántotta őt. Szemrehányást tett magának ez érzésért, de már a szemrehányás révén is mindig erre a dologra gondolt. Egész megszokta, hogy Hélène és Armand mindig egyszerre, együtt jelenjék meg lelkében. Mikor azonban egyszerre két élő alak képe van előttünk, csakhamar arra is gondolunk, hogyan hat az egyik a másikra; Alfred így, akaratlanul, kezdett gondolkodni az Armandt és Hélénet egyesítő vonzódásról. Megtudni felesége bajának okát, a matematikai kiküszöbölés módszeréhez folyamodott. Ösztöne arra vitte, hogy mint problémát tanulmányozzon mindent, a mit Héléneről tud. Valahányszor belemélyedt e rejtelembe, mindig egy gondolat lett az eredmény; elüzte magától e gondolatot; de az csak visszatért. Néha az jutott eszébe, hogy Hélène talán megmondta de Quernenek: mi a baja. Már-már meg akarta kérdezni barátjától, de aztán még sem kérdezte. »Gyöngédtelesség lenne«, gondolta magában; »ha feleségem nem mond nekem semmit, bizonyosan megvan rá az oka.« Egy nap azonban az asszony oly sápadt, oly levert volt, hogy Alfred végre neki bátorodott és megszólította:

- »Te szenvedsz, Hélène. Hát nem én vagyok a te legjobb barátod, a kinek megvallhatod, mi bajod van?«

- »Nekem nincs semmi bajom«, felelt az asszony és megint hazudott. De miért lett a szeme tele azzal a nedvességgel, mely elárulja a visszatartott könnyeket? Férfjének szerető gyöngéd-sége új gyötrelmében, már csak azért is, mert ellentéte volt ama másik ember szárazságának; amaz emberének, kinek emléke épp e pillanatban vonult végig lelkén. És ugyanekkor miért gondolt erre az emberre Alfred is? Hélène tartóztatta ez emléket, Chazel azonban elüzte magától. »Az én feleségem becsületes asszony«, így elmélkedett. »Armand becsületes ember, nincs jogom őket gyanuval illetni, barátom érdeklődik Hélène iránt... ezt magam óhajtottam. Feleségem vonzódik Armandhoz... és miért ne vonzódnék? Hát nem lehetséges becsületes barátság egy férfi és egy nő között...«

Alfred az okoskodásokkal szokta megfojtani a gyanu viperáját. De mentől többet okoskodott, a gyanu annál inkább nőtt; mert bizalmatlanságával foglalkozva, gyakran gondolt a dologra, mely ezen a réven egyre sűrűbben jelent meg lelkében.

E tépelődésekkel küzködött egy februáriusi délután is, gyalog térvén vissza az orléansi pályaudvarból, a hol hivatalos ügyben járt. Szép idő volt. Páris fölött langyos téli nap halavány, üde kék ege lebegett. Alfred befordult a Jardin des Plantesba; ezzel került egy kicsit, de sétálni akart. Egy nagy faszor kanyarodásánál hirtelen dobogni kezdett a szive. Azt látta, hogy a lombtalan fák alatt, beszélgetésbe merülve egy nő és férfi halad. A nő hasonlított Hélénehez, a férfi pedig Armandhoz... Csakugyan ők voltak... Alfred megismerte Hélène nyugodt járását és Armand kissé vontatott lépteit, melyek eszébe juttatták azokat a napokat, mikor közel ide a nevelő intézet udvarán sétáltak. De voltaképp miért döbbsent meg ily fájdalmasan e találkozástól? Hélène és Armand e sétája igen természetes és igen ártatlan valami. Vagy közkertekbe szoktak menni, a kik rosiban járnak? Még csak karjukat sem öltötték egybe... Ez világos... De akkor Hélène miért nem mondta a reggelinél, hogy Armanddal megy sétálni? Hiszen előre tudhatta, hogy nem talál semmi ellenvetésre! Titkolódzott? Miért titkolódzott volna? »Utólérem őket«, gondolta magában, »és elébök kerülök; akkor majd meglátom, megzavarodik-e Hélène... De nem, olyan színben tűnnek föl, mintha kísértem volna őket... Hátha pusztán véletlenségből találkoztak?... Okosabb lenne talán most követni őket nyomon...«

Megundorodott a kémkedés gondolatától.

Azok meg csak sétáltak a széles faszorban, mely a bölények akiai és a medvék vermei mellett vonul végig. Fölöttük óriás fák csupasz ágai rajzolódtak szomorun, feketén a kék égre. Chazel érezte hogy a lába reszket és leült egy padra. Elgondolta magában, hogy ezt a találkozást vagy a legtermészetesebb dolog gyanánt kell felfognia és ez esetben gyermekesség, hogy nem szólítja meg feleségét és barátját; - vagy... E hirtelen támadt föltevés valósággal megbénította őt.

»Majd minden kiderül, ha visszafordulnak«, így gondolkodott. Egynehány percz telt el ez aggodalom és határozatlanság közepett. A sétáló pár eltűnt a kis domb mögött, az utvesztő felé. Chazel szinte örült ez eltűnésnek. Ürügye volt rá, hogy ne legyen kénytelen azonnal cselekedni. Végre távozott a kertből a másik oldalon levő kapun és azzal igazolta akarata erejének hiányát, hogy ez a legbiztosabb mód megtudni, mihez tartsa magát. Ha Hélène este emlegetni fogja e sétát, akkor az egész, mint ő is hiszi, maga az ártatlanság. De ha nem... A gondolatok csak úgy kavaroztak a fejében.

Megrendülése oly erős volt, hogy nem ment haza, hanem egész délelőtt sétált. Közeledett a pillanat, mikor beszélni fog feleségével; kívánta ezt a percet, de rettegett is tőle. Már-már visszafordult, hogy ismét a kertbe menjen... de már késő volt. Rászállt egy szajnai hajóra és a külvárosi nép közé keveredve nézte, hogy törik meg a viz a hidlábakon és hogyan nyaldossa a partokat. Gépiesen kísért szemével a hidak szerkezetét s a nagy terhes hajókat, melyeken tiszta, élénk színre festett faházacska áll. A levegő csipős lett, de ő csak Auteuillnél vette észre. Elment a viadukt alatt, a komédiásokkal teli népligetbe, a hova délutánonként kósza leányok és pártfogóik sokasága hemzseg. Gyalog tért vissza a végtelen hosszú kőpart mentén. Szorongása oly gyötrelmes volt, a minő kint még soha sem szenvedett. Fáj a szive, baloldalt, fönt valami nyomta és minduntalan azt hitte, hogy elakadt a lélekzete.

Egészen beesteledett. A téli este jövetele olyan szomorú. A világosság haldoklása gyászosan hasonlít a gondolat haldoklásához! Végre elérkezett utcájába, bement az udvarba és föl a lépcsőn... Nem kérdezte meg: otthon-e a felesége. Egyenesen az asszony szobájának tartott és lassan bekopogtatott. Hélène csengő hangja szólalt meg odabenn: »szabad.« Szemközt állottak egymással és Alfred akaratlanul a nő lábára pillantott. Még mindig az utcai cipő volt rajta, egy kis por nyomával. Haj, be szeretne volna vallatóra fogni! De ösztönszerűleg megfordult fejében az, a mi tehetetlenné szokta tenni a féltékenységet: minek vitatkozni azzal, a kiből nem bizunk? A bizalmatlanságot nem oszlatja el a tagadásával, mert nem hiszünk neki.

- »Honnan jössz ilyen későn?« kérdezte Hélène nyugodtan. - Hazudni tudó teremtésnek nem lehet ilyen a szeme, a mosolygása...

- »Találd ki...« szólt Alfred megcsillapodva, mert azt hitte, hogy felesége most el fogja neki mondani, kivel és hol sétált. Mikor azonban az asszony hallgatott, rettenetes aggodalommal beszélt tovább: »Auteuilből... jární akartam, mert egy kicsit rosszul éreztem magamat... És te hol voltál?...«

- »A városban. Vásároltam egyet-mást.«

Ó, mért nem volt ereje a férjnek, hogy szemébe kiáltja hazugságát! Alfred leült és a hegyes tőr még mélyebbre hatolt a szívébe. Hélène, hogy másra térítse a beszédet, könyve után nyult.

- Borzasztó egy regény ez, melyet de Querne adott nekem kölcsön... Egy asszony története, a ki megcsalja kedvesét, bár szereti. Mit ki nem találnak az írók manapság...«

És mialatt ezeket mondta ragyogott a szeme. A »kedvese« szót olyan hangsúlyozással ejtette ki, hogy Alfred bele szédült. Hélène valami rejtelmes mélységet adott annak a három szótagnak. A szegény ember e pillanatban a vérét adta volna, ha felesége a sétáról szól. De hátha nem tulajdonított Hélène a válasznak semmi fontosságot. Csakhogy sem ebédkor, sem egész este nem említette a sétát. Tíz óra felé megérkezett Armand frakkban; társaságba készült. Az asszony e szavakkal fogadta:

- »Mi ujság tegnap óta?...«

Ó, a hazug, a hazug!... Alfred egy asztal mellett ült és úgy tett, mintha irományokkal bibelődne; és időnkint rá pillantott a beszélgetőkre, erre a két teremtésre, a kit ő legjobban szeretett a világon. Lehetséges volna, hogy bűnös titok egyesitené őket, hogy megcsalták volna őt? Ez

az Armand, a kit ő deákkorában labdázni látott, s a kit úgy szeretett mint a testvérét... Mily nemesség van homlokán! Mily előkelő minden mozdulata!... Ez az ember lenne gonosztevő? Mert ilyen jó barátot megcsalni gonosztett... És Hélène? Ez a klasszikus vonású arc, ez a szemérmes és büszke tartózkodás! Nem, ő, a férj a bolond. Az a séta ártatlan dolog. Felesége és Armand - mind a ketten jótékonnyak, - talán a szegényeknél jártak. De akkor minek ez a némaság, minek ez a hazudozás? És miért hallgat ő maga is? Erre nem tudott felelni és beszélni sem birt, mint a hogy az imént megbénult cselekvő ereje. Azok pedig halkán csevegtek. Alfred hallotta jelentéktelen szavaikat és minden sejtelmes gyanuja, bizalmatlansága egyszerre, összesűrűsödve rohanta meg lelkét.

VI.

Mikor Alfred Chazel szokás szerint jó éjszakát kivánt Hélènenek és magára maradt a szobában, oly hallatlan módon kezdett szenvedni, a minőre soha sem hitte volna magát képesnek. Most már nem volt több kétség. Felesége szemtől szembe hazudott neki. Ez lesujtotta. Hallotta azt a hangot, melynek legparányibb lejtéseit is ösmerte: »Mi újság tegnap óta?...« Ez a hét szótag rettenetesen hangzott fülében és szive mélyén. Örökre, visszahozhatlanul elveszítette ez édes hangban, e kedves szemekben való hitét. Őszinteség dolgában nincsenek kis vétségek és a ki egyszer hazudott, akármikor hazudhatott. Alfredet e pillanatban ugyanaz a természeti törvény gyötrötte, a mely meggátolta Armandt, hogy Hélèneben higgyen. Hazug teremtés!... Hazug teremtés!... És mikor ezt kiejtette, lihegett fájdalmában, köröskörül járva dolgozó szobáját, a hova most is, mint minden este megvonult.

Az egyik falon hosszú, fekete tábla függött teli algebrai formulákkal. A két ablak között magas, nyers fa asztal volt, arra való, hogy az ember állva írjon mellette. Odább egy alacsony íróasztal, a nagy matematikai kötetekkel teli könyvesszekrény, Lagrange, Fresnel, Cauchy és Laplace arcképei. Egy bőrkerevet és egy szőnyeg fejezte be a békés szoba berendezését. Ez a nyugalom furcsa ellentét volt a föl s alá járkáló dult arcával. És ez az ellentét erősen szimbolizálta a tanulásra, hosszú reflexiókra, boldog munkára született ember lelkében lejátszódó drámát. Ez a szegény hős most végre kénytelen volt cselekedni.

Nem maradhatott meg e gyilkoló gyanuban: sem erkölcsi szempontból, ha nem akarta elveszíteni önmagának becsülését, - sem fizikailag, mert ez a kín tűrhetetlen volt. Mikor kétségbeesett mozdulattal felemelte fejét, szeme megakadt a táblán. Láta a krétával írott számokat, melyek közt nem volt sehol egy törlés, az ő tiszta munkájának jeléül. A mit látott, egyszerre magához térítette. »Okoskodjunk«, szólt fenszóval és önkénytelenül alkalmazta gondolkodásának szokott módszerét e szenvedélyes küzdelem közepett is. »Igen,« mondta még egyszer »okoskodjunk...« Leült a kandalló mellé egy zsöllyeszékbe és tenyerébe támasztva homlokát, összegyűjtötte gondolatait, melyek csakhamar a következő dilemma alakját öltötték: »Két dolog lehetséges: a séta meg a hazudság nyitja valami ártatlan dolog, alamizsna-osztás, véletlen találkozás és azért nem említették előttem, mert oktalanul félték, hátha megneheztelek; - vagy pedig a séta és a hazudság azt jelenti, hogy Hélène és Armand közt valami titok lappang, vagyis nevezzük a dolgot a nevéen: szeretik egymást. Harmadik eshetőség nincs. Ha az első eset forog fönn, semmi egyéb teendőm nincs, mint megpirongatni Hélènet, a mért engem olyan gyermekesen féltékenynek hisz; de ha a második eset...« Itt képzelete megakadt, a váratlan akasztotta meg. Soha sejtelve nem volt ilyen szerencsétlenségről. A fiatal kora óta vérévé lett szabály, melyen egész élete épült, e borzasztó feltevessel szemben nem adott tanácsot. Akaratának nem adott irányt a világ rossz nyelvétől való félelem sem, mely az ilyen esetekben a legtöbb férjet vezet; - sem pedig a fizikai kép hirtelen megjelenése, az az ostromló, tűrhetetlen kép, mely a féltékenyt megőrjiti, föltárva előtte a nemek egyesülését, a test odaadását, a lemoshatatlan szennyet. Hogy Hélène és Armand szeretik egymást, Chazel számára egy pillanatig sem jelentette azt, hogy felesége a fiatal ember szeretője. Azt jelentette, hogy az asszony amannak adta a szivét. De akkor mi az ő kötelessége, a férjé? Előre elfogadott principiumok hiján a matematikusok abszolút és ideális theoriái felé hajolt... »Ha én a Hélène boldogságának akadálya vagyok, kötelességem magamat feláldozni. Legyen szabad, váljunk el...« De most eszébe jutott fia; látta a hozzá annyira hasonlító gyermek kedves arcát, szemét. »Fiamat nincs jogomban elhagyni«, mondta magában. »De hát magammal vigyem, megfoszszam anyjától?...« E lehetőség tragikuma ismét megzavarta elméjének irányát, és mint a félnék uszó a ki kellenél beljebb merészkedett a vízbe, hirtelen visszatért oda, a honnan kiindult, »Hol a fejem?« nyögte, »az a kérdés, szereti-e Hélène Armandt, vagy nem.«

Megint fölállt és járkált, most már gyorsabban mint az előbb. »Mit, mit, mit tegyek?...« töprekedett magában és a bizonytalanság érzése annyira gyöttrötte, hogy végre azt mondta: »Ej, végezek... Beszélni fogok Hélènenel, - és pedig mindjárt.«

Az órára pillantott. Éjfél volt. Hát már teljes egy órája fetrengett e kinok között. Kiment dolgozó szobájából, kezében a lámpával. A vörös szőnyeges keskeny falépcső üres, néma és sötét volt. A cselédség már lefeküdt. Alfred a lépcsőn a korlátba fogódzkodott; lába reszketett, szája kiszáradt, torkát szorongatta valami. Eljutott az asszony szobájának ajtajáig. Halkan kettőt koppantott rá a keze fejével... Semmi válasz... Most megpróbálta a kilincset. Az ajtó zárva volt és a kulcs benne. »Alszik«, gondolta magában... A lépcsőn való lemenés, a bekopogtatás már elfogyasztotta azt a lázas erejét, a melyet a bizonytalanság adott neki; nem nyult többé a kilincshez. Mozdulatlanul állt. »Alszik«, ismételte; »ha felkölténem, mit tudnék neki mondani?« A lámpát a földre tette és a falhoz támaszkodva hallgatózott. Csak az éjjeli Páris zaja hatott hozzá. Elképzelte: hogyan fogadná őt Hélène: az ágyában fekvé, feje körül hajának fonata, nyakán, kezecsuklóján a hálóing libegő csipkéje. Alfredet ez a gondolat szerelmes merengéssel töltötte el és az a rendes féltékenység költözött beléje, a mely mindig, mikor feleségét kívánta. »Mit mondanék neki?... Azt, hogy hazudtál nekem? És mit felelne rá?...« Előre tudta, milyen sok mindenféle ürügygel magyarázná meg Hélène a sétát. »Azt kérdezném tőle: Szereted Armandt...« Legott érezte, hogy ezt nem birná kérdezni. De mire való is volna? Ha nem szerelmes Armandba, hijába bánaná meg és csak növelné lelki eltávolodásukat. Ha pedig szerelmes bele?... nem vallaná meg. Pompásan tudott az imént hazudni. Egygyel több hazudság nem is kerül valami nagy megerőltetésébe.

Határozatlansága még nagyobb lett. Nem tett több kísérletet. Fölment dolgozószobájába. Egynehány perczre megnyugodott, mint az a nagy krízisek után már rendes. Az óra egyre járt. »Lefekszem«, gondolta magában. »Majd reggel határozom el, mitévő legyek.« Rendbe szedte asztalán az iratokat, a kandallóban pedig hamut kapart a parázsra, hogy tűz ne támadhasson. Így szokta ezt mindig. Aztán szinte nyugodtan feküdt le.

De alig volt ágyában, kinjai megint kezdődtek. Látta a kert kopár fáit, melyek alatt Hélène és Armand sétált. Vajjon mit beszéltek? Az ismert hang megint kiejtette a végzetes két szót: »Tegnap óta.« A hazug, a hazug teremtés! És ebben a teljesen spekulatív természetben szükségképpen föltámadt a kívánság, hogy cselekedjék. Gondolatai megint két csoportba oszoltak: »Vagy szeretik egymást, vagy nem... Szeretik egymást?... Nem szeretik egymást? Hogy lehessen azt megtudni? Hélènetől? Armandtól?«

Egyszerre eszébe jutott, hogy de Quernenel kellene beszélnie. Ez a gondolat kielégítette a cselekvésre vágyást, s egyszersmind elhalasztotta a dolgot egynehány órával. Alfred azért összegyűjtötte elméjében mindazokat az okokat, a melyek mellette szóltak. Ez a beszélgetés nem jár olyan alkalmatlanságokkal, mintha Hélènehez fordul. Ha Armand és az asszony nem szeretik egymást, minden a régibe marad, mert Hélène nem is tudja meg, hogy férje gyanakodott és közbe lépett. Ha szeretik egymást, a vallomást hamarább kicsikarja barátjától, a ki őszinte ember és legalább még nem hazudott neki. Hogyan is felelhetett volna másképp, mint a hogy felelt Hélène kérdésére; »Mi ujság tegnap óta?...« Ez a bevezetés eleve megtiltotta a fiatal embernek, hogy szóljon. Meg aztán vannak gyanakvások, a mit a jó barátnak nincs oka eltitkolni jó barátja előtt. Vajjon nem fájna-e neki magának, ha Armand ő iránta sértő bizalmatlanságot rejteget a szívében és nem szól? Nem tekintené ezt a hallgatást nagy bánalomnak? Nos, ő nem fogja de Quernet ilyen bánalommal illetni. Föltárja előtte szívét. Ez eljárásnak meglesznek még a praktikus hasznai is. Megkérheti barátját, hogy kevésbbé sűrűn járjon hozzájuk. Ha megtudta, hogy gyanuja alaptalan volt és ha Armand ismeri a Hélène bánatának igazi okát, erről is kérdezősködhet majd egész bátran...

E hosszú éjszakán addig-addig forgatta fejében ezt a tervet, míg akarata végre megerősödött. Reggel felé belemerült abba a homályos és fárasztó álomba, mely a nagy idegerő-vesztésekre szokott következni. Mikor fölébredt, elsöben is föltett szándéka jutott eszébe és érezte, hogy, ha nem cselekszik rögtön, erre a szörnyű éjre még szörnyűbb nap következik. Kilenc órákor hát becsöngetett Armand ajtaján. Szive remegett, de határozott volt. Az ilyen absztrakt, a cselekvéstől irtózó lelkeknek van energiája is, ha ezt az energiát támogatja az okoskodás. A szenvedélyes lelkek erejüket a vak ösztönből merítik, a száraz lelkek pedig az érdek világos szempontjából.

Chazel már jó ideje nem járt Armandnál. A csengetyü szavára előjövő inas a de Querne család régi szolgálja volt, a ki egykor gyakran megfordult az intézetben, hogy urfiát ünnepnapokon haza kísérje. Alfrednek nagyon jól esett, mikor ez az ember most régi bizalmasságával kérdezősködött egészsége felől. A föltámadó emlékek valami barátságos hatást tettek rá.

- »A báró ur épp fürdik«, szólta az inas, csak tessék besétálni a szalonba«, - és föltárta az ajtót, - »ott vannak a friss ujságok.«

Odanyújtotta a lapokat és a kandalló elé térdelt, hogy a tüzre tegyen.

- »Chazel ur a báró urral téázik?« kérdezte aztán.

Ezek az apró előzékenységek elérzékenyítették Alfredet; mintegy megtestesült előtte a bizalmasság, melyben Armandnal élt. A szoba képe még jobban növelte ezt az érzést. Jól ismerte a szobát, évről-évre látta, hogyan gyűlnek benne a butorok, a holmik. Minden látogatáskor észre vett valami csekély változást. »Nini ez is új?...« szokta mondani barátjának, a ki aztán elmagyarázta neki, hogy mit ér a bevásárlott tárgy.

Alfred az alacsony könyvszekrényhez lépett és észrevette egynehány könyv kötésén, hogy ez még az iskolában nyert jutalmak közül való. Kivett egy kötetet és a zöld bőrön meglátta a Vanaboste-kollégium jegyét. Visszatette a könyvet, de egyszerre szeme előtt volt az intézet udvara. Mily boldog órákat töltött e kis zöld folton, Armandnal sétálva, a ki, bár annyi év mult el azóta, ma is hasonlított az egykorihoz. Hogy még jobban meggyőződjék e hasonlóságról, reá pillantott barátjának képére, melyet Bastien-Lepage festett meg az ő mesteri finomságával és határozottságával. Majd a kandallópárkányon szétszórt fotografiákat nézegette. Ezeket a holt vagy élő pajtásokat ő is mind ismerte. Minden tárgy beszélt itt tiltakozva a barátság nevében, mely de Quernet és őt összefűzte. Éjszakai szenvedése után, hatalmasan érintette szívét a vonzódás e levegője. Megcsillapodott. »Milyen jó, hogy ide jöttem,« gondolta magában és zsöllyébe ülve, nézte a vigan lobogó tüzet. »Nyiltan meg fogok neki mondani mindent. Minek ravaszkodnám? Biztos vagyok benne, hogy minden kimagyarázódik.«

Idáig jutott elmélkedésében, mikor egy kéz érintette vállon. Armand volt; de az elmélyedt Alfred nem hallotta az ajtó nyílását. A fiatal bárón pompás tüzdelt fekete selyem köntös volt, lábán lakk cipő és körülötte az az üde mosdóvíz-illat lengett, melyet Alfred igen jól ismert. Ugyanezt az illatot terjesztette reggelenkint a felesége is, mikor testének vonalait eláruló pongyolájában járt-kelt. Lelkének ez állapotában az a gondolat, hogy Hélène és Armand egy parfüm használ, épp elég volt arra, hogy a gyermekkori emlékek nyugalalmát egyszeriben elfoglalja az a meghatározhatatlan, sejtelmes, kinos gyanu, mely az este és az éjjel gyötörtte. Az inas egy kis asztalt tolt a kandalló mellé; rajta volt a reggelihez való: az ezüst teás edény, a csésze, a piritott kenyér, a vaj és a méz.

- »Még egy csészét, Chazel urnak«, szólta Armand.

- »A nagyságos ur mondta már, hogy nem reggelizik«, válaszolt az inas.

- »Akkor hát megengeded...« szólta Armand vidáman.

Leült és csészéjébe öntött az igen fekete teából, aztán forró vizet rá; úgy számított a keverést, mintha barátja nem is volna ott. Hát lehet ilyen nyugodt az olyan ember, a ki valamit titkol? »Nem«, gondolta magában Alfred, »ha titok lappangana közte és Hélène között, látogatásom megzavarta volna és rögtön kérdezősködnék, mit akarok?...«

- »Nem lep meg, hogy ilyen korán nálad vagyok?« kérdezte aztán; mint minden jóhiszemű ember, nem birt szinlelni: hangjában benne rezgett egész lelke.

- »Azt hiszem, hogy valami kis szolgálatot kívánsz tőlem és csak parancsolj velem... felelt Armand.

Aztán elgondolta magában. Még milyen együgyü is ez a szegény Alfred! Még azt kérdezi tőlem, hogy nem vagyok-e meglepődve, az azt teszi, hogy meg kellene lepődnöm; tehát nem várhatok egyebet, mint hogy Hélèneről lesz szó. Ez az asszony soha sem akarta nekem hinni, mikor mondtam neki, hogy férje végre is féltékeny lesz. Nos, hát most hazudni fogok, a hogy csak tudok, mert ez a kötelességem a nővel szemben...«

És vajjat kent a piritósra, meglehetősen szomorúan, hogy kénytelen hazudni; mert megmaradt benne a hiúság, mely oly gyakran tuléli az igazit, az érzelmek hiúságát.

- »Igen«, szolt Alfred olyan hangon, melynek komolyságából kiértzett, mily életbevágó órea nézve ez a beszélgetés, »te barátom vagy... hiszem, tudom...«

Azt hihette volna az ember, hogy maga magát vallatja, meggyőződni saját őszinteségéről, még egyszer mondta: »hiszem«, és úgy nézett Armandra, a hogy még sohasem mert rá nézni világéletében. Szeme most még jobban fejezte ki azt a félszeg félénkségét, melynek révén Alfred minden vitában eleve a vesztes fél volt, lett légyen bár százszor igaza.

- És épp azért jövök most hozzád, mert barátom vagy«, beszélt tovább Alfred. »Armand, én a világ legboldogtalanabb embere vagyok...«

De Querne fölemelte fejét, mert az imént lesütötte, hogy kikerülje barátja tekintetét. Ugy tett, mintha csak azért nézne föl, hogy teát öntsön; pedig csészéje több mint félig volt. Most szemébe nézett ennek a becsületes embernek, a kit gondolatában olyan olcsón árult el ugyanabban a szobában, az első légyott előtt való este. Chazel leejtette az orráról a csipetetőt. Tiszta szemében egész lelke látszott. És egyszermind oly szörnyü és igaz szenvedés nyilatkozott meg benne, hogy meghatóvá és tragikussá tette ezt a helyzetet, melyet Armand máskor mindig nevetségesnek itélt volna; mert hiszen nevetséges a megcsalt férj, a kit a csalás gyanuja emészt a csalóval szemtől szembe. Ez az egyszerü, pusztá emberi fájdalom volt, az az igaz fájdalom, mely a veséknig hat, mint az utcza sarkán kocsitól elgázolt járó-kelő orbitása. Armand egyszerre érezni kezdte ezt az emberi vonzódást, aztán rögtön benső rosszullét fogta el a gondolattól, hogy e látható fájdalomnak ő az oka; és hallgatta Alfredet, ki így beszélt tovább:

- »Olyan dolgokat mondok most neked, a miket voltaképpen nem lehetne nem elmondani. Hallgass meg!... Barátom, én igen boldogtalan vagyok, még pedig fölöttébb közönséges okból, az én történetem egy csöppet sem romantikus. Nagyon rövid: szeretem a feleségemet, a feleségem pedig nem szeret engem... Hogyan és mennyire szeretem őt, nem érheted föl észszel, nem, még te sem. Tudom, hogy félénk, ügyetlen ember vagyok; mindig is tudtam. Fiatalkoromban ábrándosan megalkottam magamnak a nő ideális képét... Ezt az alakot az én madonnámnak hívtam... Bolond dolgokat beszélek neked... De csak hadd mondok tovább. Ez az egyetlen egy nő volt az, a ki megvigasztalt, a miért a többiek fitymáltak. Mikor először láttam Hélènet, azt éreztem, hogy hasonlít ehhez a kimérához, a kivel sohasem találkoztam... Ne mosolyogj... Érts meg egy kicsit... Feleségül vettem őt... Csakhamar észrevettem, hogy nem boldog. Azzal vigasztaltam magamat, hogy az idő majd segít. De az idő nem segített.

Mártíromság volt látnom, hogy mindég unott, bágyadt, szomoru, és én nem változtathatok a dolgon. El nem képzelheti senki, micsoda gyötrelmem ez! Kivált mióta Párisban lakunk, látom, hogy egyre szomorubb, az arcza soványodik, a szeme beesett. Beteg; naponként jobban fogy a szemem láttára és én mind ennek nem tudom az okát. Barátom, föl tudod-e fogni, mi az: mikor az ember azt látja, hogy egy asszony, a kit úgy szeretünk, mint a hogy én a feleségemet szeretem, óráról órára pusztul és még azt sem tudjuk miért?

Beszéltében fölállt. A mint a szavak az ajkára jöttek, egészen elrontották azt a tervet, a melyet hazuról idáig jövet csinált, hogy majd mit fog mondani. Egész addig jutott, hogy hangosan érezett. Végigsimitotta a szemét:

- »Messze tévelyedtem... Miért is mondom neked ezeket a dolgokat? Azért jöttem ide, hogy megkérdezzek, tudod-e mi baja a feleségemnek...«

És megállt Armand előtt, ki szintén fölemelkedett. A báró fürkészte: mire czéloz régi pajtása. Számat vetett magával, hogy az ilyes beszélgetésben az a legfőbb dolog, hogy az ember semmi olyast ne találjon kiszalajtani a száján, a mit a másik nem tud. Erre a hirtelen kérdésre, a lehető leghatározatlanabban felelt:

- »Hogyan tudhatnám én azt jobban tenálad?«

- »Armand«, szólta Alfred és de Querne vállára tette a kezét, »ne hazudj nekem, én kész vagyok mindent hallani, én el vagyok szánva mindenre. Igen, ha Hélène szeret valakit, én nem leszek utjában, én elmegyek. Magammal viszem a fiamat, ő pedig hadd kezdje az életét elejéről... A bosszúálló férjet megvetem... A férj vagy nem szeret és akkor miért áll bosszút? Megsértett hiuságáért? Nyomoruság!... Vagy szeret, és ekkor köteles boldoggá tenni a szeretett nőt, saját boldogsága árán is... Én nem gondolkozom úgy, mint a többség!... felelj a kérdésekre Armand, szeret valakit Hélène?«

- »Még egyszer mondom: hogyan tudhassam én azt?«

- »Ej!« kiáltott Chazel és megragadva barátjának két karját teljes erejéből megszorította; »hát ki tudhatná, ha te nem? Annyira vaknak hiszel, hogy nem látom, hogy te az ő legbensőbb bizalmasa vagy? Ha Hélène nem magáról, életéről, érzelmeiről szól neked, ugyan miről beszélgettek mindig olyan végtelen sokat? És«, folytatta indulatosan, »miért hallgattok el, mihelyt én jövök, ha nem olyan dolgokról beszéltek, a miket nem akarjátok, hogy én is megtudjak? Miért bujkáltok előlem?«

- »Mi bujkálunk előled?...«

- »Hallgass«, kiáltott Alfred és befogta a száját. »Ne hazudj! Nem bírom tovább tünni a hazugságot. Az igazságot akarom tudni, bármi legyen is... Láttalak benneteket tegnap a Jardin des Plantesban, a nagy fasorban! Ott voltam... Láttalak benneteket, együtt sétáltatok és Hélène neked este mégis azt mondta: Mi ujság tegnap óta? Hát ez nem előlem bujkálás? Miért hazudtatok nekem mind a ketten?«

- »Igazad van«, felelt Armand, »azonnal szólnunk kellett volna neked. Lám, hogy válnak a legártatlanabb dolgok rejtelmes színüvé!...«

És a legnagyobb nyugalmat tétetve azt mondta magában: »Hélène meg van mentve...« Következetes volt folytonos óvatosságában, minden légyott után megegyezett kedvesével, hogy mit fognak mondani meglepés esetén.

- »A feleséged valamelyik szegényétől jött és én találkoztam vele a kertben«, folytatta azután. »Együtt sétálgattunk egy kicsit, mert szép idő volt. Ő nagysága kért, hogy ne szóljak neked, mert megpirongatnád, a miért a külvárosokban, az isten háta mögött jár.«

Alfred ebben a tekintetben csakugyan vidéki maradt; gyakran emlegette, micsoda veszedelmek fenyegethetnek egy úri nőt, a ki Páris messzi zugaiban jár-kel.

- »Módodban van meggyőződni, hogy hazudom-e vagy sem«, beszélt tovább de Querne. »Ülj kocsira, eredj haza és kérdezd ki ő nagyságát, a kit csakugyan nem tudnék hamarabb értesíteni. Majd meglátod, hogy ő is csak ezt fogja mondani.«

- »Kinek tartasz te engem?« mondta Alfred. »Én irtózom a kémkedéstől, már azt is szégyellem, hogy így beszéltem veled...«

Azzal még közelebb lépett barátjához:

- »Armand, add nekem a becsületszavadat, hogy Hélène és te nem szeretitek egymást!«

- »A feleséged és én!« kiáltott de Querne. »Hát én a becsületszavamot adom, hogy köztünk nem esett el soha egy szó sem, a mely ne lett volna a tiszta, becsületes barátság szava. És most én kérdezem tőled: kinek tartasz engem?...«

És egész büszkeségének benső undorodásával gondolta magában: »Milyen gyávaóságokat követtethet el egy nő egy férfival!«:

- »Akkor hát én kérek tőled bocsánatot, a mért gyanusítottalak benneteket«, szólt Alfred. »Azaz hogy én sohasem hittem, hogy köztetek valami rossz van. Nem. Mindkettőtököt sokkal jobban tisztellek. De azt hittem, hogy Hélène érzellemmel vonzódott hozzád, te meg ő hozzá. Hélène gyönyörű, te pedig, Armand, mennyivel különb vagy nálam! Szép, elegáns, elmés vagy. Bennem pedig nincs egyéb, csak ez«, és fájdalmas mozdulattal szive tájkára ütött. »Istenem, mit nem szenvedtem volna, ha igaz lett volna. Gondold meg csak: elveszteni mindkettőtököt, őt, a ki az életem és téged, a kit annyira szerettem!... Armand, te nem is sejtet, milyen az én barátságom teirántad. Hadd mondok el végre. A mi korunkban az ilyes vallomások nevetségesek. De törődöm is én a nevetségességgel. Édesapám és Hélène után tégedet szeretlek legjobban. Én olyan vagyok mint a neu-foundlandi kutya: szükségem van valakire a kihez ragaszkodjam. Ez a valaki egész ifjúságomban te voltál. Gyermekkorunkban mindig azt szerettem volna, hogy valami áldozatot, valami nagyon nehéz, szinte lehetetlen dolgot kívánj tőlem. Olyan voltál a szememben mint egy édes testvér, a ki különb nálam. Nem irigykedtem rád; büszkélkedtem benned... Mikor megházasodtam, nem jöttél Bourgesba, te tudod miért... Mikor feleségemet bemutatam neked Párisban, dobogott a szívem; boldogtalan lettem volna, ha nem tetszett volna neked... Mindezt gondold el édes barátom«, és megszorította a kezét; »ha elgondolod, megbocsáthatod, a mi kínos, sértő dolgot mondtam neked... Elveszteni mindkettőtököt: téged és őt!... Világgá mentem volna... Szerelem, barátság! Mindent föláldoztam volna boldogságtokért... De tudtam: behaltam volna!...«

Leroskadt egy székre. Nagy indulatai kimerítették. Eltorzult arcán ott volt minden fájdalom és Armand minden fájdalma, e gyöngeség láttára, kimondhatatlanul megindult. Alfred a lélek erejének igazságával föltárta előtte az egész helyzet valóságát. A férjek azért nevetségesek, mert vagy megalázott hiúságuk vagy diadalmaskodó hiúságuk látszik bennök. Alfredből azonban a megcsalt embernek olyan bizalma, olyan komoly szeretete és minden áldozatra készsége szólt szemben a hiúság aljasságaival, hogy Armand nem birt szólani. Ez ember vonzódása és tisztelete mint pofoncsapás érte őt. Ó, be szívesen mondta volna neki: »Hát igenis, én elszerettem a feleségedet. Az a mentségem, hogy nem tudtam, mennyire szereted őt és mennyire szeretsz engem. Most válaszsz olyan elégtételt, a minőt csak akarsz. Megadok mindent. Végezzünk«.

Igen ám, de Hélène? A házasságtörés titka nem csak egyé. Alfred iránt való kötelességével szemben állt egy másik kötelesség, és egy becsület. Mint a meghuzódott iskolás gyermek hallgatott hát e becsülettel szemben, mely ott szenvedett és sirt előtte. Ez a becsület, meglehet,

igaztalanságot türt, de hogy együgyü volt, az bizonyos. Ha valaki reád bizza a tárczáját, te pedig ellopsz belőle egy pár bankót, az az ember a bizalmával való visszaélést szenvedett, de egyszersmind együgyü is. Te azonban tolvaj vagy. Armand, bármennyivel külömb volt is Alfrednél, most árulása és barátjának jóhiszemősége révén oly megalázódást érzett, a mely minden magasabb léleknek türhetetlen; ez csak egynehány perczig tartott, de keserves volt.

- »Ne vess ügyet jajgatásomra«, szólta Alfred. »Ez csak az idegek gyöngesége, igazán nem tudom mi lel, hiszen megtaláltam azt a megnyugtatót, a melyre szükségem volt... Köszönöm!...«

És megcsókolta barátját, mint testvér a testvért. Armand érezte, hogy e csóktól vére az arczába szökik.

- »Ugyan csillapodjál«, szólta zavartan.

- »Hiszen nyugodt vagyok. Te oly jó voltál, oly szívesen hallgattál meg. Hej«, folytatta fájdalmasan, »miért nem beszélhetek Hélènenel is így? Ő előtte olyan szégyellős, olyan félénk vagyok...«

- »Igaz is, hogy te minden csekélységből nagy dolgot csinálsz...« mondta Armand és az volt a czélja, hogy kedvesét megkimélje holmi kegyetlen jelenetektől. »Akarod tudni, hogyan vélekedem a feleségedről? Ez a véleményem egyre erősebb lett, valahányszor csak beszéltem vele. Neki az a baja, hogy az életmódja megváltozott. A párisi levegő, a párisi szokások, a párisi emberek, minden bántja őt. Nagy kimérettel kell vele bánni. Főleg a vitatkozást kerüld, légy iránta gyöngéd.

- »Igazad van«, mondta Alfred.

Eszébe jutott, hogy körülbelül ugyanezeket a szavakat hallotta az orvos szájából is, s ez a találkozás egyelőre megnyugtatta. Megrázta fejét és egy nagy jámborságot mondott, a melyen azonban Armandnak nem volt kedve mosolyogni:

- »Én önző vagyok, mindig csak a magam fájdalmát látom. De Hélène bizik benned, ládd, már nem vagyok féltékeny. Beszélj neki rólam; mondd meg neki, mennyire szeretem, mennyire kívánom boldogságát... Magyarázz meg neki mindent, neked hinni fog. Istenem, oda adnám az életemet, ha szemében, mikor rám néz, a szeretetnek egy csillámát láthatnám...«

VII.

Mikor Alfred Chazel távozott, a magára maradt Armand szükségét érezte, hogy tisztán lásson saját lelkébe. Gyermekkori barátjának látogatása valami különös rosszullét érzését költötte föl benne; és ez érzéstől nem tudott megszabadulni se reggel, se délután, mikor ügyes-bajos dolgaiban járt el. Légyott is volt kitűzve e napra, de irt Hélènenek és holmi potom ürügygyel kimentette magát. Aztán szobájában és a kocsiban, mely egyik utczából a másikba vitte, bátran, őszintén vallatta önmagát. Testi mozgással akarta elűzni azt a meghatározhatatlan, kínos szomorúságot, mely ama jelenet óta reá nehezedett. Végig járt egy csomó boltot, számlákat fizetett, névjegyét hagyogatta családoknál, a hol hónapok óta nem járt; és e közben szüntelenül vizsgálta lelkiismeretét: miért rázta meg ennyire egy természetes dolog, melynek előbb-utóbb el kellett következnie és a melyből ime nem lett semmi baj.

És mégis, mikor Chazelre gondolt, égő seb vérzett lelkében. Hiusága szenvedett nagy vereséget.

Alfredet ő gyermeksege óta alsóbbrendű teremtnak szokta tekinteni; e szerencsétlen ember feleségét egy csöpp lelki furdalás nélkül szerette el; és most egyszerre összezúzza őt nagylelkűségével. Hiába ellenkezett volna. Kettejük közül ő, Armand játszotta a hitvány szerepet és egész valója szenvedett bele, mert gyermekkoruk óta megszokta, hogy minden legcsekélyebb dologban is ő legyen az első. Ha vendéglőbe mentek, ha kirándultak, mindig Armand fizetett, valamint hogy ő győzött a játékokban is, és ő volt az első eminens. Hiusága nem engedte, hogy valami pályára lépjen. Hiusága vitte a szerelmi kalandokba is. És most porig meg volt alázva. De levertségének volt egy nemesebb oka is. A szánalom hurja rezdült meg benne, mikor teljes egy óra hosszáig azt a szörnyű panaszkodást hallgatta. Armand de Querne lelkének szárazsága nem volt teljes. Abból eredt, hogy minden indulata előbb az agyvelőn ment át, mielőtt a szívbe jutott volna. Ama lelki torzultság révén, mely vele jár minden olyan szerelemmel, mely nem a szívből fakad, okokat kellett keresnie, hogy így vagy amúgy érezhessen. E sajátságosságából keletkezett betegsége, a szeretni nem bírás. Soha sem tudott hinni a női szív igazságában és aztán ezzel igazolta maga előtt, hogy semmi asszonyt sem tudott teljes lélekkel szeretni; az e fajta természet a legnyomorultabb, mert az önzés leggonoszabb cselekedeteire visz, de nem adja meg az igazi önzők fagyos és semmivel sem törődő derűségét. Így történt, hogy ez a fiatal ember minden lelki furdalás nélkül lett Hélène szeretőjévé és olyan nyugodtan taposta lábával a barátságot, mint légyottos szobájok szőnyegét.

És ime az Alfred szenvedése mégis megrázta egész valóját. E szenvedés őszinteségében nem kételkedett; érintette, mint valami tárgyat, hitt benne, érezte. És ekkor egyszerre, először vetett számot tettének egész súlyával. Ha csak gyanította volna, milyen mély a Chazel szerelme Hélène iránt! Ha tudta volna, a barátságnak mely hevével szereti őt ez az ember! De lám szokásunk másokról fogalmakat alkotni, a melyek aztán nem válnak be igazaknak. Gyakran mondjuk valakiről, ez senki; és nem igen gondolunk többet vele, mint egy állattal, vagy egy növénynyel. Megesik azonban, hogy szembe kerülünk egy szívvel, mely dobogott és mi általdöftük; egy boldogsággal, mely élt és mi megöltük. Mily félreértés ilyenkor a vétek és hány vétek van, a mely csupán helyrehozhatatlan rosszulismerés!

Armand de Querne fejében egész nap ezek a gondolatok jártak és mindig velők volt, mindig uralkodott rajtuk Hélène képe. Kiért csalta meg Alfredet? Hélèneért. Kinek áldozta föl gyermeksege és ifjúsága emlékeit olyan könnyen? Hélènenek. Ki miatt adta azt a szégyenletes becsületszót? Hélène miatt. Most a fiatal ember kedvese iránt való érzelmeiben odáig jutott, a hol már a legcsekélyebb bántódás is türehetlen; hát még az a nagy megalázás! Nem csalódott az első légyott való este, mikor arra a meggyőződésre jutott, hogy ezt az asszonyt soha sem

szerezhetheti. Aztán a kéj mámorának egy elég édes korszaka következett, a melyben átengedte magát az öröme, hogy ilyen gyönyörű és szenvedélyes kedvese van. De ekkor sem hitegette magát illuziókkal érzelmének mivolta és tartóssága felől. Hélène szerelmének kitöréseiben csak azt a romantikusságot látta, melyet a rossz könyvek és ostoba álmok között töltött vidéki élet megmagyaráz. »Ez egy madame Bovary,« gondolta magában és ez ötlettel megfelelt mindenre. Ha a hitetlenség nyavalyája beleveszi magát egy szívbe, minden apróság csak növeszti. Hélène ellen lett minden: öröme, bánata, beszéde, hallgatása. Ha mélyen megrázkódott lelke egész erejével engedte át magát impresszióinak, Armand rosszul ítélte meg; azt mondta rá: ez parázna teremtés, semmi más. Ha tartózkodó szomorúságba merült, Armand rosszul ítélte meg: hatásra vadászik, pozitúráz. Ha Hélène róla és életéről kérdezősködött, Armand azt mondta rá, hogy zsarnok. Ha pedig hallgatott, kész volt az ítélet, hogy álszenteskedő... És Armand látszólag következetlenül mégis engedelmeskedett Hélène szerelme követeléseinek. Ilyesmit gyakran cselekszenek a közönyösek, a kik szeretnek kikerülni minden összeütközést. De Querne, hogy megkimélje magát holmi apró kellemetlenségektől, sok szokásáról lemondott. Egyre-másra utasította vissza az ebédeket, látogatásokat mulasztott el és ritkán ment klubjába, a hol addig mindennapos volt. »Már soha sem látni önt... - Azt hittem, elutazott... - Gonosz ember, ugyan micsoda boldogságot rejteget előlünk...« Ilyes frázisokkal fogadták őt mindazok, a kikkel az utcán, a vendéglőben, a színházak folyosóin találkozott. E frázisok eleinte mosolygásra indították. Most azonban már mintha sajnálni kezdte volna régi életmódját. A mint a megszokás csökkentette benne Hélène bírásának kéjét, azon vette magát észre, hogy valóságos honvágygyal gondol vissza szabad életének izetlen szórakozásaira, a melyeket, mihelyt folytatja őket, ismét gyűlölt robotnak fog tekinteni. Mindezek a sokféle impressziók terhessé kezdték tenni Hélènenel való viszonyát, még jóval a jelenet előtt, melynek kinos emléke most üldözte... És most, hogy az a jelenet megtörtént, lehet-e folytatnia ezt a viszonyt?

Nem. Nem lehet. »Elvégre is«, gondolta magában, »én hajlandó vagyok magamat megvetni bizonyos fokig, de azon túl nem. Ha Alfred nem is beszélt volna...« beleragaszkodott ebbe a gondolatba és hangosan, kaján nevetéssel folytatta: »ha nem is beszélt volna, akkor is csak ott volnék, a hol most vagyok. De nem érezném ennyire. Megelégettem ezt a hazudságot... Piha! Piha...« kiáltotta és szájában valóságos fizikai keserőséget, szinte igazi hányást érzett arra a gondolatra, hogy Alfredet őszinte, gyöngéd lépése után is tovább csalja. - »És nem tehetem a nő miatt sem«, gondolkozott tovább. »Ha a gyanu fölébredt, soha sem alszik el többé egészen. Alfred végre is megtudna mindent. Kémlelné, vagy kémleltetné feleségét... Mi lenne ebből? Tettevés, botrány, és az a boldogtalan Hélène egyszerre elvesztené helyzetét, gyermekét és alkalmasint vagyonának egy részét is, s mind ezt csak azért, hogy kénytelen legyen velem élni, a ki nem szeretem, és a kit ő nem szeret...«

Hogy erőt adjon a végleges szakítás tervének, mely már alakot kezdett öltetni fejében, ragaszkodott az utóbbi gondolathoz. Nem, Hélène nem szereti őt. Csak hiszi, hogy szereti, mint a hogy hitte, hogy szereti Varadesot, meg a többit: mert hiszen volt több is, amaz axioma szerint, hogy az ember sohasem lehet egy nőnek sem első, sem második kalandja. »Majd ha szakítunk, nagy sirásos jelenet lesz és Hélène egynéhány hétig melankoliában fog szenvedni, hogy majd következő szeretőjének égre emelt szemmel mondhassa: »Mennyit szenvedtem, édesem!...« vagy a legjobb barátnőjének: »Ó, azok a férfiak, azok a férfiak!...« Egy pillanatra csuf vidámság lepte meg, majd tovább folytatta elmékedéseit: »Furcsa állatok az asszonyi állatok! Lám itt egy fiu, a kinek van szive, naivsága, hite, mint ők szokták mondani; tud szeretni (ez is az ő szótárukából való), és a felesége mégis megcsalja. Kiért? Egy magamfajta cinikusért, ki amannak épp az ellentéte vagyok. De ha én nem lettem volna, lett volna valaki más, még rosszabb. Ez ugyan megalázó a hiuságra nézve, de könnyíti a lelkiismeretet... Igenis, lett volna más...« Egynehány percz múlva aztán így folytatta... »Ez különben gyönyörű egy okoskodás az igazolásom kedvéért! Hiszen a gyilkosságra is lehetne alkalmazni! Ha nem

öllek meg most, ugyis meghalsz előbb-utóbb, valami más módon. Az az igazság, hogy a házasságtörés szörnyen undok. Piha! Piha!...»

E szomorú ítéletet forgatva fejében ment haza. Mikor ismét szalonjában volt szemben a karosszékkal, melyben Alfred reggel ült, még jobban érezte, hogy nem lehet tovább a Hélène kedvese, - nem egy napig sem. »Végezni és szakítani kell mindjárt«, mondta fennszóval. Leült, írni Hélènenek; de csak légyott-kérést, mert örütség levélben szakítani és ilyen fegyvert hagyni a nő keze közt. Hogy elutazzék és ne lássa többé viszont Hélènet, mint már több szeretőjével tette? Az a jelen esetben lehetetlen, mert akkor Alfredet sem láthatná többé viszont. Tehát jelenettel kell szakítani. A kérdés csak a hely megválasztása. Hélènenél? Hátha ájuldozni kezd és bejönnek?... A rue Stockholmban? Hátha az asszony a keblére borul és az érzékek láza győz?... Akkor hagyja el, hitványul, miután birta? »Itt nálam lesz legjobb«, gondolta magában. »Az inasom itt van közelben s ez elég ok, hogy ne engedjek neki... Ha pedig ájuldozni kezd, kéznél van kis uti patikám...«

Azzal megírt egy teljesen korrekt levélkét, melyben Alfred, ha el találja fogni, nem lel egyebet, mint egy természetes, bár kissé nagyon is bizalmas meghívást, hogy Hélène jöjjön el hozzá az albumokból jelmezt keresni ki a bálra. Igazolni ezt a meghívást azt írta, hogy az albumok igen nagyok és igen nehezen szállíthatók. Mikor elküldte ezt a levelet, elszomorodott. Egyszerre maga előtt látta Hélènet, a mint megőrül e soroknak. Már kétszer volt a rue Lincolnbeli lakáson és ilyenkor nem tudott hova lenni a boldogságtól. Mily csalódás várt most rá! »Ej«, gondolta magában Armand, »legyünk erősek! Egy hónap múlva Londonba megyek a saisonra. Mikor visszatérek, ők már a vidéken nyaralnak. Ez a csúf dolog tehát még jobban fog végződni a többinél. Szegény Alfred!... Még mindig van időm becsületes ember módjára eljárni...« Így gondolkozott, és nyomorult szívünk oly ügyes önmagának megcsalásában, hogy hitte is, a mit gondolt.

Másnap délután kettőre járt az óra, mikor Chazelné belépett abba a szalonba, a hol azelőtt való nap a férje beszélt s a kedvese gondolkodott. Kétségbeesés csapott volna le a lelkére, ha sejtette volna, mik voltak azok a szavak és gondolatok; azonban nem tudott semmit, csak örült, hogy barátját olyan hosszú idő múlva viszontláthatja. Ez a negyvennyolc óra végtelennek látszott neki. Mikor az inas előtt elhaladt, egy kis idegesség rázta meg, bár arcza el volt fátyolozva és az az ember bizonynyal nem tudta kilétét. A viszontlátás öröme volt az erősebb, - az öröm és az aggodalom. Mert mióta elvesztette szerelmöknek mámoros bizonyosságát, mindig azon tépelődve vált el Armandtól: vajjon milyen lesz, mikor újra találkoznak?...

Most is, mialatt letette karmantyuját és felöltőjét, egyben boldog és nyugtalan volt. Levette fátylát is és csak ekkor mondta: »Jó napot«, fejét a fiatal ember vállára téve és fölnézve reá. Ez az egy pillantás elég volt, hogy meglássa Armand arcán az elkövetkező beszélgetés jósló jeleit. De Querne még nem szólt semmit és Hélène már tudta, hogy nem az albumok végett hívta őt ide és tegnapi mentsége, hogy nem jön, hazug ürügy volt, mert valami komoly dolog történt... De mi? Alig két napja, mikor a Jardin des Plantesban sétáltak, Armand enyelgőbb, kedvesebb és kevésbé zárkózott volt, mint máskor. Hélène szinte hangosan mert érezni előtte és most egyszerre megint megzavarja valami a bizalmasságot. Vajjon mi készül? Armand leültette őt és az üdvözlést nem viszonzta egyébbel, minthogy megczirógatta a haját; aztán beszélni kezdett, elmondta Alfred tegnapi látogatását, és hogy Chazel meglepte őket a Jardin des Plantesban.

- »Ön mindig a szememre hányta, hogy szertelenül óvatos vagyok. Most láthatja, igazam volt-e, mikor mindig azt mondtam, hogy Alfred féltékenykedni fog. Mit mondott önnek az este?«

- »Semmit«, felelt az asszony.

Bár Alfred féltékenysége és a hazudság nyilvánvalósága súlyos következményekkel fenyegette, e pillanatban csak azt akarta tudni, hogyan védelmezte meg Armand szerelmét, - szerelmöket; és azt kérdezte:

- »Ön meg mit mondott neki?«

- »Ha csak magam forgok szóban«, válaszolt Armand, »elképzélheti, hogy nem álnokoskodtam volna ez őszinteséggel szemben. Én elvégre is megsértettem őt, neki joga van bármely elégtételre, és nekem nagy megkönnyebbülés lett volna, ha felajánlhatok neki mindent. De önről volt szó és én szavamat adtam neki, hogy ön között és közöttem soha sem volt egyéb barátság nál...«

Elhallgatott egy kicsit, azután már izgatottakban beszélt tovább:

- »Minthogy pedig soha sem volt szokásunk, se neki, se nekem, hogy kétféle becsületszavunk legyen, egy igazi, meg egy hamis, Alfred hitt nekem és egyelőre megnyugodott...«

Hélène hallgatta és nézte, Armand pedig a térdére könyökölve, állát a tenyerébe támasztva, a kandalló tüzébe bámult.

Az asszony eltöprengett magában: »Ha szakításra kerülne a dolog, vajjon szeretne-e engemet annyira, hogy elutazzék innen velem, nekem adni egész életét és elfogadni az enyémet? De mit akarhat mondani?...«

Némán várta, mi következik most. Nem is sejtette, mi vár rá. Armand, hogy folytassa beszédét, erős hangsúlylyal ismételte az utolsó két szót:

- »Megnyugodott... egyelőre. De a mi viszonyunk mostantól fogva fölöttébb nehéz... Ne feledje, hogy az olyan embernek, a ki nem gyanakszik, a legrosszabb is kedvező bizonyosság... Ha azonban gyanakszik, épp az ellenkező áll elő... Ugy-e igazam van?«

De Quernet bántotta Hélène folytonos hallgatása. Az asszony hátra támaszkodva ült a zsölygyében és két kezét a szék karján nyugtatta. Félig nyitott szájjal, szinte lihegve kémlelte, látszik-e kedvesének arcán csak egy szikrányi szerelmes indulat. De csak azt az elmélkedő szárazságot látta rajta, a melylyel az ember egy ügy részleteit szokta csoportosítani. Főleg hangja, minden legkisebb árnyéklatában ösmerős hangja, mely szívének legtitkosabb redőibe szokott hatni, - a hangja volt kegyetlenül kemény, szinte érczes. Hát ez megint egy epizódja az ő hosszú vértanuságának, hogy oda van lánczolva egy holt lélekhez, melyben az egy rezdülést sem támaszt, a mi őt kínos vonaglásba dönti. De erre a kérdésre: »Ugy-e igazam van?« mégis felelt, nyugtalanságtól elfojtott hangon:

- »Meglehet... Ön jobban tudja ezt nálam.«

Aztán erejét megfeszítve kérdezte:

- »És mi következik mindebből?«

- »Mindenekelőtt ígérje meg«, felelt Armand, »hogy nem veszi rossz néven, a mit mondani fogok... Higgye meg, nekem mindig legfőbb az ön érdeke... Ugy-e hiszi?...«

Miért hajtotta le Hélène ez egyszerű szavak hallatára a fejét, mintha máris leolvasta volna amaz ajkról a szakítás végzetes ígéit? Miért szeretett volna felkiáltani, mint a rémkorszakban, az az elitelt asszony: »Csak még egy pillanatig ne, hóhér ur!« Ó, miért van meg a szerető szívnak az a *second sight*-ja, mely megkettőzi a boldogtalanságot, mert előre megmutatja?

- »Reá kell magunkat szánnunk, hogy elváljunk egy kis időre, míg Alfred gyanuja csillapszik«, folytatta a fiatal ember. »Mindössze négy-öt hónapról, vagy félévről van szó, nem többről... Én megkönnyitem önnek a dolgot. Elmegyek Párisból, bár megvallom, épp most igen alkalmatlan nekem... De az ön nyugalma az első...«

Még többet is beszélt. De Hélène nem hallgatta. Ő előtte nem a veszély lebegett. Törődött is ő a veszélylyel. Ő csak egy szerencsétlenséget ismert, hogy nem láthatja Armandt. Ez az ember a négy-öt hónapos vagy féléves elválásról úgy beszélt, mintha a szép időt emlegetné, vagy egy új darabot, vagy egy látogatást. Neki oly egyszerűnek látszott, hogy ne legyen többé a városban, a hol Hélène van és hogy lemondjon mindennapi édes találkozásokról! Nem, ez az ember nem szereti őt.

- »És ön nekem ezt csak így nyugodtan adja tudtomra«, szól az asszony. »De mi lesz belőlem, ha e távollét után ön nem fog többé engem szeretni? Mi marad nekem?...«

- »Kérve kérem«, válaszolt Armand és türelmetlen volt, mert sejtette, hogy a beszélgetés más irányba térül, »kérem, ne zavarjuk össze a kérdéseket. Ebben a pillanatban férje féltékenységről és az ön biztosságáról van szó... Szükséges-e egy időre eltávolodnunk egymástól? Igen-e, vagy nem? Ezt kell eldönteni.«

- »És ha én más megoldást ajánlanék? A férjem féltékeny. Biztosságom veszedelemben forog. Akkor hát vigyen engemet magával. Inkább elvesztek mindent, csak hogy ön az enyém maradjon...«

Miközben így beszélt, majd elnyelte a szemével Armandt. Ez embernek most végre csakugyan ki kellett tárnia a lelkét. Az asszony abban az állapotban volt, mint mikor mindent kockára teszünk, hogy az igazságot megtudjuk, fogjuk, szólítsuk, tapintsuk, akár csak valami tárgyat, ha bele halunk is!...

- »Ön jobban tudja nálam, hogy ezt nem tehetem«, szól de Querne. »S hogy miért nem? Ön megfélemezett fiáról. A feleséget el szabad venni a férjtől, de nem az anyát gyermekétől!«

- »Hát miért nem mondja meg nekem nyíltan, hogy nem szeret többé? Mire való ez a sok frázis, ez a kimélgetés? Azt hiszi talán, hogy nincs bátorságom a valóságnak szemébe nézni, akármi legyen is?... Esküszöm, Armand, sokkal kevésbé lesz kegyetlen, ha ezt nekem mindjárt megmondja... Armand, mondja, hogy nem szeret engem már! Meg fogom érteni, nem neheztelek és elmegyek, egyedül, a fájdalommal... Ezt a fájdalmat ön okozta, öntől való lesz legalább ez is, - de ne hagyjon ebben a szörnyű bizonytalanságban, és ha szeret, ne beszéljen távozásáról ilyen hidegen, ilyen egykedvűen. Istenem, milyen kinokat szenvedek!...«

Ajka félretorzult, lélekzete rövid lett, szemébe könnyek, nagy, nehéz könnyek szöktek, aztán egyenkint alágyördültek arcán, valóságos barázdákat hagyva maguk után.

»No, itt a sirás,« gondolta magában Armand, és a könnyek nem hogy megindították volna, hanem egész a haragig izgatták. Ez a szenvedés nem keltett benne rokonérzést, mint az Alfredé, talán a nem különbsége miatt; mert az asszony fájdalmát nem mindig értjük meg úgy mi férfiak, mint a férfiét. Néha pedig, mikor a kedvesünknek okoztunk gyötrelmet, gyávaságunk annyira megaláz önmagunk előtt és annyira bánt, hogy nem birunk elérzékenyedni. De Querne fölállt és a szobában járkálva elgondolta magában: »Miért ne végeznék vele mindjárt?«

- »Igazán nem tudom, miért sir?...« szól aztán. »Abban a mit önnek mondtam, nem volt semmi, a miből ne sugárzott volna a legnagyobb szeretet...«

Hogyne vette volna észre az asszony, hogy nem él többé evvel a szóval: szerelem!

- »De mivel kívánja, hogy őszintén beszéljek, engedelmeskedem... Az elválást nem csak ön miatt kívánom, hanem magamért is... Hélène, mi köztünk most olyan gát van, a melyet becsületes ember nem hághat át.«

- »Minő gát?« válaszolt Hélène és volt annyi ereje, hogy fölemelje könnyes, sápadt arcát.

- »Egy férfi teljes bizalma«, felelt Armand érdesen. »Alfred, mikor itt volt, ezen a helyen, nem csupán féltékenységről beszélt, hanem azt is megmutatta, mily tisztelettel, mily barát-

sággal van irántam... Gyanúsított engemet és mégis nyílt szívvvel jött hozzám... Ebben a szívben nincs semmi alacsonyosság, semmi keserűség, de annál több nemes érzés, egyenesség, őszinte barátság... Hélène én ezt az embert nem bírom tovább csalni... Szörnyen megvetném magamat...«

- »Hát én?« kiáltott az asszony és most ő is fölkelt. Végképp kiforgatta őt magából és földühösítette, hogy kedvese a férjét magasztalja. »Vajjon nekem nem kellett megalkudnom mindezzel, mielőtt önhöz mentem? Vagy azt hiszi ön, hogy nekem már a véremben van a csalás és a hazugság? És habozott-e ön egy pillanatig is, azt kérve tőlem, hogy csaljam meg ezt a becsületes embert, ezt a bizó barátot, mikor engemet kívánt?... Ó, akkor nem szégyellte magát miattam, de most szégyelli magát önmaga miatt!... Megtiltom, hogy becsületről, megszegett esküről, megcsufolt barátságról beszéljen. Nincs joga hozzá, mert önre, érti? önre háramlik minden! Vagy nem ön könyörgött nekem, hogy legyek az öné? Feleljen most ön is, igen vagy nem?«

- »Bocsánatot kérek«, válaszolt Armand. »Tekintsünk végig a történteken. Szerettük egymást. Ön tudtommal nem volt hajadon leányka. Én pedig nem voltam gyermek ifju. Nem akkor kezdtük az életet, mindketten tapasztaltak voltunk. Nem igaz? Tudtuk, mely utra térünk. Nekem kötelességem volt, hogy önt ne kompromittáljam. Hát beszéltem önről valaha bárkinek is a föld hátán? Kötelességem volt, hogy ne háborítsam nyugalmát. Most, hogy háborítom, megyek. Ami pedig az én lelkiismeretemet illeti, engedje meg, hogy magam ítéljem meg, mit parancsol nekem és mitől tilt el engem.«

- »És félév múlva nyugodtabb lesz a lelkiismerete?« vágott vissza Hélène. »Ej, legyen ön logikus és őszinte, ön nem ideiglenes elválást, hanem szakítást akar... Ezt legalább mondja meg nyíltan, ha azt akarja, hogy tiszteljem.«

- »Hát akarom«, válaszolt durván a fiatal ember, kit a máskor oly szelid, oly alázatos asszony hirtelen föllázadása megdühösített.

- »És ön azt hitte, hogy azzal végezhet velem? Egyszerűen itt hagyott volna magamban, elutazott volna, irt volna nekem egynehány levelet, azzal vége!... Szép frázisokat mondott volna. Tudtuk, mely uton járunk... Én nem voltam kisleány!... Mind a ketten tapasztaltak voltunk... Igazán szeretném tudni«, szólt az asszony, a növekvő düh fájdalmas gunyosságával, »igazán szeretném tudni, mit értett ön?«

- »Mire való volna az?« szólt Armand.

- »Én pedig tudni akarom«, kiáltott Hélène indulatosan; »legalább azt jogom van tudni, hogy mit gondol ön rólam.«

- »Ön olyan frázisok mondására kényszerít engem, a melyeket bánni fog. Most feleljen nekem ön is: hát azt hiszi, hogy én nem ismerem az ön multját?«

- »Az én multamat?« kérdezte Hélène és szinte megsemmisült az ámulattól; a mit a fiatal ember a leleplezés okozta ijedelemnek gondolt.

- »Bizonyítékokat akar ön?« szólt de Querne még keserűbben. »Hát elfeledte a de Varades uralral való viszonyát?«

- »Ah!« kiáltott az asszony, »ez mégis becstelenség!... Varades?...«

Végigsimitotta a homlokát, mint a ki nem tudja, hol van.

- »Könyörögve kérem, mondja, hogy nem hiszi ezt! Édes szerelmem, mondd, hogy nem gondolsz ilyet rólam... Ó, mondd, mondd, mondd.«

- »Én pedig hiszem«, válaszolt Armand.

Kedvesének sikoját nem engedte szívéhez férni a multra való száraz, gonosz féltékenység, mely valami szomorú anomália révén, mindig fájdalmat okozott neki ez asszony mellett, bár nem szerette ezt az asszonyt.

Hélène vérért megfagyasztotta ez a válasz.

- »Hát ha hitte, akkor mért nem szólt nekem soha róla? Ha ez a gondolat uralkodott akkor is önön, mikor azt kívánta, hogy legyek az öné; ha úgy ítélte, hogy ezen a réven kevésbé terheli a felelősség, miért nem kételkedett? Bizonyos volt a dologban, látta?... És mellettem nem szólt semmi, hogy hátha nem is igaz ez, - semmi, éppen semmi? Hát tudja meg, hogy bűnös ember az, aki elveszi egy nő szívét, és a saját szívében ilyen gondolatokat rejteget.«

- »Ej!« válaszolt de Querne és egyet vont a vállán, »ön engemet nevetségesnek tartott volna, ha nem akartam volna a kedvese lenni. A kedvese voltam, és még egyszer mondom, nincs mit az egymás szemére hányunk, sem önnek, sem nekem... Az ön multja az öné, és nekem épp úgy nincs jussom számadást kérni róla, mint a jövődjéről; a mi a jelent illeti, ösmerem önt annyira, hogy tudom, hogy nem olyan asszony, a ki két szeretőt tart egyszerre.«

- »Ez nagy kitüntetés!« szólt Hélène elhaló hangon.

Sápadt volt, mint a halál. Kedvesének önzése és érzéketlensége, oly iszonyattal bénította meg, hogy a könnyei is elapadtak. Most már csak egy vágya volt, hogy elmenjen ez embertől, s ne lássa többé ezt a szemet, ezt a száját! - ezt a száját, melyet ő annyira szeretett, s a mely neki annyit hazudott, mindig hazudott, mert Armand az első naptól fogva hitte azt róla, bizonyítékok nélkül.

Gépiesen felkötötte fátylát és fogta felöltőjét, karmantyuját.

- »Isten önnel«, szólt. Nem birt volna tovább beszélni, annyira fojtogatta a méltatlankodás.

Armand de Querne nem tartóztatta őt.

- »Isten önnel«, mondta ő is.

Hélène kiment a szobából. Armand némán kísérté ki az ajtóig. Mikor a fiatal ember visszatért a szalonba, ott már nem volt egyéb nyoma az ott lejátszódott tragikus jelenetnek, mint a félretaszított zsöllye, melyről Hélène hirtelen felugrott.

»Sokkal könnyebben történt meg, semmint hittem volna«, gondolta magában Armand. Persze, mikor az embernek módjában van őket sarokba szorítani egy kis igazsággal... No de vége...« Aztán egész hangosan mondta: »Vége« és hangjában benne volt az a megkönnyebbülés és az a bánat, mely a szerelmi szakításokkal együtt szokott járni. »Pedig igen csinos volt«, gondolkozott tovább. »Most pedig legyünk résen, mert hátba bosszút forral... Ej, nincs mitől tartani. Sohasem irtam neki tegeződő levelet... Palmyrenétől el fogom hozni holmijait és majd visszadom neki, ha abban a periodusban leszünk, mikor azt mondja nekem: »Sokat szenvedtem ön miatt«, és a kebelében, az inge és a bőre közt már ott fogja rejtegetni utódom levelét...«

Azzal ismét leült a kandalló mellé és a vassal szikrákat vert ki az üszkökből.

- »Haj«, mondta magában, »az élet utó-ize nagyon keserű!...«

- Vége az első kötetnek. -

MÁSODIK KÖTET

I.

Bosszú!

Erre gondolt a boldogtalan Hélène, mikor hazatért a rue Lincolnból. A hirtelen csapás, mely érte, sokkal nagyobb volt, semhogy más érzélem maradhatott volna lelkében a folytonos, gyilkos fájdalomnál. Ebédnél, este, aztán éjtszaka, mikor egyedül volt sötét szobájában és nem tudott aludni; másnap reggel és a többi éjtszaka, a többi nap, két hétig, szüntelenül csak azt a kétségtelen valóságot látta kegyetlen és szakadatlan igazságában, hogy kedvese nem szerette őt soha!...

Egy perczig sem? - Egy perczig sem, mert mikor először bírta, azt hitte, hogy a de Varades meg a többiek régi szeretőjét bírja. Most már értette Armand fanyar mosolygását, szárazságát, némaságát, bizalmatlanságát és valója fölháborodott a gyilkos igazságtalanság ellen, mikor egybe vetette, mit adott és mit kapott.

Haj, szerelmes álmai, nemes örültsége, bálványozó rajongása, áldozatai, melyeket örömet tett, csak hogy boldogítsa szerettét, - mindez egy hazudságba vezetett, ürességbe vezetett, épp oly hiába, mint a széltől sodrott falevelek a régi kert fái alatt, a hol együtt sétáltak, - haszontalanul, mint a porszemek, a melyek a napsugárban táncoltak, a kis lakás ablakánál, a szerelemben eltöltött délutánokon. - Hát csakugyan szerelemben teltek el azok a délutánok? Igen, ő mélyen, örülten szerette azt az embert és, ó, jaj, csak azért, hogy olyan asszonymak tartsák, a ki egyik kalandból a másikba megy s a ki olyan gyűjteményt csinál szeretőkéből, mint legyezőkből, vagy csecsebecséből. Ezt az igazságtalanságot nem bírta elviselni. Szenvedés volt, hogy Armandt nem láthatja többé ama tragikus jelenet után. Alfred levelet kapott barátjától, hogy fontos ügyek miatt távoznia kell egy időre Párisból, - igen, Armand elvesztése fájdalom volt, de e fájdalom ellen maradt egy fegyvere, a megvetés ez ember szivbeli hitványsága, leleplezett önzése iránt. De hogyan bírja megszokni a szive, hogy ilyen gonosz az, a kit úgy szeretett! Ha Armand hirtelen és rútul szakít vele, de elismeri, hogy szerették, nem gyötrődött volna ennyire. De ez asszony mártiromsága, türhetetlen mártiromsága az volt, hogy szerelmét nemcsak viszonztatni, de még megértetni sem bírta. Olyan volt, mint az elítélt, a ki szivesen hal meg, de a kinek az a legborzasztóbb büntetése, hogy halála előtt nem kiálthatja: ártatlan vagyok! Armand dölyfösen éreztette vele férfiú becsületének megsértődését. Mert hiszen e becsületnek áldozta fel őt. Ó, ha Armand szerette volna őt, olcsóbban adta volna ezt a becsületet, mint a hogy ő olcsón adta a magáét! De hogyan szerethette volna őt, mikor már az első pillanattól fogva hazug nőnek ítélte. Hélène azt mondta Armandnak: örizkedtem tőled; az meg elgondolta magában: de Varades után. Szerelmének ezer bizonyítéka kárba vezetett ezen a törhetetlen meggyőződésen; pedig ez a szerelem oly igaz volt, mint az élete, mely csak akkor kezdődött, mikor megismerte Armandt; és hallotta kedvesének szavát: »Mind a ketten eléggé tapasztaltak voltunk. Vagy azt hiszi ön, hogy nem ismerem a multját?...«

Mily igazságtalanság, mily ocsmány igazságtalanság! Szive vérzett e gondolattól, járt, kelt, emésztő lázában, nem talált többé nyugalmat égő feje, vérző szive számára és minden összeelegyedett lelkében, a kétségbeesés, hogy boldogsága örökre elveszett, a fájdalom, hogy kedvesét nem láthatja, a düh, hogy balul ismerték legigazabb, legnemesebb érzelmét.

Nem bírta bánni, hogy a nagy csalódásnak ez órája előtt a kegyetlen Armandé volt. A szerelem, a fönséges szerelem vitte erre. A fönséges szerelem!... »Nem«, kiáltotta most, »az örült, a vak szerelem!« - És csak járt, csak járt a szobában föl s alá, mint a vadállat a ketreczben, s mint valami megdönthetetlen falba, mindig ebbe a gondolatba ütközött: »Minek így szeretni? Minek így szeretni? Ó, hazugság, hazugság, hazugság!...«

A mi halálos vergődésében még jobban izgatta, férjének gyöngéd és alkalmatlan gondoskodása volt. Alfred nem is gyanítva a drámát, mely a beteg lélekben folyik, ilyesmiket mondott neki, csupa kedveskedésből:

- »Mihelyt elérkezik a szabadságom, utazni fogunk. Talán Armand is velünk jön...«

Vagy:

- »Különös, hogy Armandról nincs semmi hír. Nem irt neked?«

- »Nem«, felelt az asszony.

Chazel most szemrehányásokat tett magának azért, hogy barátját kérdőre vonta; meg volt győződve, hogy Armand csak azért utazott el, hogy ő ne féltékenykedjék tovább. Szomorúan gondolt feleségére, egyre kevésbé értette és elgondolta magában, hogy Armand eltávolításával őt egyetlen szórakozásától fosztotta meg. Hélène hiúságát ellenben sértette, hogy férje így bizik benne; ez bántón ellenkezett kedvesének szörnyű bizalmatlanságával. A közös utazás tervét, melyet Alfred emlegetett, ő is szívesen forgatta a fejében egykor. Egyszerre föltárult előtte mi minden lehetett volna: boldog nyári hónapok, folytonos benső öröm. Együtt éltek volna a tenger partján normandiai faluban, a hol a fák egész a kék habokig zöldelnek. Talán meglátogatták volna együtt Olaszország ama városait, melyeknek már csak a neve is napsugaras boldogságot ígér... És most ime minden fagyos, magányosság, elhagyatottság! Armand a szakítás óta nem irt neki levelet, nem egy irgalmas sort sem. De miért is sajnálkoznék ő rajta az az ember? Alkalmast az hiszi, hogy már megvigasztalódott valaki másnak a karjában. Hiszen föltette róla, hogy már a Varades kedvese volt. Két szerető, három szerető, tiz szerető, - az egészen mindegy, mikor valakinek egynél több volt.

Az igazságtalanság e fájó érzése napról napra égetőbb lett benne és e fájdalomból egy beteges, örült gondolat fakadt, a mely azonban egy kicsit mégis csillapította szívének kétségbeesett dühét. Igen, a gyötrelem ez óráiban az a bűnös gondolata támadt, hogyha már képesnek ítélték oly ocsmány dolgokra, azokat a dolgokat csakugyan el is fogja követni, hogy hasonló legyen ahhoz a képhez, a melyet Armand róla alkotott: a csélcsap, kikapós asszonyhoz.

Néha a lélek is akar öngyilkos lenni, elveszni. Vannak pillanatok, mikor minden áron meg kell gyilkolnunk, hogy mások legyünk. Főképp az igazságtalanság idézi elő e válságokat, melyek rejtelmesek, de oly szükségesek és természetesek, hogy még a gyermekek és az állatok is alája vannak vetve. Vajjon nem válik e rossz a legjobb is, ha megverik, mikor nem érdemelte meg? Mentől jobban érezte Hélène, hogy ferdén ítélték őt meg, annál szörnyűbb erő üzte, hogy az ellentéte legyen annak, a mi egykor volt. Szédülés fogta el, a lealacsonyodásnak valóságos őrzöngése. »Bolond, a kinek szíve van...« mondta magában.

Elfogta a romlásnak ama vágya, mely minden teremtményben egyszerre támad föl a szerelem érzékével. Rendszeresen rontani kezdte benső valóját, mint azok az emberek, a kik hasonló körülmények között leisszák magukat és mintegy kötelességből töltik magukba az italt, bár undorodnak tőle. Hélène-en valami különös ideges vidámság kezdett látszani. Ez ideig gyűlölte a léha beszédek; most pedig szeretett mindig a szerelem dolgairól csevegni, még pedig a legegyszerűsebb célzásokkal. Összegyűjtötte asztalán mindazokat a könyveket, melyről azt hallotta, hogy az utóbbi évek legmerészebb irodalmi jelenségei. A mulatásnak valóságos dühe fogta el; minden este színházba hurcolta Alfredet és rendkívüli érdeklődéssel készült Malhoureék jelmezbájljára; a ruhát még Armand választotta neki. Hangja, mintha megmagasodott volna; mindig élesen nevetett; Alfred pedig e fájdalmas vidámság láttára valami meghatározhatatlan aggodalmat érzett magában. Az asszony szeme úgy csillogott, mozdulatai oly idegesek voltak, beszéde oly összefüggéstelen, hogy félni lehetett: nem örül-e meg hirtelen és nem követ-e el valami képtelen, szörnyű dolgot.

Még különösebb volt Hélène aznap reggel, mikor a Malhoureék báljába kellett menni. Mióta Armandnal szakított, először volt résztvevő mulatságban. Reggelire nem jött le. Alfred maga ült az asztalnál kis fiával és szótlanul evett. Nőttön nőtt benne a kétségbeesés Hélène kinos bizarrsága miatt. Az asszony mintha már nem is vette volna észre fiának létezését. »Jó reggelt gyermekem...« Ez volt minden. A máskor oly szerető anyában, mintha csak megbénult volna a szüle ösztöne. És valóban ez történt. Az idea fixa úgy hat a szivre, mint a fényes, mozdulatlan pont a szemre; hipnotizálja a lelket, melyen uralkodik és érzékenységét igen kis körre szorítja. A boldogtalan asszony nem birt fia iránt érezni, mert tébolyodással határos állapotában nem tudta érezni a fiu létezését. Henri fönt ült magas székében és arczán az a szomorú és tétovázó kifejezés látszott, mint mikor a gyermek szenved és nem tudja miért szenved. Valami határozatlan fájdalom mélysége volt a szemében, s mikor az atyja látta, milyen immel-ámmal eszik, sejtette, hogy titkolt bú gyötri ezt a göndör fejet.

- »Talán nem voltál ma reggel jó, hogy ilyen szomorú vagy?« kérdezte az apa.

- »De jó voltam«, felelt Henri és elhallgatott; majd egyszerre megszólalt: »Papa, mi az: rágalmazni?«

- »Valakit igaztalanul bántani. De miért kérded ezt tőlem?«

- »Mert Miette a multkor azt mondta, hogy unokatestvérét rágalmazták a nagybátyja előtt.«

Ez az először hallott és csak félig értett szó, megragadta a gyermek érdeklődését.

- »Vajjon engemet is lehetne rágalmazni, előtted, vagy a mama előtt?« kérdezte ismét.

- »Ugyan, mi nem jut az eszedbe!« válaszolt az apa.

Érezni kezdte, hogy már a fiucska is észrevette az anyja lelkében történt változást. Ránézett és szinte sirva fakadt, mint az özvegy emberek, a kik árva gyermeküket látják, - a szegény gyermeket, a ki elvesztette legnagyobb kincsét a földön és nem tudja, de mégis sejt, hogy valami nagy szerencsétlenség érte. Az apa és a fiu hallgatott; és most az ebédlő nyitott ajtaján behatott Hélène hangja, a mint a szabónőhöz szólt: »Tehát pont kilencz órakor...« Báli ruhájával bibelődött. És nem volt itt, a hol egy mosolygása a boldogság verőfényét hintené szét. Alfred arra az érthetetlen szerencsétlenségre gondolt, a mely mindnyájukat idáig vitte, őt, a kis fiut és Héléneet, - főképp Héléneet. Szent Isten, mi baja lehet ennek a nőnek? És erre gondolt este is, a kocsiban, mikor együtt mentek a rue du Bac felé, a hol Malhoureék laktak. Hélène meghúzódott a sarokban. Haja lisztes volt; megsoványodott, megsápadt arczán két kis fekete pötty. Ez a hajpor, a pöttyök, meg az a kis sötét festék, melyet lázasan lobogó szeme alá tett, valami oly veszedelmes, nyugtalanító és hozzáférhetetlen szint adtak szépségének, hogy a mellette ülő férfi nem is mert hozzá szólni, csak nézte. Az asszony fehér nyaka kilátszott a prémes bundából, mely XV. Lajos korabeli virágárusleány-ruháját takarta. Rózsaszín selyem harisnyája volt, rózsaszín satin czipellője, virágos rokolyája, lelkében pedig halálos elegye a dühnek és kétségbeesésnek; kéjjel tudott volna elveszni, semmiért, csakhogy örökre elveszzen.

A kocsi leeresztett ablakán behatott a friss éji levegő. Hélène nézte az elmaradó házakat és a napi munka után nyüzsgő Páris képét. Az utcán végig a boltok ragyogtak. Megnyílt a sok kávéház, a szél lobogtatta a gázlángokat, melyek világot vetettek a szinlapokra, a boulevardok mentén sokaság hullámszórt. Mit keresett ez a sokaság? Kéjt, semmi mást, csak kéjt. És ő egy hazug ideált kergetett valamikor! Ideje végre úgy élni, mint a többiek. Az asszony mulatsága a kaczerkodás, a kalandok. Hát majd kaczer lesz. Szeretőket fog tartani. Igen, szeretőket. Dühösen ismételte magában e szavakat, mert Armand arcza megjelent emlékezetében és a szive ismét szilaján dobogott. Hát ez az arcz és maga közé, ez emlék és szive közé, majd más

arczokat, más emlékeket fog tenni! Hogy megcsalta őt ez az ember!... Most már néha valóságos gyűlöletet érzett iránta.

Valami megfordított kristályosodás révén sokszorozta Armand ellen a gyűlölség okait és dühösen rágalmazta őt magában. De Querne egész viselete folytonos, csuf számítás volt. Mikor arra kérte őt, hogy legyen az övé, az alatt az ürügy alatt, hogy e bizonyosság nélkül nem hinne szerelmében: csak azért esengett, mert nem akart kudarcot vallani ott, ahol mások már boldogultak. Aztán igaz-e, hogy Alfred féltékenykedett? Ez alkalmasint csak a szakítás végett kitalált ürügy volt. Varades nevét csak azért tartogatta magában, hogy az utolsó pillanatban kedvese szeme közé vágja és időt se engedjen neki az igazolásra. E váddal szemben neki, az asszonynak védekeznie kellett volna, beszélni, előkeresni régi leveleket, találni valami bizonyosságot. De hát mire való lett volna az? Hitt volna Armand csak egy pillanatig is?

És Hélène most újra megsebződött az igazágtalanság mérgezett törétől. Megvetett minden férfit ez emberben, és irigyelte azokat a nőket, akik csufot üznek a gaz férfinemből, a czédákat, a kik fölülkerekedtek a bizalmatlanság párbajában és minden lépésük árulás. Szerette volna, hogy e nők közé tartozzék, hogy csakugyan tiz kalandja legyen és megmondhassa Armandnak, aztán elaljasodhassék és beszennyezessen mindent magában, maga körül, testét, lelkét oly szennyel, a melyet semmi víz le nem mos!... E kocsiiban ismét az érzelmeknek olyan viharát szenvedte végig, a minők nappal és főképp éjtszaka szokták megrohanni, - mert három hét óta nem aludt többet napi két óránál. A keserűségnek valóságos áradata lepte el és gondolatai oly gyorsan kavarogtak, hogy a körülte levő dolgok ismerete egészen elmosódott lelkében; és ez álomból csak akkor ébredt föl, mikor kénytelen volt cselekedni, mert a kocsi megállt és Alfred megrázva karját, így szól hozzá:

- »Itt vagyunk«. Hélène szeméből az álomból fölrettenőnek megdöbbenése látszott; ráismert Malhoureék kapujára.

A ház hátul volt az udvaron; egyike ama régi uri lakoknak, a melyek még találkoznak a Faubourg Saint-Germain e részében. Hátsó szárnyai a nagy kertre nyulnak, előtte pedig a szűk népes, zajos utca van. A házat emeletenkint adták bérbe; Malhoureék a másodikat birták. A magas ablakok ragyogtak, és a párok árnyékai, mint mozgó fekete képek rajzolódtak a világitó üvegekre. Malhoure bácsi, mint bizalmasan hívni szokták, műegyetemi professzor, akadémiai tag volt, és atyja, a híres feltaláló révén meglehetősen gazdag ember. Három eladó leánya volt. Minden szerdán szokott fogadni; esztendőnkint kétszer pedig jelmezesbált rendezett. Ezek az esteken fenekestül felfordult az egész lakás. Az összes szobákat a bál céljaira használták föl, még a tudós könyvesházát is, és bár jó nagy és magas termek voltak egy sorban, a sok meghívott alig fért el. Malhoureékhoz sokan jártak. Először is ott szoktak összegyülekezni a híres professzor egykori tanítványai, a kiket az élet széjjel szórt; aztán suttyomban ármányokat szőttek a természettudományi akadémia főbb tagjaival; meg aztán mulattak is, mert a három kisasszony fiatal volt, a házigazda pedig csupa jóízűség; a műegyetemen legendássá vált alakja is csupa vidámságot terjesztett maga körül.

Malhoure bácsi rengeteg potrohos kis ember volt; szeme kék pápaszem mögött pislogott, nyakát zöldesfehér szakáll vette körül, folyton billegette a fejét, a ruhája pedig valami rendkívüli szabással dicsekedett. És erről az öreg urról tanítványai nagy nevetve emlegetni szokták, hogy valamikor bolondult a szoknya után. Huszonkét esztendősen korábban fölfedezett egy matematikai törvényt, mely ma is a nevét viseli. Mikor tizennégy órai munkától fáradtan, este sétált, megtörtént, hogy kísérette a munkásleányokat az obszervatórium körül, a hol akkor lakott. Fényes ajánlatokat tett, hogy elcsábítsa őket. De oly rút, oly rút volt, hogy a leányok a szeme közé nevettek. A tudós ilyenkor körültekintett, meggyőződnie, hogy nem hallja-e más, és legfőbb argumentum gyanánt, ezt mondta: »Én vagyok Malhoure, a mathe-

matikai törvény kitalálója...« Megházasodván, egy kicsit megjámorodott, de azért igen jókedvű ember maradt, főképp, ha napközben sikerült valami elegáns formulát találnia.

Ez nap is alkalmasint ez történhetett, mert Malhoure bácsi este a küszöbön legszivesebb mosolygásával fogadta a vendégeket, a kik közül alig ismert rá minden tizedikre, mert arczok dolgában igen gyöngye emlékező tehetsége volt. Mellette dörmögött jó barátja Moreau professzor, a hórihorgas, sovány matematikus, ki épp oly pesszimista volt, a minő optimista Malhoure bácsi. Mikor Chazelné megérkezett és bundáját levetette, a két tudós épp egy mellettük elhaladó hervadt, de mód nélkül kivágott ruháju hölgyről beszélt.

- »A geometria nem vénül meg«, mondta barátjának Malhoure. »Az átfogó négyzete örökké ifju marad...«

- »A mi engem illet«, szölt Moreau, »én meglátom, ha a nő félszemü vagy pupos és azt is észreveszem, ha sántít. De hogy mi különbség van a rutság és a szépség között, sohasem tudtam róla magamnak fogalmat alkotni...«

A zongorán négyest játszottak. A bál zaja betöltötte az egész lakást. Malhoure megszorította Chazelnék mind a két kezét, de valaki mással tévesztette össze Alfredet, mert azt mondta neki:

- »Igen, igen örvendek kedves Arthurom«.

Hélène hallotta a két tudós beszélgetését és valami különös irigységgel nézett rájuk. Lám ezek legalább sohasem ismerték azt az örökös állandó gyötrelmet, a mely lehetetlenné teszi a gondolkozást, a tanulmányt, az olvasást, a beszélgetést!

De csakhamar lefoglalta őt Malhourené és három leánya, ez a négy bomlott teremtés, a kinek az esze mindig a mulatságon járt. Az anya Medicis Katalinnak volt öltözve, a három kisasszony pedig cigányleánynak, tejárusnőnek és normandiai parasztleánynak. Ruháikon látszott, hogy mind otthon készült, ujságbeli képek után, innen-onnan került kelméből; és ugyanezt lehetett észrevenni a többi hölgy öltözetén is. A férfiaknak pedig mintha alkalmatlan lett volna a frakk. A legtöbbnek arcza elárulta, hogy holnap korán kell majd kelniök és a zongora, valahányszor csak megszólal, az álmukból rabol el egy darabot. A forró levegőben repkedő beszédtüredékek ellentétessége meglepő volt. Frivol megjegyzések keveredtek tudományos vitákkal:

- »Ugyan ne beszéljen nekem a háromnál több dimenzióju tér új elméleteiről...«

- »Sokat tánczol a kisasszony e télen?...«

- »Haj, Cauchy lángész, hatalmas analista!...«

- »Mama, ugy-e itt maradunk a cotillonig?...«

Alfred Chazel rábukkant egyik régi iskolatársára és elmondta neki, hogy új algebrai módszer forog a fejében; Hélène pedig, kit a ház hölgyei agyon nyaggattak nyájasságukkal, elgondolta magában, hogy ezért ugyan nem volt érdemes új ruhát csináltatni. A mostoha anyjától nyert nevelés és de Quernevel való beszélgetései elég világos fogalmakat adtak neki a társaséletről. Érezte, mi a különbség az igazi nagyvilági mulatság és az ilyen polgári farsangolás között.

De igen bájos volt halaványkék és virágos rózsaszín jelmezében és mikor olvasta szépségének diadalát a nők irigy és a férfiak bámuló tekintetében, átengedte magát a siker érzésének, mely az asszonyi hiuságot még akkor is megszédíti, mikor a siker hétköznapi. Aztán végig tánczolt minden tánczot, hogy lelki gyötrelmét a mozgással csökkentse, s csak akkor pihent, mikor a buffetben olykor egy kis pezsgőt ivott. A bortól egy csöpp mámor keletkezett a sok gondolkodástól fáradt fejében.

A buffet asztala mellett állt. Egyik kezével legyezte magát, a másikban a poharat tartotta, melyben a kedvesen kábitó ital utolsó csöppjei gyöngyöztek. Lovagja, egy jelentéktelen, de elég korrekt fiatal ember, ki büszke volt, hogy a karján vezethette, csevegni próbált vele. Épp azt az új bürgözdí vigjátékot emlegette, a melyet de Querne nemrég kegyetlenül csufolt egy este; és Hélène most dicsérte a színművet, melyet egykor, kedvesének szaván indulva, pogány rossznak talált. A darab címe és a színészek nevei eszébe juttatták azt az estét, mikor ott volt a páholyban Armand mellett, és láng futott át a vérén. Egyszerre egy hangot hallott és izgatottsága még nagyobb lett... Kinek a hangja ez?... Hát a Varadesé, azé az emberé, a ki oly végzetesen hatott szerelmének sorsára, a kinek nevét Armand mint sértést vágta a szeme közé, a szakítás órájában.

Mely kegyetlen titka a sorsnak hozta ide ezt a katonatisztet az ő közelébe? Varades beszélgett valakivel, nem látta őt. Ha csak egy perczig gondolkozhatott volna, épp oly természetesenek ítélte volna Malheure bácsi egykori tanítványának ittlétét, mint a magáét. Hiszen ő is, mint Varades, egyik iskolatársának felesége volt hivatalos erre a bálra. Az is eszébe juthatott volna, hogy hónapok óta nem érintkezett férjének kollégáival, e szerint nem tudhatja, kit hova helyeztek át legutóbb. De beteges izgatottságában ez a hirtelen találkozás szörnyen megdöbentette; aztán egyszerre ismét föltámadt benne az ő lelki fájdalma, ez a megőrzítő fájdalom, melyben szeretnék az igaztalanság ellen úgy kiabálni, mint mikor »tüzet«- vagy »gyilkost«- kiáltunk.

Nem figyelt többé arra, a mit lovagja beszélt és csak nézte Varadesot, oly mohó kíváncsisággal, mintha nem is ösmerte volna évek óta. Csinos, karcsu, csupa izom legény volt. Immár csaknem egészen ősz hajának és még mindig nagyon fekete bajuszának ellentéte, valami különös érdekességet adott neki. Alacsony homloka, horgas orra, két nagyon közel és egymáshoz nagyon kicsiny szeme, fényes pillantása, melyből bátorság és szemtelenség látszott, ragadozó madárra emlékeztette az embert. Frakkja olyan merev katonás volt, mint valami egyenruha és ez is hozzájárult ahhoz, hogy Varades feltűnő, szembeötlő jelenség legyen ebben a társaságban, a hol az iskola, a hivatal rokkantjai voltak többségben. Hélène a bourgesi merész támadás óta mindig valami sejtelmes rossz érzéssel látta azt a félelmes embert; érezte benne a mindenre képes ellenséget. De most sebének őrrítő kinjában, szerette volna, hogy ez az ember közeledjen hozzá és udvaroljon neki, mint egykor.

Igen, udvaroljon neki, és ő nem lesz többé olyan együgyü, olyan jámbor, mint egykor, régen. A boldogtalan, a kába nő szinte sajnálni kezdte, hogy akkor ellentállott! Becsületes asszony volt, s mi haszna belőle? Az, hogy most nincs egyebe a világon egy gyógyíthatatlan sebnél, szívének legérzékenyebb redőjében. Megivott még egynehány korty pezsgőt, hogy mámoros legyen; és Varades, kiről nem vette le szemét, most feléje fordult. Csakugyan most látta meg elsőben, vagy csak tetette magát, hogy nem veszi észre? Meghajlott az asszony előtt, azzal az egyszerre gunyos, tisztelő, fagyos meghajlással, mint Bourgesban. Hélène az üdvözlését nem fogadta hidegen, mint egykor. Szeme villant, ajka mosolygott. Kezet nyujtott Varadesnak és az első udvarias frázisok után mindjárt azt kérdezte:

- »Csak átutazóban van itt?«

- »Nem, nagysád, én most Párisban lakom«, felelt a fiatal ember. »Négy hónapja, hogy professzornak neveztek ki a hadi akadémiába.«

- »Négy hónapja és ön még el se jött hozzánk?« szólt az asszony kaczer szemrehányás hangján.

- »Kérdezősködtem önök felől...« válaszolt a fiatal ember, aztán elgondolta magában: »Hogy megváltoztatta Páris!« Gyűlölte ezt a nőt, először is azért, mert megsértette a hiúságát, aztán a becstelenség miatt, a mit Hélènenel szemben elkövetett. Azzal kérkedett, hogy Chazelné

szeretője volt, bizonyosságul mindenféle részleteket emlegetett, hazudott; és nem tudta megbocsátani ez asszonynak azt a helyrehozhatatlan bántalmat, melyben részesítette, melylyel megsértette. Ha ez a rágalom olyan volna, mint a többi, hangos, hallható; de ez szájrul szájra jár, fülből fülbe hat, míg elérkezik az emberhez, a ki egy asszonyt szeret, s a kinek a szive megbénul a rettentő bizonytalanságtól: »Hát csakugyan ilyen a multja?...« A fiatal tiszt, - dicséretére válik, - nem látott ilyen messzire. Ő csak a férfiui hiuság utálatos gyűlöletének engedett és ugyanez a hiuság volt az indítója, hogy mikor Hélène olyan váratlanul szívesen fogadta, azt mondja magában: »Mi a patvar?...« és azonnal megint rákezdje a régi szerelmes komédiát. *Faust* keringője hangzott a teremben, mert a Malheure kisasszonyok másodikika ült a zongoránál, a család művésze, a ki szerette, ha nagy mesterek muzsikájára tánczolnak; a legidősebb és a legifjabb kisasszony ellenben kérkedett párisi voltával és bolondult a silány operettebeli és orfeumi muzsikáért.

- »Szabad nagysádat erre a keringőre kérem?« mondta Varades Hélének.

- »Igazán nem tudom, eligérkeztem-e már vagy sem?« szólt Hélène. »Különben nem baj... Visszaadom önnek a szabadságát«, folytatta a fiatal emberhez fordulva, ki őt a buffethez kísérte, s a ki most csupa féltékenységből nem merte észébe juttatni, hogy neki ígérte ezt a tánczot. Hélène a következő pillanatban már Varades karján keringett a nagy szalonban.

Megszépitette őt a lázas pirosság, mely éppen olyan volt, mint rózsaszínű ruhája és harisnyája. Az a két kis pötty az arcán, fekete szeme, lisztes haja, mind olyan bájossá tették őt, hogy a fiatal katonatiszt szívében, a hiuság mellett, fölébredt a régi vágyakozás is. Tánczközben beszélt az asszonyhoz. Hélène, - furcsa ellentét, - hallgatta, bár gondolatai mindig Armand körül jártak most is. »Ha most látna engem«, mondta magában, »nem lenne több kétsége, diadalmaskodnék... nos, én épp ezt akarom...« Az a különös benső szükség, mely arra indit bennünket, hogy igaz valónk ellen cselekedjünk, s melyet felületesen dacznak neveznek, ezt a beteg lelket egész a kábulatig izgatta és Chazelné kedvtelve, mosolyogva hallgatta Varades beszédeit. A katonatiszt volt olyan ügyes ember, hogy észrevegye, hogy valami rendkívüli dolog történt a menyecske lelkében; a revanche után vágyakozásában nem akarta elszalasztani az alkalmat és érzelmeiről kezdett beszélni. Szenvedélyes szavakkal panasolta el, milyen kétségbeesett volt Bourgesban, mikor magára vonta haragját; elmondta, hogy hiába keresett vigasztalást és hogy meg is akart házasodni miatta. Megvallotta neki, hogy ő az egyetlen nő, a kit valaha szeretett és csakis azért nevezte ki magát Párisba, hogy őt viszontláthassa. Mindezt nem merte volna neki elmondani ismeretségük első szakában, durva támadása előtt. Varades e hazudságaira, melyek nem fogytak ki a következő négyesben és szünóra alatt sem, Hélène vallomásra bátorító, kis kétkedő közbeszólásokkal felelt. A kacérságnak valóságos örjögése fogta el; emésztő lázát mintegy beletette e *flirt*be.

Igy történt, hogy a tiszt egynehány óra mulva kis lakásán, - szobái közül csak kettő volt butorozva, a többi egyenruhák, fegyverek és nagy csizmák foglalták el, - vetkezés közben megfogadta, hogy ezt a dolgot huszárosan fogja végigcsinálni. Varades nagyatyjától, az I. Napoleon korabeli vén katonától, tanulta azt a tételt, hogy az asszonyokkal szemben merni kell, mindent és mindig. És mikor lehajtotta fejét a vánkosra, már eltökélt szándéka volt, hogy megkísérti Chazelné meghódítását, akár hol - - - - -
»Ez egyszer nem menekszik előlem!... Mondta, hogy mindennap kettőtől négyig fogad. Tehát holnap!« Azzal behunyta szemét, abban az édes reménységben, hogy jóvá teszi a régi sértést.

A szegény, szegény Hélène pedig, mialatt elaludt ez a veszélyes tervével foglalkozó ember, kinek bátorsága elé őt az elszenvedett igaztalanság örülete vetette, a szegény Hélène virrasztott, gyötrődve emlékein, melyek mindenike valami tébolyodott cselekedet felé üzte őt. Férfjének az a szerencsétlen ötlete támadt, hogy mikor a bálból haza mentek, azt mondja neki:

- »Azt hittem, hogy Varadestól nagyon idegenkedsz, pedig alig tánczoltál más valakivel.«

- »Féltékenykedsz reá?« kérdezte az asszony durván.

- »Dehogy; csak azt nem értem, hogyan változhatik meg valakinek az idegenkedése ilyen egyszerre?«

- »Hát én már csak ilyen vagyok...«, szólt Hélène.

Ha ebben a pillanatban azt mondták volna neki, hogy ne ugorják a vízbe, csupa ellentmondó kedvből és csupa idegességből a Szajnába rohant volna. Otthon, szobájában, oly boldogtalan volt, hogy le sem vetkezett. Reggelig járkált föl s alá báliruhájában és a pezsgő, a bál zaja és kétségbeesése mind egyesültek, hogy megzavarják esztétét. »Igen, gondolta magában, ez lesz a szeretőm és nem más... egyelőre;« képzelme nagyította a rosszat, a mi az ilyen sötét perczekben könnyít a szívéen: »és a mikor megtörtént, mikor elaljasodtam és lent leszek a sárban, akkor talán majd tudok feledni, s azzal vége, vége, vége.« És a mikor lelke visszariadt e szörnyű szándék elől, erőt szerezni, hogy e szégyenbe menjen, mely felé szédület húz, maga elé képzelte Armandt, nézte mosolygását, hallgatta beszédét: »Hát azt hiszi ön, hogy nem ismerem a multját?...« - »Ah!« üvöltött ilyenkor, mint egy sebzett vadállat és ledobta magát ágyára szédülő fejével, melyet nem birt magasan hordani.

Reggel felé mégis aludt egy gonosz álmokkal teli órát. Kilencz felé fölkelte és a ház dolgai után látott. Renyhén, más felé járó lélekkel; véghetetlen fáradság, igazi haldoklásos gyöngeség lepte meg. Reggeli után felment szobájába és szinte akaratlanul elővette a kis ládát, melyben Armand levelei voltak. Alig tizenöt és a leghosszabb is csak kétoldalos. Végig olvasta a leveleket, mint különben mindennap, és szárazságukat most még jobban érezte mint valaha. Nem volt bennök egyetlenegy sor, mely kompromittáló lehetne, melyet az önfeledtség egy pillanatában irtak, s mely a csordultig telt szív egy kicsurranó csöppje. Hélène egykor azt hitte, hogy kimélelelelelelel ir igy neki és még hálás volt érte.

Ó, az együgyü, az együgyü! Armand azért irt neki igy, mert nem szerette, mert sohasem is szerette, és miért is szerette volna, ha igy ítélte meg, mint a hogy megítélte? Mi volt ő ez ember szemében? Egy nő, olyan mint a többi! Mire nem tartotta őt képesnek? Talán még azt is föltette róla, hogy leveleit valamikor fölhasználja ellene! Lelke ismét vérzett. Ó, hogyan gyögyulhasson meg, hogyan gyögyulhasson meg?... És mikor ezen a kérdésen már századik-szor töprengett, bejött az inas és bejelentette Varadesot. A tiszt szavának állt és nem mulasztott el egy napot sem, hogy éljen az engedelemmel.

- »Vezesse a szalonba«, mondta Hélène. Armand igaztalanságának emléke élesebben támadt föl benne, mint valaha és kínzó fájdalma olyan dühvé vált, hogy igazán nem tudta többé mit csinál. Bement öltözőjébe. Egy kis vízzel letörülte könnyeinek nyomát; mert mikor egyenkint sorra vette boldogtalanságának részleteit, sirt is, szinte tudtán kívül. Aztán félörülten a bánattól, lement a kis szalonba.

- »Szép, hogy eljött mulattatni engem«, mondta a fiatal embernek, kezét nyujtva.

Aztán leültette őt, szántsándékkal abba a zsöllyeszékbe, a melyben de Querne szokott ülni. Mennyit hazudott neki onnan az az ember, és mily igaztalanul ítélte meg! Azt érezte, hogy bosszut áll e pillanatban, mikor profanálja közös emlékeiket. Maga a hamvadozó kandalló mellett ferdén álló chaise longueon foglalt helyet. Nézett Varadesra, de nem látta; a katonatiszt ellenben nagy figyelemmel vizsgálta, mialatt beszélt. Hélène szórakozottsága, szinte összefüggéstelen gyors szavai, ideges kaczaja, mozdulatai, mind egy félig magánkívül való asszonyra vallottak. Varades tegnap a bálban abban kereste Chazelné kaczárságának magyarázatát, hogy valakit féltékenynyé akart tenni. De nem talált körülötte senkit, a ki sértett szerelmesnek látszott volna. Most, a kis szalon félhomályban igy elmélkedett a fiatal ember: »Ő maga féltékeny és szeretne bosszut állani valakin...« Aztán észrevétlenül ismét a tegnapi lejtőre csusztatta a társalgást; megint kétségbeeséséről, bánatáról beszélt. Hélène hallgatta, de

alig válaszolt neki; mindig arra gondolt, hogyan felháborodnék, bármi is történt, Armand, ha őt e perczen látná. Varades pedig elmélkedett: »Ej, mit kockáztatok? Legföljebb azt, hogy megint kiteszi a szűrömet, mint Bourgesban...« Elhatározta magában, hogy fölhasználja az asszony lelki zavarát. Oda ült mellé a chaise longue-ra és az mondta neki:

- »Ó, mennyire szerettem önt!...«

Az asszony az örület kifejezésével fordult feléje, a mit azonban Varades a dacz haragjának vélt és megölelte Hélènet. Vajjon a pillanatnyi tébolyodás volt az, mely néha olyan tetteket követtet el velünk, hogy később nem is ösmerünk magunkra? Vagy egy hideg, erős akarat uralkodása volt ez egy beteg akaraton? És merről hatott e gyöngeségbe az elaljasodás dühös vágya, az elveszni akarás örülete, mely már tegnap is kísértette ezt a szegény lelket? Elég az hozzá, Hélène nem védekezett a fiatal ember ölelése ellen. Ekkor Varades még jobban nekibátorodott és a nő egészen az övé lett. -----

...Varades már rég elment. Alkonyodott. Hélène még mindig azon a helyen ült a chaise longue sarkában, mint a halott. A történetek szörnyüése egyszerre eloszlatta azt a hallucinációt, melyben a fájdalomtól hetek óta élt. Hát ő a Varades szeretője. Ő, Hélène. Chazel!... Nem, ez nem igaz, hiszen ő Armandt szereti!... Hol van?... Mit cselekedett?... Mely örület üzte?... És végtelen iszonyatában, hogy él és minden igaz, hirtelen egy gondolat ötlött az agyába: hogy beszéljen Armandnal. Miért? Maga sem tudta volna megmondani, de ez a kívánság ellenállhatatlanul ragadta meg. Érezte, hogy ennek meg kell történnie; és nem is holnap, nem is ma este, - hanem mindjárt. Beszélnie kell vele, ha meg is szökik, hogy föl találja valahol. Minden áron találkozni fog vele. Vajjon visszatért már Armand Párisba? Majd megtudja. Tíz perc alatt kimenő ruhába öltözött, bérkocsit hozatott és láztól remegőn huzódva meg az ülésen, - hogy megváltozott minden, mióta egy ilyen fogat a légyottra vitte őt! - a rue Lincoln felé hajtatott.

II.

A bérkocsi nehézkesen robogott az utcákon és Hélène minden percben elgondolta magában: »Vajjon otthon találok-e?« Most már nem félt attól az ellenállhatatlan gondolattól, hogy azonnal fölkeresse Armandt, alig bontakozott ki szörnyű deliriumából. Szükség kényszerítette, hogy a szemébe kiáltsa ennek az embernek: »Te vagy a vesztem oka.« Igen, ez szükség volt, hogy Armand végre higgyen neki és hogy érezze, mily hitványul járt el. Azt fogja mondani volt kedvesének: »Én a Varades szeretője vagyok, és ön az oka, meg az ön igazságtalansága, meg a cserben hagyása.« És hogyan hinne most neki ez az ember, mikor majd azt is a szemébe kiáltja: »Mielőtt önt ismertem volna, tiszta voltam...« Érzelme igazságának e kétségtelen, óhajtott bizonyossága most a kezében van. Vagy mostani őszintesége nem erőssége annak, hogy a múltban is őszinte volt? Ha megvallja mai ballépését, mely szemérem, színlelés vagy érdek tagadhatná vele a tegnapi? Azt a furcsa okoskodást olyan nyilvánvalónak tartotta, hogy Armand nem zárkozhatik el előle. Végre hinni fog az az ember és ez lesz az ő bosszúja. »De vajjon hogyan fogad? Bánom is én akárhogy. A szeme közé fogom köpni nyomorúságot, szégyenemet, melynek ő az oka.«

Beteg lelke e terv merészségében megkönnyebbülést talált. Gyűlölte Armandt e pillanatban, s csak azon aggódott, hogy nem lesz otthon, hogy megszökik előle. Többször kiszólt a kocsinak: »Jobban hajtson!« Idején érkezik-e? Apróra ismerte azt az utat, a melyen legutóbb is milyen örömmel ment végig mikor hozzá sietett. És szakításuk jelenete még élénkebben, még iszonyubbán lebegett előtte mint valaha. E jelenet alatt a harag fojtogatta. Nem tudott mit felelni. Armand akkor nem hitt volna neki, de most hinni fog. Ő pedig föltárja előtte életének drámáját. Megmutatja szívének rejtett sebeit, Armand kezével fogja tapintani gyilkos művét, ő pedig elmegy és ott hagyja azt az embert a legborzasztóbb lelkimardosás közepett, szívében mérges nyállal, ha ugyan van benne egy csöpp becsület. Aztán elgondolta magában: »Ugyan mely állapotban találok? Mit csinált szakításunk óta?...« A kocsi végre megállt a rue Lincoln és a Champs-Élysées sarkán. Hélène két perc alatt elért Armand házáig. Hangja reszketett, mikor megkérdezte a házmestert: »Itthon van de Querne ur?« Az igenlő válasz, hiába, mégis nagyon megrettentette. Bár el volt szánva, ime habozott egy pillanatig; de aztán határozott léptekkel haladt föl a lépcsőn. Tétovázás nélkül nyomta meg a csengetyút. Bent hallatszottak az inas léptei. Az ajtó kinyílt, nem lehetett többé meghátrálni. Hogy mit csinált Armand, mialatt Hélène haldoklott kétségbeesésében? Ha tudta volna az asszony, talán még e nyílt ajtó előtt is visszatartotta és hátra vonta volna őt az undorodás. Irtózva menekült volna küszöbéről a lakásnak, hol védelmezni akarta nem személyét, nem boldogságát, hanem régi szerelmének igazságát, mint a hogy egy halott emlékezetét védi az ember.

De Querne Chazelhez írott levelében nem hazudott. Tíz napig mulatott birtokán Nantes mellett - családjá oda való volt - és bérlőivel intézett el holmi ügyeket. Aztán visszatért Párisba. Meg volt győződve, hogy a szakítás végleges, mert Hélène ama tíz nap alatt nem kísértette meg a közeledést. - Természetének ellentmondásos volta révén, mely sokkal szokottabb volt benne, sem hogy csodálkozott volna rajta, az első napokat szomorúan töltötte. Azok közé tartozott, a kik a valósággal szemben szinte egykedvűek, de az emlékezéstől elérzékenyednek; a kik bele szeretnek a cserben hagyott asszonyokba, mint a hogy sajnálják azokat a helyeket, ahol unatkoztak, mikor ott voltak; - ez az a nyugtalan fajzat, mely a jelennek csak unalmát ismeri, de a múltban végtelen, édes bájta lát, csak azért mert elmúlt!

Armand sohasem szerette a szegény Hélénet. Örült szakításuknak, mely egyrészt, saját magára való tekintetből, igen okos cselekedet, másrészt pedig igen derék dolog, mert Alfred nagylelkűségét hasonló nagylelkűséggel viszonzza. De sem az érdek, sem a méltóság nem gátolta abban, hogy valami kínos megindulással ne gondoljon gyöngéd, szelid kedvesére, a ki

elvégre is csak azért hazudott, hogy még jobban tessék neki. Jobban hitte mint valaha, hogy Hélènenek Bourgesben Varadesdal csakugyan megvolt az a kalandja, melyről Lucien Rieume beszélt neki. Lehet-e világosabb bizonyosság, mint a hogy ezt a vádat fogadta? Legott lehajtotta a fejét és mintha elsülyedni készült volna. De ha a szerelemben volt is három-négy elődje, mily jussal neheztelhetett ez asszonyra? Mig viszonyuk tartott, az asszony oly becsületes volt, a minő csak valaki az ilyes szerelmekben lehet. Nem kaczerkodott senkivel a világon. Nem tette őt féltékenynyé egy pillanatra sem, mint a nagyvilági hölgyek szokták, a kik ebben a tekintetben czédábbak a czédáknál és megkeserítik kedvesüket a legsilányabb okokból, például, hogy tessenek egy férfinak, a ki bármiért hires, vagy a kit egy más asszony kitüntette. Hélène ilyesmit nem cselekedett. Mindig becsületesen viselte magát vele szemben. Ez az emlékezés tetszett is de Quernenek, meg gyötrötte is őt; mert hízelt hiúságának, egyszerűs mind közelébe hozta a szerelem elmúlt báját, melyben akkor nem tudott gyönyörködni, mert félt a vele járó kötelezettségektől. De e gyöngéd érzelmenél erősebb volt benne a Hélène fizikai személye után való vágyódás. Mióta ez asszony kedvese volt, minden principiumának ellenére teljesen hű volt hozzá, és ez a hűség megkettőzte benne az érzékek emlékezetének élességét. Gondolatában látta őt a rue de Stockholmbeli szobában; szép feje a vánkoson, szeme csupa rejtelmes kéj. Eszébe jutottak azok az apró részletek, a melyeket alig figyelt meg: hogyan szokta Hélène reáhajítani bájos arcát, milyen illata és milyen zamata volt csókjainak. És ilyenkor valóságos honvágy vonzotta az iránt, a ki ellen szokott csalhatatlan orvosságát használta. Mihelyt visszatért Párisba, első dolga volt elmerülni a folytonos és a rendszeres kicsapongásokban. -----

Igy történt, hogy mikor Hélène becsöngetett ajtaján, ez az asszony szinte oly idegen volt előtte, mintha sohasem látta volna. Félig ülve, félig fekve egy zsöllyében, könyvet lapozgatott, hogy teljék az idő, míg felöltözik és ebédelni megy klubbeli barátaival. A boldog fáradtság amaz állapotában volt, melyet a sziv nélkül való gyönyörűség mindig megszerez azoknak a férfiaknak, a kik elég bölcsek, hogy ne kérjenek egyebet a nőtől, mint kézzel fogható szépséget. Hélène és az imént mult hónapok kalandja napról-napra messzebb tűnt el lelkében. Egygyel több fejezete lett a szomorú regénynek, melyet érzékisége játszott. - - Mikor most reá gondolt, már nem érzett szivében többet egy fájdalmas pontnál. Bántotta, hogy rosszul ismerte Chazelt; de lelkiismeretének elégtétele csökkentette ezt a bánatot. Ime habozás nélkül áldozta föl barátja bizalmának mind azt a gyönyörűséget, a mit viszonyától még várhatott. Ezért ropant kellemetlenül lepődött meg, midőn, miután inasa jelentette, hogy egy hölgy jő, Hélènet látta meg a küszöbön. Az asszony még arra sem gondolt, hogy fátyolt tegyen. Armand azonnal észrevette, mennyire megsoványodott az arca, milyen beesett szeme, milyen fényes és merev nézése, és milyen keserű vonás van az ajka mellett. Gépiesen tolt feléje egy széket.

- »Nem érdemes leülnöm«, szólta Hélène. »Mondani valóm nem hosszú... Nem fogom sok idejét rabolni...«

»No most megint jelenet következik...« gondolta magában Armand. »De alkalmasint az utolsó lesz...«

Az utóbbi napok kicsapongásai révén nem élt benne semmi testi kivánság, s ezért nagyon kemény és száraz volt. Elgondolta magában, hogy nagy ügyetlenséget követett el, mikor nem zárta el ajtaját, s egyszerűs mind elhatározta, hogy nem bocsátkozik semminemű vitába és zsinórmértékül a leghétköznapibb udvariasságot használja. Olyan hangon szólta Hélènehez, mintha mindig csak a leghivatalosabb érintkezés lett volna köztük:

- »Igazán zavarban vagyok. Illett volna elmennem önökhöz, visszaérkezésem után, de mindenféle silány, apró ok megakadályozott... Mert megint elfelé készülök... E hónap végén Londonban kell lennem...«

- »Ne fárasztja magát mentegetőzésekkel« vágott szavába Hélène és vállat vont, »mire való ez? Minek jött volna hozzánk? Hogy ne kompromittáljon engem? Fölmentem önt az ilyes gyöngédség alól... Vagy azért jött volna el, hogy elmondja, hogy nem szeret és nem is szeretett soha s hogy szenvedésemet lássa? Ön nem szörnyeteg... A mi mondani valója volt, azt már elmondta. Ne féljen«, mondta aztán bágyadtan mosolyogva, »nem azért jöttem ide, hogy multkori beszélgetésünket folytassuk.«

Elhallgatott, mintha szavai máris égetnék ajkát, melyet kiszáritott a sok lázas éjszaka. Olyan keserű s egyszersmind komoly hangon beszélt, hogy a fiatal ember aggódni kezdett. Rimánkodó jelenetet várt, régi boldogságnak csak egy napját visszakerő elhagyott szerető könyörögését; és Hélène beszédének ünnepiessége azt sejtette vele, hogy most valami leleplezés következik, kérelem, reménység nélkül és hogy olyan hírt fog hallani, melynek az asszony tragikus fontosságot tulajdonít. Vajjon azt fogja megmondani, hogy anyának érzi magát? Vagy egy kába órában mindent megvallott a férjének? Hélène hallgatott, Armand pedig türelmetlen kezdett lenni.

- »Beszéljen, kérem,« szólt.

- »Utolsó beszélgetésünk, melyet, ismétlem, nem akarok folytatni, ön azt mondta, hogy ismeri multamat. Sőt egy nevet is említett: a Varadesét... És azt állította, hogy ez az ember az én kedvesem volt.«

- »Én csak azt mondtam, a mit nekem mondtak«, válaszolt de Querne nyomatékosan.

- »És ön hitte?«

- »Mint az ilyesmiket hinni szokás. Vagy ön értett meg engem rosszul, vagy én fejeztem ki magamat rosszul.«

Aztán elgondolta magában: »Most mindjárt elővesz a zsebéből valami levelet, melyből a Varades mély tisztelete derül ki...« Eszébe jutott, hogy ő is irt régi szeretőjének ilyen levelet, a melyeket aztán illetékes helyen föl lehet mutatni. »Ostoba egy vitatkozás készül itt«, sóhajtott magában, »de nincs mód menekülni előle...«

- »Nos« szólt most Hélène, valami különös erővel, »ha most mondják azt önnek, el is hiheti, sőt még azt is válaszolhatja, hogy biztos forrásból tudja...«

Diadalmas és kétségbeesett pillantást vetett Armandra:

- »Én a Varades kedvese vagyok. Hallja?... És elmondta még egyszer: »Én a Varades kedvese vagyok...«

De Querne inkább kínos, mint fájdalmas hatás alatt hallgatta e beszédet, melylyel Chazelné megtépte saját becsületét. Úgy rémlett neki, hogy valami örült és siralmas dolog ez, mikor e nő így elbeszéli neki, hogy ismét szeretkezik régi kedvesével, - a dráma és az izgalom beteges vágyától üzetve. Másrészt gyanakvásának első idejében nem tudta teljes bizonyossággal Hélène és Varades ismeretségének vétkes voltát; s most, hogy az asszony ilyen durván vádolta be magát előtte, önkénytelenül aljas féltékenységet érzett magában egy pillanatig.

- »Ön szabad«, szólt akaratlan nyerseséggel. »Mi közöm nekem ehhez?... Vagy miben lehetek ebben az ön hasznára?« Tette hozzá kegyetlenül.

- »Ne elméskedjék«, mondta az asszony, még indulatosabban. »Meg kell engem hallgatnia. Legalább illik meghallgatni egy nőt, a kinek az ember vesztét okozta... Mert ön nekem vesztemet okozta... Igenis, ön, s én akarom, hogy megtudja. Azt hitte, hogy hazudom, hogy tetszelgek, mikor azt mondtam, hogy nem volt szeretőm ön előtt; hát hisz-e nekem most, mikor egy lélekzetre mondom, hogy ma a Varades kedvese vagyok, de valamikor nem voltam az?... Találkoztam vele és odaadtam magamat neki... Ne kérdezze: miért; elég az hozzá,

meg történt... Láthatja, hogy én nem akarok itt komédiázni, hogy nem félek megvetésétől s hogy nem gondolok békülésre... De épp oly igaz, hogy mindent lealacsonyítottam, mindent beszennyeztem magamban, mint az, hogy tiszta voltam, mikor az öné lettem! Semmi, semmi nem nyomta a lelkiismeretemet!... Megőriztem magamat az ön számára, mintha tudtam volna, hogy találkozni fogunk valamikor!... Hát ezt akarom, hogy megtudja... Az olyan asszony, a ki vádolja magát, úgy-e nem titkolózik többé? Miért hazudnám önnek most is? Mondja, miért?... Kell, hogy higgyen és azt mondja nekem: Én voltam első szerelme... Úgy szeretett engem, mint csak álmodhatjuk, hogy szeret valaki; szeretett teljes szívével, egész valójával, és nem csak most, de a múltban is; és ime ez asszonyból, ki engem így szeretett, mi lett az én révémen: egy teremtés a ki nem hisz többé semmiben, a ki nem tisztel többé semmit, a ki szeszélyből új szeretőt tart s tartani fog még egyet, meg a többit, - elveszett asszony... Még egyszer mondom, ön okozta vesztemet, s én akarom, akarom, hogy ezt tudja; az lesz az én bosszúm, hogy biztosan tudja... Elvesztem! Elvesztem! És ön okozta a vesztemet, ön, ön, ön!...

Mindezeket lihegve mondta és míg beszélt, dühtől eltorzult arccal egyre jobban közeledett Armandhoz. Hangjában, tekintetében és egész magából kikelt valójában benne volt az igazságnak ama leverő ereje, melylyel a gyanu hiába akar szembeszállani. Egykori tisztaságának szörnyű, megbecstelenítő bizonyosága, mely mostani hitványságának megvallásán épült, megczáfolhatatlan volt, mert lázas izgalomból is kiérett, hogy nem bírná gondolatait elpalástolni. De a mi ez okoskodást még meggyőzőbbé tette az emberre nézve, ki e nyomorult vallomást a döbbenet és az elszörnyedés elegyével hallgatta, az a hirtelen meghatottság volt, mely erőt vett a nőn, mikor elnémult. Az eszeveszett beszédétől megcsillapodott dühre hirtelen a kétségbeesés következett. Hélène Armandra nézett és a méltatlankodástól villámló szeme könnybe borult; aztán felsikoltott és lerogyott a padlóra. Hosszában fekvé nyögött ottan. Lassan, hosszan zokogott; egy hörgő állat egyhangú, tompa jajszava volt ez. Armand felé hangzó végső siralmában benne volt minden elfojtott panasz, szívébe fojtott minden sóhajtása. Hosszu napok halálos küzdelme szólalt meg e végső jajgatásban. Armandban az emberi fájdalom ellenállhatatlan érzése támadt már akkor is, mikor Alfred szenvedését látta, mennyivel erősebben ragadta hát meg az emberi fájdalom ebben a földön fekvő asszonyban. A gyöngé és mégis hatalmas kötelék, mely e legyőzött teremtéshez fűzte, a megosztott kéjnek elszakíthatatlan köteléke, most egyszerre oda láncozta őt ehhez az asszonyhoz. Már azt hitte, hogy elfeledte e nőt; de az öntudatlan féltékenység s a testi szánalom kettős hatása fölébresztette benne azokat az érzelmeket, a melyek - azt hitte - már nincsenek lelkében. Letérdelt szenvedélyes indulatában és föl akarta emelni az asszonyt, úgy mintha még most is a szeretője volna...

- »Hélène,« szólt, »térj magadhoz... Könyörülj rajtam, ne sirj... kelj föl...«

Az asszony engedelmeskedett, aztán könnyben úszó szemmel, tátott szájjal, lassan Armand felé fordult. Kimondhatatlan háládatosság látszott szenvedő arcán. Leült egy zsöllyébe, a fiatalember pedig lábához térdelt, hogy letörülje könnyeit. És Hélène most újra birt szólani:

- »Vége, mindennek vége, örökre vége!... Te nem tudod, Armand, mennyire szerettelek, mennyire szeretlek... Ó, miért tettem, a mit tettem!... Olyan voltam mint az örült... Nem tudtam semmit, csak azt tudtam, hogy szeretlek... Te voltál egész életem, egész hitem, minden a mi jó és nemes bennem... És mindez egyszerre elveszett!... Ó, mit nem szenvedtem! Mindig azt a szörnyűséget hallottam, a mit nekem mondtál. Mintha csak folyton kést forgattak volna a szívemben... El akartalak feledni téged, el akartam feledni magamat, megsemmisíteni mindent. És mit cselekedtem én szerencsétlen?... Miért nem jöttem ide, rimánkodni, hogy fogadj vissza és higgy bennem. Meg tudtalak volna győzni... Most mindennek vége... Ne érints, irtózom magamtól...«

Elháritotta, visszalökte magától kedvesét. Armand érezte, hogy e pillanatban az asszony előtt megjelent új szeretőjének képe.

- »És ebben te vagy a bűnös, hóhér!« beszélt tovább dühösen Hélène. »Igen, te sülyesztettél le ide. Vagy volt jogod velem így bánni? Felelj! Mit vétettem én? Mikor hazudtam neked? Miért kételkedtél bennem?... De nem, édesem. Te olyan jó vagy, te olyan kedves vagy és én úgy szeretlek... Bocsáss meg nekem... Megöl a fájdalom!...«

Igy siránkozott és hol átkozódó, hol szerelmes szavainak zürzavara elárulta, mely összefüggéstelenek az érzelmek, melyeknek vihara rázza. Aztán mintha csillapodott volna egy kicsit.

- »Hadd sirok egy csöppet,« mondta. »Ez megkönnyebbit. Ne szóljon hozzám... Mindjárt...«

Armand fölkel. Mily tehetetlen volt a kétségbeesés e kitörésével szemben! Föl s alá járkált a szobában, melyet megszállott az alkonyat szomorúsága. Hélène zokogása most már alázatos, halk volt, csaknem olyan mint egy kis leányé. A fiatalember lelkét feldúlta ez a hosszú, szakadatlan, egyre ismétlődő sóhaj. Nem próbálta vigasztalni az asszonyt és nem is tett kísérletet, hogy leküzdje a szörnyü meggyőződést, mely támadt benne, hogy sose távozzék belőle. Kinzására összeelegyedett a szánalom e vergődés iránt, a letörülhetetlen szennyfolttól való borzadály és ama gyilkos igazságtalanságnak látása, melyet elkövetett. De legjobban leverte és szívére örökös teherképp nehezedett a szörnyü felelősség érzése, hogy ez asszony vesztét ő okozta. Ez a szerencsétlen nő azért sülyedt ennyire, mert ismerte őt, mert szerette őt! Hélène ösztöne nem csalta meg őt, nem kételkedhetett többé. Most már hitt ez asszonyban. Hitte, hogy igazán szerette őt, hogy találkozásuk előtt tiszta volt. Hitte, hogy a gyalázatos cserbenhagyás vitte arra, hogy egy más férfi karjába vesse magát, és ennek csak ő, Armand az oka, az egyetlen oka! Járkált, járkált és valahányszor egyet fordult, látta a két ablak bús homályában azt az összetört alakot, azt a homályból kisápadó arcot.

Hová lett egykedvűsége, melylyel Hélénet fogadta? Hová tagadásának ereje? Halálhörgéssel nem lehet vitatkozni; ő pedig most egy lélek halálát látta. Nyilvánvaló volt, hogy ez az asszony nem kíván semmit, nem akar semmit, csak hogy kedvese bele lásson a szívébe; és Armand bele látott és látta a vért, mely az ő kezétől ütött sebből csörgött. Soká maradtak így, némán; a fiatalember egyre járkált, a nő pedig sirt. Armand végre oda ment Hélénehez és megfogta kezét; megremegett e puha, nedves, hideg kéz érintésétől; aztán ajkához emelte azt a kis kezét és könnyei hullottak reá, annyi év után első könnyei. Az asszony a kétségbeesés örvényében is sajnálkozott hóhérjának könnyein.

- »Ne sirj.«

Ezt mondta neki, aztán szenvedélyesen magához ölelte és összecsókolta arcát. Armand érezte a forró ajkat szemén, homlokán, száján. Most az asszony egyszerre visszahúzódott és fölállt. Megint az a másik ember jelent meg előtte.

- »Jaj,« kiáltott szívet tépő hangon, »még vigasztalni sem tudlak téged... Isten hozzád, Isten hozzád és ez az utolsó Isten hozzád.«

Végig tapogatta a fiatalember haját, arcát, mintha meg akarna győződni, hogy csakugyan itt van ez az alak, melyet ő úgy szeretett, aztán futva indult az ajtó felé.

- »Hova mégy?« kérdezte Armand.

- »Menekszem előled,« felelt Hélène tévedezve, s a következő pillanatban kint volt a szobából. Az ajtó becsapódott mögötte. De Quernenek nem volt ereje, hogy kövesse. Ott állt azon egy helyben, mintha csak szélhűdés érte volna. Egyszerre borzasztó félelem hidegsége futott végig a testén... Hátha azért rohant el tőle a kétségbeesetten őrjöngő Hélène, hogy

megölje magát. Egy pillanatig szeme előtt lebegett a szörnyü képzet: sötét part, a folyó homályos, forradalmas árja és egy asszonytest, melyet a jeges víz magával ragad. Kirohant. A lépcsőn négyével ugrotta lefelé a fokokat. A gyaloguton egy nő ment a Champs-Élysées felé. Utána szaladt. Nem ő volt. Aztán kisietett a járókelőktől és kocsiktól hemzsegő sugárutra. De hogyan találhassa meg e sokaságban. Hogyan tudhassa, merre ment az a szerencsétlen? Ónos eső esett, hiába füttyentett több bérkocsinak, csak a keresztútnál állithatott meg egyet. Chazelékhez hajtatott és utközben ő is megismerte végre, mi az örültséggel határos aggodalom. De csakhamar ott volt a kis palota előtt. Szive remegett, mikor megnyomta a csengetyűt és azt kérdezte az inastól, hogy visszatért-e már az urnő. A szolga igenlő válaszára szinte leroskadt felindulásában. És, mert a szenvedélyek játéka révén szüntelenül a lét ezer apró haszontalanságaiba botlunk, egész ostobán állott a legény előtt, ki már föltárta az ajtót, hogy bebocsássa. Hogyan birhatná elviselni e perczen Hélène és főképp Alfred közelségét? Valamit hebegett, azt mondta, hogy most jut eszébe: elébb egy más látogatást kell tennie, de majd este visszatér. Belevetette magát a kocsiba.

- »Talán a fiára gondolt, az mentette meg!...« szólt magában. »De legalább nem vagyok gyilkos.«

III.

E jelenet után egynehány nappal, Armand levelet irt Chazelnek Londonból. Mentegetőzött, a mért még kezet sem szoríthatott barátaival távozása előtt. Betenni lábát a rue de Laroche-foucauldbeli kis palotába, viszontlátni a két teremtest, kiknek összetörte életét s a kik őt mégis csak bizalommal és bocsánattal halmozták el, látni a lelki haldoklást, melynek minden sóhajtása türhetetlenül hatna szíve mélyébe: felülmúlta mostani erejét. Mikor rágondolt Alfred bánatára és Hélénerre, ki most minden szemérme és érzelme bukásának közepette él, ezt mondta magában: »Ez borzasztó, de én nem segíthetek. Feledni kell...« És hogy régi kedvelt maximája szerint apró mellékes dolgokkal fojtja el bánatát, erősen sietett Anglia felé.

Kegyetlenül henye és üres ifjúságában legjobban a kozmopolita kóborlással tudta agyonütni unalmát. Európában három-négy társasága volt neki. Főképp Londonban élt egész rendszeren: lakást tartott a Bolton-Streeten, Piccadilly mellett, két klubba is járt és számos családban jó barát gyanánt fogadták. De most, mikor beköltözött három butorozott szobájába, nem birt azonnal elmerülni a világ forгатagában. »Majd egynehány nap mulva bekopogtatok az ismerősöknél...« gondolta magában. Az egynehány nap elmúlt és ő még mindig egyformán irtózott az emberektől. Eltelt egy hét, két hét, három hét, és Armand egyre csak leküzdhetetlen idegenkedéssel gondolt minden társaságra, minden mulatságra és mindenre a mi van, mindenre a mi él. Csak este sétált, hogy kevesebb emberarcot lásson. Ha nappal ment ki, olyan kétkerekű kocsiba szállt, a melynek kocsisa hátul ül magasan, a lova pedig gyorsan üget. Cél nélkül vitette magát az óriás város végtelen utcáin. A kis fekete házakra kis fekete házak következtek, itt ott square látszott: rács és csenevész fák, aztán tér és rajta valami piszkos színű szobor, majd rengeteg nagy park, melynek gyöpét nyájak legelik. A roppant hangyaboly fölött a kormos ég boltja; néha sárga köd árasztotta el ezt az eget, máskor a gőzök záporban csapódtak le, néha pedig kéklert is az ég, bizonytalanul hidegen és mintha kőszénpor lebegett volna alatta. Az utcákon sokaság tolongott, de Armand nem ismert egyetlen egy arcot sem és csak ment, mendegélt órákon át, azzal a gondolattal, mely mindig vele volt, akár ébredt, akár öltözött, akár evett, - azzal a mindig jelenlevő és mindig egyforma gondolattal.

És mit mutatott neki ez a gyötrő, megrögzött gondolat? Szüntelenül és szüntelenül Hélénet. Az utolsó találkozásukkor tett borzasztó vallomás minden apró részletében megjelent előtte és látta a tettet, melyet az asszony oly irgalmatlanul határozott szavakkal vallott be. Látta Varades karja között; mert az a sejtelem támadt benne, hogy a kétségbeesés első kitörése után visszaesik, s ez a látomány oly érzelmet sugallt beléje, mely szívét mint szomorú teher nyomta össze. Ez a komor súly már akkor is reá nehezedett, mikor Héléne oly tragikusan siránkozott a rue Lincoln-beli szalonban. És mint akkor, most türhetetlen nyomasztósággal nehezedett rá az a tudat, hogy ez asszony nyomorúságának ő az oka. Varades után el fognak következni a többiek, vagy meg lehet állapodni azon a csúszós lejtőn, mely az első szeretőtől a tizedikig visz? Mikor az asszony elveszítette az önbecsülés szokását és erejét, mely a méltóság egyetlen forrása, mely gát állhat ellent a kisértések és kíváncsi vágyódások áradatának? Héléne szép; körül fogják rajongani. Folytonos bukásai most itt, előtte, szeme láttára történtek meg, és Armand nem akadályozhatta meg semmivel és, mint az asszony sirva kiáltotta feléje, ő volt, a ki vesztét okozta. Ez asszony életének képe előtt olyan volt, mint valaki előtt, a kinek saját kezével töltötte a mérget. Hogyan akadályozhassa meg az arc halálos eltorzulását, a hideg verejtékezést, a borzasztó rángatózást, mikor a gyilkos szer már a vérben kering. A házasságtörés mérge, melylyel megfertőztette e teremtest, be fogja fejezni romboló munkáját. Mi mentsége van, hogy mindezt cselekedte? Semmi, mert szerelem nélkül nyúlt ez asszonyhoz. Ha legalább szerette volna, ha egy kis boldogságot adott volna cserébe feláldozásáért. De a bűn kikerülhetetlen sülyedésében még egy más sülyedés is járt: a legkegyetlenebb kiábrán-

dulás. Mit csinált ő egy reménykedő, fiatal nőből, a ki a legmagasabb érzelmeket keresve tévelyedett meg, mit csinált belőle? Egy hitét vesztett teremtést, a ki feledést keres. Mivé lesz egy év múlva, aztán ismét egy és ismét egy év múlva. Elmondta magában: »*All the perfumes of Arabia will not sweeten this little hand.*« Arábiának minden fűszere nem illatosítja meg ezt e kis kezét...« Összegörnyedt a lelkiismeret súlya alatt, mely nehéz, oly kegyetlenül nehéz volt, hogy már nem is érzett mást, csak ezt a folytonos nyomasztó összezúzódat.

»Furcsa portéka az ember,« gondolta magában; »és micsoda megvetendő dolog ez a gyöngeség! Hogy ez a lelkifurdalás igazolt legyen, bűnösnek, vagyis felelősnek, szabadnak kellett volna lennem. Ámde az akarat szabadsága hiuságos beszéd, következképpen a jó, a rossz, az erény, a bűn is...«

Ifjúságában sokat gondolt e kérdésekre és helyesek gyanánt fogadta el a szabad akarat ellen való modern főargumentumokat. Magára alkalmazva ez okokat, megsemmisíteni próbálta erkölcsi baját.

»Mi vagyok én? Öröklődés révén keletkezett valami, bizonyos egy milieuban. Ha a körülmények adva vannak, úgy kell éreznem, a hogy éreztem, úgy kell gondolkoznom, a hogy gondolkoztam, úgy kell akarnom, a hogy akartam.«

És széjjelszedte saját énjét elemeire, mint azt különben gyakran megcselekedte, ha reá jött a hamletizmus; így szokta nevezni az analízis révén elkövetkezett lelki bénultságot. Látta, hogy önzésének első forrása az, hogy családi élete sohasem volt; érezte, hogy a nevelőintézet korán beszennyezte képzetét, a polgárháboru öldökléseinek látása pedig idő előtt felköltötte benne az embergyűlöletet. Vallásos hitétől már gyermekkorában megfosztották a könyvek; nem volt semmi ambíciója, mert nem volt ügy, melyben hitt volna és mert elég vagyonnal rendelkezett, hogy dologtalanul is megélhessen. Aztán végig vonult szeme előtt szerelmi kísérleteinek hosszú, haszontalan, szomorú sora, a meddig ráakadt Chazelnére.

»Hogyan ítéltettem volna meg őt másképpen, mint ahogy megítéltem,« így gondolkozott tovább. »Ez az asszony valósággal rám kötötte magát. Hogyan tudhattam volna, hogy ez egy regényes, esztelen, de őszinte természet bolondsága? Azt hittem, csak olyan nő ez, mint a többi. Ezt hittem és ezt kellett hinnem...« Megrögzítette szívében a szükségesség szavát: »Kellott,« mint valami emeltyűt, a melylyel elhengeritheti lelkiismeretének terhét; de a teher csak nem mozdult. Hiába küszködött; volt benne valami, erősebb önmagánál, a mi arra kényszerítette, hogy ez asszony veszte okozójának tekintse magát.

Most aztán a megkönnyebbülésnek más módját igyekezett kitalálni. Képzetében bejárta kalandjuknak egész utját, és a veszedelem ez ösvényén kereste a keresztutakat, a perczeket, a mikor és a hol másfelé mehetett volna ő is, az asszony is. Az első hetekben, mikor Chazelék Párisba költöztek, Hélènenel sétálva, miért akart mindig érzélgősnek látszani? Azért, hogy ábrándosságához szóljon és kíváncsiságát izgassa. És tudott volna másképp cselekedni? »Nem,« felelt magának dühösen, »a csábítás a természetemben van, mint a hogy az agárnak természetében van a vadászás...« Elkövetkezett az a pillanat, mikor látta, hogy Hélène szeretni kezdi őt. Eltűnhetett volna akkor e nő életéből? El, ha hitte volna, hogy ő e teremtés első szerelme. De hát megparancsolhatja magának az ember, hogy ezt vagy azt higgye, hogy így vagy úgy gondolkozzék? Mit nem adott volna most azért, ha ma is úgy ítélteti meg Hélènet mint akkor. Csakhogy ez lehetetlen volt, mint a hogy akkor nem ítéltette meg úgy mint most! Eszébe jutott, hogyan tétovázott az első találkozásuk előtt való este. Őszinte levelet akart neki írni, hogy szakítson vele, mielőtt elkövetkezik az, a mit jóvá nem lehet tenni. De vajjon meggátolhatta-e, hogy holmi képzetek ne ostromolják gondolatát és ne tartsák vissza tollát. Ismeretségök hónapjaiban nem szerette ez asszonyt, csak gyötrötte sivár voltánál fogva. Hát lehet parancsolni az érzésnek, a szerelemnek? Hogy durván szakított vele, megint csak azért volt, mert a képzeteknek hatalma van az ember akaratán. Barátja szenvedésének képzete

erősebb volt benne kedvese szenvedésének képzeténél. Akár csak nagyító üveggel nézte volna, úgy a belső szerkezetet, melynek az ő cselekedetei látható jelei voltak; bele merült multjának ez aprólékos szemléletébe... Hiába, az önvád terhe csak nem csökkent. Elméjét sikerült meggyőznie, de ez a meggyőződés nem könnyítette meg a szívét. Lelkiismerete gyötörte, mind a köznyelv mondja. De a lelkiismeret is mi egyéb illuziónál? A felhajtott kő, mely érzi röptét, de nem tudja, hogy kéz dobta, szinte azt hinné, hogy ő a mozgásának oka. És lelkiismerete bántja, hogy leestében összetöri a fűvet. Önvád támad benne.

»Ha érzékcsalódás révén fantom lebegne előttem,« így gondolkozott végre Armand, »vajjon hinnék-e a kísértetekben? Nem. Azt mondanám, hogy fantómot, üres alakot látok, és szervezetem állapota kényszeríti reám ezt a kába képzetet. Hát csak türjük a fantóm baját, ha már kell, de ne higyjünk benne.«

Hát a jó, a rossz, az önvád, a lelkiismeret, a szabadság lehet megannyi valótlan tünemény, testetlen árnyék. De az elvitathatatlan valóság volt, hogy egy lélek elveszett és a szörnyű végzet őt ez elveszés eszközévé tette. Elveszett lélek? Tehát a lelkeknek van élete és halála, valami, a mi föntartja és a mi megsemmisíti őket, mint egy szellemi üdvözülés és kárhozat. Elgondolta magában, milyen lesz Hélène lelke, e végső katasztrófa előtt. Megjelent előtte multjuknak minden epizódja, magyarázgatta és megértette őket. Most, hogy tudta az igazságot és érezte, mily rosszul ítélte meg ez asszonyt, e multnak legcsekélyebb eseményei is váratlan jelentésüekké váltak előtte. Fölmerült lelkében szomorú barátnőjének hallgatagsága, bánata, kitörő szerelme és minden emlék érezte vele háládatlanságát és amaz érzelm erejét. Mily eleven volt ilyenkor ez a női lélek! Mily nemes ez a teremtés a vétekben is! Mily gazdag ez érzékenység! Mily teljesek ez indulatok! Mily mélységes a bánat és mily magasztos a szárnyalás az elérhetetlen boldogság felé! És ma mily letörülhetetlen szenny van tulajdon ezen a lelken!

Gondolatai most áttértek Alfredre, eszébe jutott e rútul megcsalt emberrel folytatott utolsó beszélgetése. Chazelnek eleven lelke volt, melyből mint jótékony forrás fakadt a gyöngédség és a becsületesség, a hit és a remény minden hatalma. Armand most magára gondolt: »Az én lelkem halott!...« Végig pillantotta ifjuságát. Fiatal volt, de nem bírta tevékenységét egy ideális eszmének szentelni; kedvelte a nőket, de nem bírta szívét egy érzelmhez kötni; nem tudott áldozni, hinni, szeretni. Végig nézte a lajstromot, melyet mint csábító épp annyi hiúság, mint a mennyi kíváncsiság révén állított össze. - - - - -

Valamennyi csak az érzés eszköze volt, semmi egyéb. Nem emlékezett egyre sem, a ki iránt jó volt és a kit többre becsült, miután megösmerte. - - - - -

A házasságtörő nők megint csak hazudtak az ő kedvéért. Lelke nem csak halott volt, de terjesztette is maga körül a halál ragadványát. Kiváló értelmességét, és mindazt a mit a gazdagság adott neki, semmire sem használta fiatalsága óta. Végezetül pedig erkölcsi gyilkosságot követett el egy asszonyon, a ki hitt ő benne! A teher ismét súlyosabb lett és Armand újra küzködött.

»A lélek élete és halála! Üres szavak!... Akármi kis változás történik az agyvelőben, a lélek kicserélődik. Nagyító üveg alatt meg lehetne találni azokat a sejteket, a melyek az okai, hogy én soha se szeressek... De miért van az, hogy a lelket némely eszmék élesztik, mások pedig megölik? Miért? Nem tudom, és mennyi dolog van, a mit én nem tudok. Az agyvelőről beszélek. Mi az agyvelő? Anyag. És mi az anyag?... Nem ismerik, nem tudják. Mire való hát, hogy az ember kérdezgesse, miért van ez, miért van az? Csak egy a kérdés: miért van minden? És az egyetlen dolog, a mit igazán tudunk, csak az, hogy e kérdésre soha nem tudunk megfelelni...«

Maga előtt látta a titok örvényét, a megismerhetetlen mélységet, melyet a tudomány minden gondolat és minden lét eredetében lát. Saját végzetének problémájával egyetemben érintette a többi végzet problémáját és lelkének nagy fájdalmába kísértetbe esett, hogy vigasztaló értelemben oldja meg a rejtelmet, melyet buvárlott. Az élet találós meséje, melyet az ész föl nem ér, mért ne lehetne mentő, a mely jóvá teszi a sok földi nyomorúságot, életet ad a holt lelkeknek és békét a feldult lelkiismereteknek. Miért ne lehetne egy, a miénkhez hasonló, bennünket sajnálni tudó szív középpontján a természetnek, mely bennünket alkotott keserű vagy édes érzelmeinkkel, ideálra törekvésünkkel, gyöngeségünkkel, nagyságunkkal és hitványságunkkal egyetemben!...

»De hiszen akkor Isten volna!« gondolta magában, »térdre borulhatnék most, mikor szenvedek és azt mondhatnám: Miatyánk, ki vagy a mennyekben...« Miatyánk!... Mikor a fiatal ember ide ért eszmélkedésében, szeme könnybe lábbadt. Ő nem ismerte sem atyját, sem anyját és ama fönséges imádságnak ez egyetlen mondata is kimondhatatlan megindította... De legott megemberelte magát. Erősebb gondolatai támadtak e misztikus ömlengésnél. Szive és elméje vetélkedvén egymással, elméje győzött. Megtestesültek előtte az Isten ellen szóló okok, melyek a rossz létéből következnek. Hogyan egyeztethető össze az atyai jóság és a visszatérés törvénye, mely azt rendeli, hogy az egyik bűne szüntelenül visszaessék a másikra. Ki volt a bűnös, Hélène vagy ő? Ő... Kettejük közül ki követett el szerelmi bűnt? Ő, mert nem szerette ezt az asszonyt és mégis elcsábította csupa hiúságból, unalomból, érzékiségből... És kit ért a büntetés? Hélènet. Az asszony és Alfred közül ki volt a bűnös? És ki szenvedett? Alfred. Így, ha van bűn, mindenkinek a bűne, valaki más lelkében hozza meg mérges gyümölcsét, és ez az összefüggés kormányozza az emberek végzetét. A fiák az apák vétkeiért vezekelnek. Az igazak a rosszakért, az ártatlanok a bűnösökért. A nyomorúságok e szakadatlan átszarmazásának láttára hogyan hihesse az ember, hogy a homályos földöntúlon mégis van az igazságnak és jóságnak kutfeje?

»A bűnöket a körülményekből és a vérmérsékletből eredő szükségesség szüli«, így elmélkedett Armand, »a cselekedetek következményeit a véletlenség intézi, - legalább ide lent...« Most megint felülkerekedett benne a misztikus áramlat: »Ide lent? Hát csakugyan volna más világ is, melynek ez a világ csak képe vagy előkészítése? De akkor miért nincs a kettő között semmi kötelék? Miért nincs segedelem a kétségbeesés óráiban? Ó, ha csakugyan volna mennyei atya, neki minden szenvedés imádság lenne!...«

Ennyi ellentmondó eszme zűrzavarának közepette e boldogtalan ember előtt megjelent az élet nagy, egyetlen problémája, melyet csak a vallás oldhat meg: vajjon van-e a mi tűnő napjainkon, rövid érzelmeinken, veszendő cselekedeteinken tul valami, a mi nem mulik el s ami megelégitheti a végtelenségre való éhségünket és szomjuságunkat. Armand talán megint vallásos lett valamikor; de ez órában nem volt az és ezt felelte önmagának: »Ha nincs semmi, mire való ez a szörnyü lelki furdalás? Ha pedig van valami, miért nem foghatom föl az elmémmel, miért nem érezhetem a szívemmel? Hogyan vessem végét e türhetetlen küzködésnek? Hogyan szabaduljak e gyilkos tehertől?

E sötét napoknak alig volt egyéb eseménye, mint hogy leveleket kapott Alfredtől. Valamennyi tele volt szeretettel; és mind panaszkodott Hélène betegessége miatt, mindből kiérzett szomorúsága és a jövőn való aggódása. Szóval: Hélène csak mindig boldogtalan.

»Maglehet«, gondolta magában Armand, »hogy ezeknek a szóknak: jó és rossz, lélek és Isten nincsen semmi értelmök. A filozófusok ezer meg ezer esztendő óta vitatkoznak rajtok és a vitáknak nincsen semmi foganatja; a hitvallások keletkeznek és pusztulnak. Én megmértem az ész tehetetlenségét és nincsen hitem. De semmi szükség sincs az észre meg a hitre, és mégis tudjuk, hogy az emberi nyomorúság megvan s hogy mindent el kell követnünk arra, hogy e

nyomoruság okai ne legyünk... El kell követnünk? Mintha volna szabad akaratunk! De akár van, akár nincs, érezzük és szánjuk ezt a nyomoruságot!«

Mikor a fiatal ember ez új utra, a száanalom utjára tért, nemcsak a lelkiismerete könnyebbedett meg, de valami kétségbeesett szeretet is szállta meg szívéét. Elképzelte Hélène multját, úgy, ahogy ő mondta el; látta őt kislyánykorában és szánakozott szomorú gyermekségén, elnyomott ifjúságán. Szánta őt házas életében s az erkölcsi elválásban, mely Alfredtől elkülöníti. Bánta, hogy megismerte őt, bánta minden szavát, a mit neki mondott, bánta a csókokat, a melyeket kért és kapott tőle. De mindenek fölött sajnálta ez asszonyt, a miért örületében Varades karjába vetette magát; és szánta a vétkekért, a melyek erre az első vétkekre szükségképpen következni fognak. Szánta Hélènet, amért született, amért él és amért kikerülhetetlen végzet kezében van. Most már jobban érezte, hogy eleven e nő, mint mikor Hélène a kebelére borult, szerelemtől kábultan. Valamely különös átköltözés révén érezte kedvesének gyötrelmeit, kivel nem birt osztozni a gyönyörűségben. Lelke ama beteg szivbe költözött, és a száanalom oly erős, oly nagy lett benne, hogy elárasztotta egész életét.

Esténkint, mikor az utcán járkált és eljutott a Haymarket meg a Regent's Street barátságatlan keresztutjaira, lelkének mélyéig megrázta őt az ott kószáló, sok nemzetbeli leányok látása. E sötét ruhába öltözött teremtések mindenféle nyelveken szólitgatták a járókelőket. Voltak köztük nagy, tenyeres-talpas német nők, karcsu francziák és angolok, a kiket gyakran ártatlan-nak maradt arcukon lehet megismerni. A legtöbb öreg volt; és szemökben szilaj fény. Mely szomorú vagy bűnös kalandok sodorhatták az idegeneket hazájuktól messze, ez örökké borús ég alá, e szorgos kereskedő néptől hemzsegő utcákba? És a fiatalokat, az angyalarczuakat - mert akadtak köztük olyanok is - mily szomorú volt látni, mikor benyitottak a csapszékbe és egyre-másra hajtogatták föl a nagy pályinkás poharakat! Egy kicsit nekipirult arczczal jöttek ki és megmelegedve az alkoholtól, hogy daczolhassanak a hideggel, az esővel, a köddel, folytatták gyalázatos zarándoklatukat. Armand csak nézte, nézte, hogyan járnak-kelnek, hogyan szólitanak meg vagy szidnak össze valakit és hogyan beszélgetnek egymás között. E kárhozottaknak valóságos serege tolongott utczahosszat. Igen, ezek kárhozottak és nem menti meg őket semmi; valamint nem menti meg semmi ama fényben élőket, akik gyémántokkal és hintón mennek embervadászatra; és nem menti meg semmi a házasságtörő asszonyokat sem, a kik kíváncsiságuk áldozatává lettek. Semmi, mert nincs, a mi megmentse!

Néha, mikor templomok előtt ment el, eszébe jutott, hogy a teremtmények ezrei hisznek egy megváltóban. »De ha én nem hiszek, vajjon az én hibám az?« így gondolkozott. »Az igazi megváltó az lenne, a ki megváltaná még a hitetleneket, a renegátokat, a lázongókat és a nem-bánkódókat is, - mert ezek a sajnálatra legméltóbbak!... - Nem, nincsen megváltás és a Krisztus hiába halt meg...«

Ekkor aztán úgy fogta föl az életet, mint egy vak és romboló szükségesség, mint egy, a teremtményeket egymás elvesztésére serkentő gonosz erő művét. Lent a prostituczió, fönt a házasságtörés, - ime ezt szüli a legnemesebb emberi érzés, a szerelem. A civilizáczió úgy tünt föl Armand szemében, mint egy roppant nagy orgia, a hol sok az étel, a bor, a vendég; de vajjon a megváltás kenyerét mely misztikus tényéron találják meg a bűnbocsánatra éhezők? És míg az orgia zajog, míg az asszonyok kínálják piros ajkuk gyümölcsét, míg a mámor a vigság óriás himnuszában csapong, minden pillanatban egy vendég esik az asztal alá: az áldozatait vakon válogató halál viszi el; a helyébe más ül és pedig oly gyorsan, hogy észre sem vették az eltűnést és a vigság ragyog minden homlokon, mosolyog minden szemben. A vigság? Ha az ember nem gondol a maga bajára és ha bátor, még el bírja viselni nyomoruságait; de ha más szenved, hol vegyük a bátorságot, hogy elviseljük, mikor a szenvedésnek mi vagyunk okai? Most egyszerre eltűntek ezek a víziók, ezek az elméletek, ezek az álmok és

helyüket a haldokló vagy az elaljasodott Hélène foglalta el. Armand maga sem tudta, melyik gyötri őt jobban e két kép közül.

- »Hátha szeretem őt?« így töprenkedett egy reggel, fölkelés közben. »És hátha amit én lelki furdalásnak hiszek, egyszerűen szerelem?« Nem tudott felelni e kérdésre. Mikor az ember szeret, a boldogságot abban a nőben látja, a kit szeret; és most hogyan képzelhesse, hogy csak egy perczig is boldog lehessen Hélène révén? Visszamehetne Párizsba, újra kezdetne vele mindent, megszőktethetné, elvihetné valami országba, a hol minden idegen, a hol felednének! De érezte, hogy akármily örültségeket követne el ez asszonyért, mostani boldogtalansága csak megmaradna. Tehát nem szereti Hélènet. De akkor miért dobog ily kegyetlenül a szive, ha csak reá is gondol? Miért ez a folytonos aggodalom, mely megmereviti reszkető kezét, mikor a Chazel leveleit kell felbontania, mintha attól tartana, hogy az a boldogtalan ember végre valami új kalandot fedezett fel. Miért nem nyulhat könyvhöz, miért nem ülhet asztalhoz, miért nem mehet, miért nem jöhet, hogy e nő, mint kísértet, szüntelenül ne legyen mellette? Hiszen nem ölte meg, nem ontotta véréét... Miért gondol mindig ismeretségekre, ezzel a kétségbeesett sóhajtással: »Ha tudtam volna!« Ha tudta volna, mit ad neki ez az asszony, mikor oda adta magát; ha így érzett volna akkor is, mikor Hélène szerelmesen és őszintén borult keblére; ha akkor is az lett volna a szívében, a mi most van, akkor... akkor, szerette volna e nőt... Szerette volna!... A teljesen érezni nem bírás, az önzés mártiromsága, a meddő sivárság, lelkének vergődése a magányosságban és a kétségbeesésben, meg a többi erkölcsi nyomoruság mind véget érnek, ha szive egyszerűbb, ha ért és hisz!

Most már hitt Hélèneben, de későn volt. Tudta, mikor vesztette el tisztaságát e nő. Szerette, mikor beszennyeződött egy más csókjától. Észrevette, hogy elszalasztotta a boldogságot. Mikor örökre bezárult a bűvös palota, melyet nem látott, bár járt benne. Szeretni kezdte ez asszonyt, mint egy halottat, a kivel többé nem beszélhet soha... A halottat azonban nem éri szenny, és Hélène? - »Arábiának minden fűszere...« mondogatta magában és dörzsölte kezét, mint a véres királyné. A teher ismét a szívéen volt... Hogyan vehesse le róla?... De hátha ez a lelki mardosás csak a távollét révén keletkezett kába képzet? Mikor a gyermekek éjtszaka félnek valami bizonytalan alaktól, hogy téríti őket észre az apjuk? Oda vezeti őket rettegésök tárgyához és az érintés a gyermekeket kigyógyítja a félelemből. Hátha ő is ehhez az orvossághoz folyamodnék? Ha fölkeresné Hélènet és színről színre itélné meg, mit vétett ellene? »Ez az egy van még a mit megkísérthetek,« mondta magában egy nap és hirtelen elhatározta, hogy visszatér Párizsba. Több mint hat hete emészte már így a szive.

IV.

Mily bájos és kaczer volt a tavaszi Párizs, mikor Armand a megérkezése után való nap keresztül vágott rajta, hogy a rue Lincolnból a rue de La Rochefoucauldba menjen! Két óra volt. Könnyü fuvalom borzolta a Champs-Élysées zöld lombjait. A fogatok vigan robogtak. Olyan verőfény ragyogott, mely széppé tesz minden asszonyt; de az Armand lelkében sötétség volt. Emlékei szomorú kiséret gyanánt nyomában jártak; kivált ama hideg téli éjszaka emlékei, mikor ugyanezen az avenuen ment, első légyottjok előtt. Még nem is telt el egy év azóta. Mily gyors az idő és mennyi boldogságot ragad magával!

Halálos szomorú volt az az éj, de szomorúsága nem volt olyan, mint a mai; és Armand érezte, hogy ez a mai szomorúság többet ér amannál. Nem cselekedne többé ugy, mint akkor cselekedett. Gyötrő lelkiismerete vajjon tisztábbá tette volna őt? Hát a nemesedés forrása lenne a fájdalom? De mire való ez a nemesség, ha csak arra való, hogy megmutassa: mily bűnösen használtuk erőnket?

Elhaladt a Madeleine, a virágvásár mellett és érezte a langyos szellőben a bokréták, a növények illatát. Eszébe jutott, hogy a télen itt szokott ibolyát venni kedvesének. Hélène ez ibolyák közül egyet mindig legkedvesebb könyvei valamelyikének a lapjai közé tett. Volt egy könyve, mely már egészen megtelt e szerelmes ereklyékkel. Ezt a könyvet Hélène kölcsönadta neki és az első lapra ezt írta saját kezével: »Őrizd meg kis virágaimat...« Imádandó, gyermekes jele a szerelmes gondnak, mely őt regényök minden legcsekélyebb részletéhez fűzte. Ez a szerelem vesztette őt el.

Armand végre ott volt a kis palota kapuja előtt. Becsöngetett és alig lépett a szűk udvarba, egy örvendő hang kiáltotta: »De Querne ur!... De Querne ur!... és a kis Henri Chazel, ki bonnejával épp sétálni készült, hozzá szaladt, hogy üdvözlje. A gyermek öröme csak növelte bánatát. Fájt neki, hogy szeretetet lát a fiu szemében, a kinek anyját meggyötrötte és atyját megcsalta.

- »Itthon van az apád?«

- »Nincs«, felelte Henri, »de a mama itthon van. Nagyon beteg volt, mig a bácsi utazott...«

- »És most?...«

- »Jobban van«, szólt a fiucska... De bonneja már kifelé vezette és De Querne felment a vörös szőnyeggel borított falépcsőn, mely Hélène szalonjába vitt. Minden a régiben volt, nem változtak a dolgok, melyek látták őt, a mint vigan tervezi és követi el ezt a bűnös szerelmet, a melyért már két hónap óta borzasztóan vezeklett! Mily könnyed léptekkel haladt föl gyermekkori barátja házának lépcsőin egykor, hogy vétkessen barátja ellen! Hova megyünk néha tudtukon kívül! Bevezették a szalonba, a hol annyit csókolt a kedvesét, mint egy tolvaj, mihelyt a háziur távozott. Miért maradt egykedvű e dolgok között az időben, és érzékenységének beteg része miért vérzett ma miattuk olyan szörnyen?

Az inas, ajtót nyitva, bejelentette őt. Hélène az ablak mellett ült és varrogatott. Fölemelte fejét és a munkát térdére tette. Armand látta arcát, mely még soványabb volt mint utolsó találkozásuk napján; az asszony vonásai ugy eltorzultak, mintha rosszul volna. A fiatal ember egy pillantással meglátta, micsoda dulást vitt véghez e teremtesen a bánat. Hélène szeme beesett volt, ajka megnyult, álla meghegyesedett, és, - ez hatotta meg Armandt mindennél jobban, - szürke ruhája, a mult nyárról ösmerős ruhája, nagy redőket vetett a vállán, mutatva, mennyire összefonnyadt az a szegény test. Hélène nem szólt egy szót sem és Armand is néma volt egy perczig. Gépiesen kereste pillantásával az alacsony zsöllyét, melyet egykor a menyecske mellé szokott tolni, hogy kedvökre beszélgethessenek. A zsöllye már nem volt a szobában, valamint a kandalló mellett állott chaise longue sem. Mennyi bizalmas estét töltöttek együtt,

mikor Hélène azon a chaise longueon ült, ő pedig a zsöllyében!... Az elhagyott asszony alkalmasint azért száműzte szobájából e butorokat, hogy ne jussanak eszébe a szerelem órái. - Ha tudta volna e változás igaz okát! - Leült egy székre az asszony mellé, megfogta kezét és így szólt:

- »Azért jöttem, hogy kérjem: bocsásson meg nekem...«

Hélène elvonta tőle szinte görcsösen remegő kis kezét. Reá nézett, valami különös mélységgel. Szeme bogara megnagyobbodott. Aztán halkan, szinte elhaló hangon, válaszolt:

- »Nincs önnek mit megbocsátanom... Ha boldogtalanná tett engemet, nem ön az oka... Ó, én nagyon megváltoztam... Beteg, igen beteg voltam, de élni akartam a fiamért... és önért is, hogy ne terhelje lelkét ez a dolog... Mennyi lázas éjszakán gondoltam önre!... Nem az ön hibája volt, hogy nem tudott nekem hinni... Sajnáltam, ó, mennyire sajnáltam önt!...«

Armand véghetetlen háládatossággal hallgatta a szeretet e szavait amaz ajakról, melyet igaztalansága annyi zokogásra indított. Áldozatának e bocsánata egy pillanatra gyöngédséggé változtatta lelkiismeretének terhét, melytől annyiszor próbált szabadulni és mélyen meghattottan szólt:

- »Mennyi szenvedést okoztam én önnek!«

- »Ne hánnya a szemére«, mondta Hélène angyali szelidséggel, mely Armandt egyszerre a szomorúság és a vigasztalás valami különös érzésével töltötte el; - szomorúság lepte meg, mert ez a szelidség végtelen megtörtség jele volt; vigasztalást nyert, mert a könnyörület balsama behatolt sebzett szívének legtíkosabb redőjébe is.

- »Ez a szenvedés mentett meg engem«, beszélt tovább az asszony. »Mikor elváltunk, félőrülten jöttem haza, ágynak dőltem, soká feküdtem és szüntelenül szeretettel, szomorun nézett rám az az ember, a kit én megcsaltam!... Szenvedésemben felfogtam, mennyien szenvedtek miattam, mennyi rossznak voltam oka. Láttam a gyalázatot, melyben fetrengtem, s szemébe nézve a halálnak, megesküdtem: mindent meg fogok kísérteni, hogy ismét becsületes asszony lehessenek...«

Elhallgatott. Armand látta, hogy a *másikról* akart szólni, meg akarta mondani, hogy nem fogadta többé azt az embert; de némasága amaz utolsó mondat után ugysis eléggé ékesen szóló volt.

- »Az is ön miatt történt...« szólt ismét Hélène. »Hogy lelki mardosást okozzak önnek, amért elvesztett engemet... De csakis az igaztalanság eltévelyedése indíthatott erre a nemtelen bosszura. Sirni láttam önt... Elgondoltam magamban: ha szenved, még visszatér hozzám; ha nem szenved, minek okozzak neki szenvedést?... De nem, ő vissza fog térni s én megmondom neki, hogy éljen békével... Az én életemben nincs többé más, csak kötelességem fiam és fiam atyja iránt; és, tudja meg, ez elhatározáshoz az erőt csak abban találtam meg, a mi ön iránt való szeretetemből megmaradt... De talán jogom van egy ígéretet kérni cserébe azért, a mit önnek adtam...«

És mélységes hangon mondta:

- »Igérje meg, hogy az én emlékezetemért - mert nem szabad többé egymást látnunk - nem fog többé sziveken gázolni és megbecsüli az érzelmet, a hol csak találja...«

Armand hallgatott. E végső szavak feltárták előtte, mily teljes átalakulás történt a mártíromság révén e lélekben; és megszűnt borzasztó aggodalma, mely Londonban hetekig kinozta. Miután látta, mily romlást okozhat az önző és gyanakvó igaztalanság, most érezte a szánakozás nagy jótéteményét is. Hélène azért állt meg ama végzetes uton, mert szánakozott kedvesének lelki mardosásán, szánakozott férje szerelmén, szánakozott fia jövőjén. A szánalom

által törülte el szomorú, sötét múltjokat. Férje és fia iránt való szánalma fog talán neki erőt adni, hogy mindent jóvátevő életet éljen, ha Armand is szánja őt és segít neki.

Igy találta meg Armand de Querne az üdvösség kútfejét, melyet hiába keresett az erőtlenség révén, melyet a vallás dogmái nem adhattak neki, mert nem hitt; így találta meg az irgalmas szeretet erényében, mely fölötté van minden magyarázatnak, minden kinyilatkoztatásnak - mert hiszen maga az örök és legfőbb kinyilatkoztatás. - Érezte, hogy valami új támad benne, a mivel mindig okot találhat az életre és a cselekvésre: az emberi szenvedés hitvallása.

Párizs. - 1885. október - 1886. januárius.

NOVELLÁK.

Szaida.

Nyomós okom van, hogy soha ne feledjem el az anekdotát, melyet most elmondok, azaz inkább is leírok, a világ egyik legszebb tájkán hallott elbeszélés után. Sziria Bejrut nevű gyönyörű városának kikötőjében, a Messageries egy épp indulóban levő nagy hajóján történt. Barátom, ki ezeket beszélte, meg én a fődélzeten voltunk. Előttünk a Libanon hókoronás fakó vonala, lent a zöld lombok között Bejrut fehér hazai, még alantabb a sárga mart, melynek fővenye egész Tirusig terjed s az öböl torkolatában a roppant, kék vitzükör a felhőtlen és a hőségétől szinte sápadt ég alatt. A hojszáktól környékezett gőzös gyorsan csuszott a hasadó víz egyhangu zaja közepett; elhaladt vagy husz nagyszerű, mozdulatlan, fellobogózott hadihajó mellett, melyek mint várak álltak a tengerben tornyaikkal és ujdonat új csillogó aczél ágyuikkal. E hatalmas, fenyegető angol hajóraj egyik vértese az a *Victoria* volt, mely negyvennyolcz óra mulva oly szörnyű módon sülyedt el, épp ily nyugodt tengeren, épp ily sápadtan és melegen tiszta ég alatt, épp így a part közelében!... Élie Laurens és én természetesen nem sejtettük a katasztrófát ezen a szép keleti délutánon, míg bizalmasan csevegtünk és gyönyörködtünk a felséges tájékban. Én Jeruzsálemből jöttem, hol zarándoklatban jártam, - sajnos, inkább eszmélkedő, mint áhítatos zarándoklatban. - Ő Kairóból tért vissza, hol diplomáciai ügyeket bonyolított le. Egynéhány év előtt konzul volt Bejrutban s most utjában e várost érintve, csak azért állt meg, hogy engemet magával vigyen. Menekülni akarva a sok nyakra-főre látogatás terhétől, nem is szállt le a hajóról. Örültünk, hogy oly hosszú távollét után ismét egynéhány napot tölthetünk együtt ezen a gőzösön. 1883-ban váltunk el, és most 1893-ban találkoztunk újra! Éliere, mint egyik legkedvesebb pajtásomra emlékeztem vissza; de ha nem is szerettem volna őt úgy, élénk érdeket költött bennem, hogy ily hosszú elszakadás után újra beszélhetek vele. Mert ez a bonyolódott természetű, kissé modoros viseletű, ideges arcú, és hol elmés, hol gyöngéd pillantású férfi, egyike volt azoknak az embereknek, akik mindig sokféle és regényes gondolatokat keltenek bennünk. *Második szerelem* című könyvemben elmondtam róla, hogy mely bánat miatt tért vissza a diplomáciai pályára, a melyet már egyszer elhagyott. Sejtettem, hogy azóta keresett és talált is vigasztalást. Így gondolkozván róla, csoda-e, ha titkos értelmet tulajdonítottam egy igen egyszerű dolognak, mely indulásunk előtt egy órával történt. A reggeliző asztalnál ültünk és épp nagy gyönyörűséggel ettük a damaszkuszi barack-szilvákat, mikor Élienek levelet hoztak, mire meglehetősen bosszankodva kelt föl és így szólt hozzám:

- »Te vagy tanum, hogy egyetlen egy látogatást sem tettem Bejrutban, sem nem irtam senkinek. De ezekben a keleti nagyvárosokban mind olyan falusi módon szalad szét a hír!... Megtudták, hogy itt vagyok és már zaklatnak!... Különben siess vissza ide, mert egy igen szép asszonyt fogsz látni, Rodiernét; az aleppoi vasuti mérnök feleségét. Nem találkoztál vele?...«

Míg Sziriában mulattam, csakugyan többször hallottam e nevet a banális »szép« jelző kíséretében; de ez nem készített elő a ritka hatásra, melyet a fiatal nő látása tett rám, mikor újra felmentem a hajóra. Rodierné, bár több volt harmincz évesnél, természetre és alakra ifjú leánynak látszott. Idres-bodros, fekete, vörös, sárga és kék fonalakból szőtt arab kelméjű ruhát viselt ezen a rekkenő délutánon. A szelid szellő, mint mikor a vizet borzolja, meggyúrte ezt a tanagrai szobrok lepléhez hasonló könnyűségű szövetet és sejteni lehetett a gyöngéd, szinte törekeny test finomságait. És mily arcz! A bájos vonásokon az a halaványság, a melyet csak az izzó éghajlatok alatt látni; az a halaványság, mely csupa lobogó élet és láz. Haja hamvaszöke, sűrű szeme édes pillantású, kissé ives ajkai között a fogak ragyogók. Keze, lába és fejének daczos hordozása arisztokrata természetre vallott, míg férje, az aleppoi vasuti mérnök, uri ruhába öltöztetett munkásnak látszott pirosposzsgás arczával, melyet kicsattanó vörössé tett a vérmeseket feltüzelő, az idegeseket megsáppasztó és az epéseket megzöldítő éghajlat.

Rodier kezén-lábán meglátszott a paraszt származása és ha világos szeméből becsületesség és értelem szólt is, hangja és nevetése egyszeriben elárulta a vele született, vele nőtt nyersséget és a cselekvésre mindig kész, küzdelemhez szokott férfi erős elbizakodottságát. Szóval ez a férj sehogy sem illett ehhez a finom, gyöngéd teremtéshez. Mint típus, tökéletes ellentéte volt a nőnek. Mikor így hárman együtt járkáltak az indulásra kész hajó födélzetén a festői sokaság hemzsegése közepett, míg a gőzsip egyre szólt: bennem az a rögtönös, oktan és ellenállhatatlan meggyőződés támadt, hogy ha ez az asszony találkozott Laurensnal e messze földön, valami szomorú városban - mint ahogy találkozott is - bizonytalansággal megszerette. Oly rokonok voltak, oly bensős és barátilag hasonló idegességükben, finomságukban, macskaszerű karcosságukban! S hogy az agyamba ötlött regény még valószínűleg legyen, megvolt a pozitív bizonyíték, hogy a nő erőnek erejével látni kívánta barátomat, ki észrevétlenül akart átutazni Bejrutban. Nem válik az embernek becsületére, hogy ily potom jelek után mindjárt rosszat hisz. Én azonban hittem, még pedig oly határozottan, hogy mikor bemutattak a mérnöknek, a legjelentéktelenebb szóban is bizonyosságát láttam sértő föltevésnek. És új bizonyosság volt szememben Rodierné és barátom minden pillantása, mosolya és mozdulata. Közelebbről vizsgálva az asszonyt, oly eredeti bájosnak és érdekesnek találtam, hogy mód nélkül vágytam megtudni e képzelt történet részleteit, vagy ha nem is épp a részleteit, hát legalább valamit róla. Kíváncsiságom az illetlenségig vitt. De immár husz év óta ismerem Éliet, tudtam, hogy ő czinkosmódrá elnéző az ilyen kíváncsiságok iránt, mert maga is nagy megfigyelő. Testvéries jóindulattal válaszolt kérdéseimre, melyet oly durván kockáztattam meg, hogy szinte szégyellem elmondani. De miért bánám meg, mikor ez az imádatos teremtés, a kit egynéhány pillanatig láttam a napsugaras hegyek, a fehér házak, a sötét fenyves erdők, a fenyves mart és a kék tenger tájképében, most emlékezetemben csakugyan oly szerelemtől égőn jelenik meg, a minőnek én őt lázas, ideges szépsége után eleve ítéltem!

- »Tudja-e«, szóltam karonfogva Éliet, mikor Rodierék csónaka eltűnt a kikötőt bezáró hullámját szirtei mögött, »tudja-e, hogy ha én ilyenforma derék mérnök volnék, mint ez és ilyen szép feleségem volna, hát nem igen mernék megesküdni, hogy semmi sem történt Bejrutban az asszony meg egynéhány év előtt itt járt ismerős diplomata között...« Élie egyet vont keskeny vállán és oly jóízű kacajra fakadt, hogy gyanum egyszeriben csökkenni kezdett.

- »Megérdemelné«, szólt, »hogy csak annyit mondjak önnek: Ó nagy lélekbúvár!... Hát nem látta meg első pillantásra, hogy Rodierné örülten szereti ezt a férjet, a kit ön csak külsőleg, a fiziológia szempontjából ítélte meg! Engedje meg, hogy a diplomácia ez egyszer diadalmas-kodjék az irodalmon. Mert én nem csalódtam, mikor most hat esztendeje Bejrutba érkeztem, vagy másfél évvel utánuk. Pedig akkor az egész francia gyarmat úgy gondolkozott, mint ön most. Nem ugyan az én viszonyomról, - hiszen én nem is ismertem még őket - de magáról a házaspárról és jövődjéről. Mellesleg mondva, ez egy kicsit az önök, írók hibája volt. Önök elhitték az olvasókkal, hogy a házastársak viszonyában mindig a vérmérséklet vonzódása vagy idegenkedése a döntő. Tíz eset közül kilencben így szokott lenni; de megvan ám a tizedik eset is, a mely köztünk szólva, egymaga érdemli meg az érdeklődést, mert csakis ebben van erkölcsi és érzelmi élet...«

- »Ön keményen bánik el velünk«, mondtam; »de lám maga is elismeri, hogy ennek az athlétának meg ennek a légies hölgyecskének a házassága nem lehetett valami boldog, mert hiszen az ide való francziák is kételkedtek e tündérszemű lázas kis nő hűségében...«

- »Azt én nem mondtam, hogy boldog volt«, vágott szavamra Laurens meglehetősen hevesen. És észrevettem hangján, hogy nem egy rég megszakított viszony kellemesen kínos emléke miatt nem értesítette ő Rodiernét Bejrutba érkezéséről, hanem egész más okból. Rápillantottam és megsejtém, hogy alkalmasint más, ritkább és kegyetlenebb dolgot szeretett volna ő ki-

kerülni: a találkozást azzal az asszonnyal, a kit szeretünk, de nem akarunk szeretni, mert nem szabad sem sorsa, sem szive; a kit véteknek tartanánk megháborgatni életében, mert félünk újra rátérni a fájdalom ismerős útjára... Most már megbántam, hogy kiméretlenül nyultam a sebhez és legjobb szerettem volna, ha barátom nem kalandozik többé emlékeinek világába. Élie azonban végképp oda tévedt és míg nagy hajónk egyforma ritmussal haladt előre, a ziháló géptől hajtva, így beszélt hozzám:

- »Nem mondanám el önnek ezt a dolgot; de mivel megfordult fejében az a rossz gondolat, akarom, hogy még árnyéka se maradjon ott. Tudja meg«, folytatta mintegy válaszolva tiltakozó mozdulatokra, »hogymi volt e két teremtés életének titka... Csak volt, mert az a kis lázas nő, mint ön nevezi, örökre végét vetette. Ha meghallja e történetet, csodálkozni fog... De elébb ki kell magyaráznom azt a mondásomat, a melyet ön az imént oly ferdén értett. Igen, mikor én Bejrutba érkeztem, ez a házaspár általános kíváncsiság és találgatás tárgya volt. Tudja miért? Mert az a Vincent Rodier, a kit ön most oly nyiltszivűnek és jókedvűnek, sőt az ön szemében szertelen jókedvűnek tapasztalt, - csak azért, mivel lármája után közönségesnek ítélte - a világ leghallgatagabb és legmogorvább embere volt. Télen-nyáron reggel hét órakor lóra ült és kilenczkor tért vissza tönkre csigázott, tajtékos paripán. Tizkor hivatalába ment és ott rontotta magát a tömérdek sok fekete kávéval és nargilével - ami itt minden látogatás és értekezés elmaradhatatlan kelléke - kihallgatva a baksis-vadászokat, a kik seregestül özönlenek elő, mihelyt valami vállalkozásról van szó. Öt órakor ismét kilovagolt, egyedül és kilenczre beállított az *International-Clubba*. Ezt a kis kaszinót az angolok alapították s a francziák közül Rodier egymaga járt belé. Ott whistezett, pokerezett éjfélig s a délelőtt magába szedett mérget alkohollal tetézte; az itálnak pedig ez éghajlat alatt rettentő hatása van. Szabad napjait veszedelmes vadászatokra használta föl. Az Anti-Libanonon lőtt két-három leopárdot, a Hermonon több medvét, a Tábor-hegyén egy pár hiénát, a Karmelen pedig vagy tiz-tizenöt vaddisznót. - Most már ugy-e, nem tekinti őt oly közönségesnek?...«

- »Valóban nem«, feleltem, »de vallja meg ön is, hogy az olyan férj, a minőnek őt most festette, viseletével eleve menti a feleség minden hibáját...«

- »Ezt gondolták és mondták Bejrut minden franczia házában«, folytatta Laurens, »sőt egyebütt is... Valami különös okának kellett lennie, hogy ez az ember ennyire elhanyagolja feleségét, alig négy-ötéves és szerelmi házasság után, - mert Rodiernének nem volt egyéb hozománya két szép tündérszeménél, hogy az ön szavával éljek, - így elhanyagolja, itt a távol idegenben, a hol még a legridegebb teremtések is összebujnak. Ha tudná, mi különbség van a között, mikor az ember tiz-tizenkét napi járóföldre utazik és mikor állandóan lakik ilyen messzeségben: fel tudná fogni, hogy mit ér a tüzhely! Rodier meg szemmel láthatólag kerülte az övét. Pedig nem tudták róla, hogy szeretője lenne; és a felesége sem adott okot semmi pletykára. Csak mód nélkül sokat járt társaságokba; látszott rajta, hogy menekszik gyüölt otthonából. Ön nem is sejti, hogy a társas összejövetelekre mennyi alkalom kínálkozik itt az Isten háta mögött, a hol még a nap hevénél is öldöklőbb az unalom. Az emberek között általános összeesküvés van, menekülni ez átkozott unalom elől. De ez az így élő nő oly hozzáférhetetlennek látszott s az örökös látogatások és multságok forgatagában oly egykedvű és zárkózott volt, hogy másfél éven át nem akadt senki, a ki udvaroljon neki, bár elhagyatottságát mindenki tudta... Az imént vidámnak, szinte enyelgőnek látta őt. De akkor!...«

- »Hát gyermekeik nem voltak?« kértem, mikor barátom elhallgatott, nyilván visszaemlékezve az időre, mikor először látta azt a bánatos, özvegy, szép teremtést, a kit bizonynyal szeretett volna megvigasztalni.

- »Nem voltak«, felelt Laurens, »és sokan azt vélték, hogy ez az oka a házastársak csodálatos hidegségének. Vannak olyan emberek, a kik csak azért házasodnak meg, hogy fiuk legyen, s aztán nem bocsátják meg feleségüknek, mikor ez apai kíváncsiságukban csalódtak. Rodier nem

tartozott ezek közé. Különben nem akarok önnek találós meséket föladni és nem mulattatom azzal sem, hogy elősoroljam a sok balgatagságot, a mit e különös házaspárról beszéltek. Röviden megmondom az igazságot, a mint azt később megtudtam és, higgye meg, előre sejtettem. Előbb azonban egy kérdést kell önhöz intéznem, mert meg akarom tudni, hogy lehetségesnek tart-e egy helyzetet, a melyre sokan azt mondják, hogy képtelen, bár én meggyőződtem róla, hogy igenis lehető. Hiszi-e, hogy sokáig nagy félreértések lehetnek olyan emberek között, a kik egy fedél alatt laknak, egy tálból esznek, szüntelenül egy levegőt szívnak, a kiknek közös minden érdeke és minden szüksége, - és a kik szeretik egymást?...«

- »Ha hiszem-e!« válaszoltam; »a legtöbb családi boldogtalanság e félreértésekből ered! Hány apa halt meg, a ki szerette fiát, de meg volt győződve a gyermek háládatlanságáról, és nem tudta, hogy fiának szívét hasogatja az apa hidegsége! És az anyák és leányaik, meg a testvérek egymás között!... A hallgatás, a szint vallani nem tudás, a szeretett teremtés jelenlétében való fájdalmas elfogódás közös sorsa a gyöngéd és félénk lelkeknek. Szomoru sors, szomoru szeretet! Mennyi baj nem történnék meg a világon, ha a lelkeket is úgy lehetne látni, mint a testeket!...«

- »Nos«, folytatta Élie, »ilyen félreértés választotta el Rodiert a feleségétől... Mint az legtöbbször történni szokott, mind a ketten hibásak voltak. A férj házasságuk első idejében örülten, betegesen, sértőn féltékenykedett feleségére. És mint az szintén mindig történni szokott, a kevély asszony sértődve lázadt föl férje ellen és nem gyanította, hogy a féltékenység mint iszonyu méreg rongálja és tépi a férfi szívét. Daczolt férjével. Sohasem láttam nőt, a ki kevésbé leledzett volna a kaczérság veszedelmes bűnében, mint ez; és mégis kaczerkodni kezdett csupa daczból. - Nem is nagyon. Mikor a prefekturán bál volt, kétszer-háromszor kelletténél többet tánczolt egyik vagy másik fiatal emberrel; kiránduláson virágokat fogadott el olyanoktól, a kiket férje nem szeretett, s aztán öt percz mulva eldobta a bokrétát. A férjek az ilyesmit után dühösek, durvaságokra vetemednek, sőt gyakran végzetes örültségeket követnek el. A mérnök mindezt nem tette, hanem felesége tudta nélkül Szíriában vállalt hivaltalt; egy hétbe se telt és az asszonyt elragadta hazájától, családjától, barátaitól, hogy egyuttal elragadja a képzelt vetélytárstól is! A nő engedelmeskedett; de képzelheti, mily méltatlankodva, és mily szavakat váltva férjével. Nem mondom el, mi mindent láttam, miután megismerkedtem velük. Csak azt szeretném, ha ön el tudná képzelni ezt a két daczos büszkeséget és ezt a két sebzett szerelmet, a mint együtt raboskodnak szíriai számkivetésükben. Az asszony, bár szeret, gyűlölködik és el van tökéelve, hogy nem bocsát meg soha. A férj pedig meg van győződve, hogy ez a nő nem szereti őt többé és mást szeret. Itt, több száz mérföldre Franciaországtól és ebben az életmódban, már nem félthette feleségét. De dühöngve látta, hogy az asszony mindig szomoru és hallgatag, mintha halálosan bánkódnék valaki után. De ki után? Nem tudta és rendszeresen megrontani kezdte magát. Az ilyen öngyilkosságokat unos-untig használják a regényekben. De az életben mégis gyakoriak, bár nem mindig egészen szándékosak és öntudatosak. Ily öngyilkosságot folytatott ez a mérnök is, a nő közelében, a kit imádott s a ki imádta őt. Játék, ital bolondja lett és folyton nyaktörő multságokban lelte örömet.«

- »Nem kellett volna kitörnie a nyakát, csak a lábát vagy a karját«, szóltam közbe. »Egy-egy súlyos betegség vagy testi veszedelem meg szokta oldani a legbonyodalmasabb problémákat is. Mikor szeretünk, mindennek egyszerre vége, ha látjuk, hogy szerelmünk tárgya testileg szenved...«

- »Ez egyszer eltalálta«, mondá Laurens, oly pillantással nézve rám, mintha valami misztifikációt sejdítene. Holott én pusztá logikai véletlenség révén bukkantam erre, nem gondolva meg, hogy megjegyzésem igen különös lehet. Barátom meggyőződött, hogy nem tudom a

történet végét, melylyel engemet egy kicsit meg akart lepni. Mert ha a diplomaták szeretnek évdni az írőkkel, még jobban szeretik tönkre hatni őket új és eredeti anekdotákkal.

- »Rodier a sport veszedelmes nemei közül legjobban szerette a lovaglást«, folytatta Élie »a mi nem is csoda, itt a gyönyörű lovak hazájában. Mikor ide érkezett, rossz lovas volt, majd kevésbé rossz lett, aztán jó és végül kitűnő. Oda jutott, hogy mindig a legszilajabb állatokat kereste. Szüntelen csereberélte lovait. Tüneményes paripákat keresett; rendkívüli futókat és ugrókat, míg végre egy beduin törzsfőtől megvett egy fehér kanczát. Szaidának nevezte. Így hívják a régi Sidont, melynek hegyfoka, nézze, ott látszik a fövényes part mögött. A ló négy éves volt; bámulatosan csillogó szőre tiszta fehér, csak a szügyén volt egy fekete folt. Teste kissé rövid; de azért csupa hajlékonyság, nemesség és tűz. A kancza rendszerint szelid volt, mint a bárány és értelmes, mint valami emberi teremtés; de ha ingerelték, rettenetes, féktelen szilajság tört ki rajta. Dühös vadsága már két szerencsétlenséget okozott. Két haurani arabot megölt, és mivel valóságos babona fűződött hozzá, Rodier potom áron vehette meg. Örült dolgokat követett el lovával. Sok merész lovast láttam már itt és Egyiptomban, ugy a bennszülöttek között, a kik *fantázija*-játékukban hajmeresztő dolgokat mivelnek, - meg a francziák és angolok között is. De oly erőt és bátorságot nem is sejtettem, a minőt ez a tagbaszakadt normandiai ember fejtett ki, mikor Szaidán ült. A nemes állat orra lyuka remegett és vértől duzzadt meg, mikor nyergében érezte gazdáját. Sötét szeme dühtől szikrázott. Körme kaparta a homokot, fehér szőre, hosszú farka és sörénye lázasan felborzadt; és rázta az arab módon szügyére kötött kékköves amuletet. Olyan volt, mint valami álomországbeli állat, valami mesés, félelmes hippogriff, mely vissza akar száguldani, röpdülni a tündér-világba. Csakugyan hallatlan kalandokon ment keresztül a bizzar Rodier és lova. A mérnök örülten hajszolta, főképp pedig ugratta Szaidát. Hol valóságos folyókon szökelletek át, hol kaktusz- és áló-sövényeken; majd szikláról termettek le a mélybe, játszva a százszoros halállal. Rodier egy este a klubban az angol konzullal beszélgetett a lováról. A konzul irigyelte a remek állatot. Mindketten neki hevülve a whiskeytől, Rodier fogadott, hogy ő keresztül ugrat lovával egy tizenkét személyre terített asztalt!«

- »És meg is nyerte a fogadást! Ez aztán ember a talpán!« kiáltottam. Minden bátor tettben, még ha esztelenség is, van valami költőiség, mely megbüvöl bennünket. Ez a vasutépítő, a kit az imént gunyoltam, egyszerre oly hősi színben és oly érdekesnek tűnt föl előttem, mint a napoleoni legendákban vitézkedő, botor vakmerőségükben is fönséges alakok. Mikor valaki az életéből tíz évet azzal töltött el, hogy X-eket és Y-okat irkált a fekete táblára, ez a botor vakmerőség még vonzóbb. »És ön ott volt, mikor átugratott? Látta?...« kérdeztem.

- »Türelem!« folytatta Élie Laurens és szemében diadal csillant meg. Örült a hatásnak, »gusztálta«, mint a hogy a makaó-bankárok »gusztálják« a nyerő kártyát, lassan, óvatosan csusztatva ki a másik alól, hogy annál tovább gyönyörködhesse az izgalomban. »Bár megszoktuk e rejtelmes ember nyaktörő vállalkozásait, mégis képzelheti, hogy a fogadás nagy föltűnést keltett. Ez a tréfa oly biztosan halálos volt, mint mikor töltött ágyu elé áll valaki. Én már másnap reggel meghallottam a hírét. Rodier négy napot kért trainingre. Föltettem magamban, hogy mindent el fogok követni ez örültség megakadályozására. Kötelességemnek tartottam ezt, mert tudom, hogy ez a titkos bánatában eltévelyedett ember maga a becsület és a derékség. Az még sem járja, hogy elpusztuljon vagy örökös nyomorékká legyen ily kapatos huszárokhoz méltó gyermekségért. Az imént mondtam, hogy erről a házaspárról meg volt a magam fogalma. Mindent jól megfontolva, fogtam a kalapomat, botomat és egyenest Rodier-néhez mentem, elmondani neki ezt az örült fogadást. Épp úgy beszéltem el neki, mint most önnek: egyszerüen, kommentárok nélkül. Sose felejttem el, hogyan hallgatott. Minden szóra halaványabb lett, és oly megindulás látszott rajta, hogy végképp meggyőződtem: mily végtelelenül szereti férjét, a ki őt oly kegyetlenül elhagyta. Először nem szólt semmit. Aztán fölkelt és így szólt hozzám: »Kérem, sziveskedjék öt perczig várni rám, aztán kíséren el, ugyancsak

öt perczre.« Azzal kiment. Alig három perczig váratott, de oly hangon mondta azokat a szavakat, hogy e kis időt is kimondhatatlan nyugtalanságban töltöttem el. Láttam, hogy föltámadt benne egy végletekig vitt, elkeseredett teremtés, a ki ugyanolyan örülségre képes, mint a mit én megakadályozni akartam. Mikor visszatért, férjének egyik fegyvere volt kezében; egy karabély, melyet ismertem, mert én is vadásztam vele. Az asszony azt mondta: »Menjünk«. Követtem őt. Éreztem, hogy most nem szabad sem ellenkezni vele, sem tágitani mellőle. Szótlatlanul haladtunk le a lépcsőn. Keresztül mentünk a kerten, az istálló felé. Most már érteni kezdtem a dolgot. Az arab lovászlegény ajtót nyitott előttünk, meglepett pillantást vetve az urnő kezében levő fegyverre. De hogyan sejtette volna a bekövetkezendő jelenetet, melyet ma is úgy látok, mintha tegnap történt volna! A hidlásán álló Szaida fülét hegyezve tekintett felénk és remegni kezdett, mintha sejtene a veszélyt. Az a gyöngye asszonyka pedig vállához kapta a puskát és hidegen, irgalmatlanul a ló két szeme közé czélt; én aggodalomtól megdermedten hallgattam és éreztem, hogy ennek *meg kell történnie...* A fegyver elsült. Az állat rettenetesen felhorkant végső küzdelmében; még most is a fülemben van ez a hang. Aztán ágaskodni próbált és menten élettelenül rogyott össze...«

- »És a férj?...« kérdém nem titkolva megindulásomat a beszélő előtt, a kit még mindig meghatott ez a különös tragédia, melynek véletlenül tanuja és szinte részese volt.

- »A férj?« felelt Laurens; »mikor ez a különös dolog történt, épp a kertben járt, valami új ültetvényt nézegetve. A lövés hallatára előrohant. Mikor az istállóba lépett, első dolgom volt az asszony elé állni, ki félholtan támaszkodott a falhoz, egyik kezét a szívére tartva, a másikkal a puskát fogva. Rodier az agyonlőtt lóra pillantott, aztán rám, végre pedig a feleségére; és meglepetve láttam, hogy komor arcán két könyecsepp gördül alá, két nagy, nehéz könyecsepp. Esküszöm, hogy sohasem fogom feledni e könyeket. Aztán félkézzel félre háritott engemet, mint én most ezt a széket; oly erővel és tüzzel, a melyet épp úgy nem tudok leírni, mint a szegény Szaida ugrásait; és felesége felé rontott, ezt kiáltva: »Ó, te szeretsz engemet, te szeretsz engemet!« Aztán karja közé kapta és elvitte az ájult asszonyt. Boldogságuk meg volt mentve. A félreértés megszűnt. Ugyan hiszi még, hogy féltékenykedni kell rám?«

Aline.

Bár még alig értem el azt a kort, melyről a költő oly bánatosan mondja: »*Nel mezzo del cammin di nostra vita*«, máris csaknem annyi barátom van a föld alatt, mint a földön. És az évek némely szakában, mikor ünnep van a kalendáriomban és az utcán, a családok tüzhelyénél és a gyermekek szemében, elérzékenyedve és gyakran lelkifurdalás közepett gondolok azokra, a kiknek számára már nincsenek ünnepek. Mennyi arcz jelenik meg előttem ilyenkor! Némelyek fáradtak, öregek, barázdásak; mások ifjak és csillog rajtuk a zsenge báj frissesége. Pedig nincs se fiatalság, se vénség az örök homályban, a hova ők tűntek. Majd mint a muzeumlátogató, ki a képek között kóborolva, végre megáll egy előtt és csak azt nézi: én is kiválasztok e jelenségek közül egyet, egy emléket, melyhez ragaszkodom. Az alak szinte kézzelfoghatóvá válik, és az emlékezés megdobbantja a szívemet. Vér bibora pirosítja meg újra az elhamvadt arczot. A régóta nem látó szem felragyog és néz. Az ajak megnyílik, remeg. Mosolyog. Megszólal... Itt a keze, itt a válla, egész formája, lélekzése, lelke. Ez a fél-hallucinálás oly erős, hogy aztán félek, mi mindent fogok álmodni az éjszaka. De ki nem ismeri a temetések után való napok e homályos ábrándjait, melyekben oly furcsán keveredik a gyönyörűség és a félelem és melyekben a halottakat oly kettős érzéssel látják, hogy itt vannak előttünk, - és mégis holtak! Beszélünk velök, kebelünkre szoritjuk őket, társaságukban végig járjuk életünk szokott helyeit; de eközben eszünkbe jut temetésöknek minden részlete és nem értjük, hogyan lehetnek itt velünk, mikor tudjuk, hogy lent vannak a sirban.

*

Nem tudom, tapasztalja-e minden ember a multnak és jelennek e fájdalmas összefolyását. Azt hiszem, nem; mert ime, hány öreg ember van, a ki vidáman éli tul minden társát. Sorsom ugy rendelkezett, hogy már gyermekkoromban is sok kedves emberem haljon meg; és én szerettem őket azután is. Igy e korban, melynek minden uj napja uj életnek látszik, sok szomorú évforduló volt. Hogy csak egyet említsek: a karácsony, mely más kisfiúnak oly vidám, nekem bánatos emlék volt, egy korombeli leánykáé, az én első barátnémé, ki ez ünnep előtt két nappal halt meg. Bár azóta már egy század-negyed mult el és a kihunyt szerelmek temetőjében vannak más kereszték is, melyekre koszorút kell tennem, ez évfordulón mindig visszaemlékszem Alinerára, - ez volt a kis halott neve, - és a vidéki kis házra, a hol laktunk, ő a harmadik, én a második emeleten, kilátással a kertre és a vulkánikus hegyek gyűrűjére, mely minden utcából látszott a szemhatáron. Most is előttem van a szinte fekete láva, melyből a város épült; a szűk utcák kavicsa, melyen a vásárra menő parasztok fasaruja kopogott, a háztetők fölé emelkedő félig kész székesegyház, és még sok mindenféle: a földszinti pék, ki lóhereformájú vajassüteményeket sütött; a kovács, kinél meztelenkaru legények verték a piros izzó vasat, szikrák záporában; a téren az első köztársaság korabeli hadvezér szobra és az én kis barátnőm Aline, gyászruhában, - épp akkor halt meg az anyja, mikor atyja fölibénk költözött, - és a kert, ahol olyan boldogan játszottunk.

Ez a kert a háziasszonyé volt, egy igen vallásos, beteges öreg urnőé, a ki sohse mozdult ki szobájából. Mindig az első emelet egy ablakában láttuk arczát. Ősz haját közepén választotta el és színes szalagos főkötőt viselt. Az ablak egy táblája sötétebb volt a többinél és mintha még vénebbé tette volna ezt a fejet, mely mindig imádságos könyvre, vagy a szegényeknek szánt kézimunkára hajolt. A kertek falain tul a hegyek csonka kupjai és az omladozó várkastélyok rajzolódtak az égre. Most is le tudnám rajzolni azt a kertet, puszpángfáit, ribizke bokrait (melyeket télire szalmával földtek be), és a fal mentén szétterpesztett ujjak módjára meredő körtefákat. Eszembe jut az orgonabokor, mely alatt Aline az utolsó napokon üldögélt, köhécselve, halaványan. Voltak ott vesszőkre csavarodó rózsatők is. Én leszaggattam a bim-bókat, mielőtt kinyitlak volna és nagy kíváncsian szétfosztottam őket. »Claude, te kegyetlen!«

mondta Aline, »megölöd őket.« A virágok között röpködő lepkékhez foghatókat nem láttam többé, bár csak tarka, sárga és kék, igen közönséges pillangók voltak. Szilaj vadászkedvvel üldöztem őket; de Aline nem engedte, hogy gombostűre tűzzem a foglyokat: gyönyörködött színükben, aztán elbocsátotta őket és nézte, hogyan röpülnek el, bukdácsolva, karikázva. Ez volt a mi nyári multságunk; de imádtuk a kertet télen is, mikor hó takarta az utakat, a galyakon pedig valóságos jégnyársak lógtak. Mindig hozzá fogtunk lehetetlen nagy tervünk megvalósításához: igazi házat építeni hóból, a melyben megférnénk, mind a hárman: Aline, én és - minek tagadjam? - egy nagy bábu, melyet ő hol »Marie«-nak, hol »a mi lányunk«-nak hívott. Remek egy bábu volt ez: a szeme kék, a szeme pillája igazi, az arcza rózsaszínű; kez-lába mozgott, szóval hetedhét országon nem akadt párja; de örök szégyen lett volna, ha a gimnáziumbeli diákok - már gimnáziumba jártam - megorrontják a létezését. De mit nem tettem volna meg az Aline kedvéért? Hiszen annyira szerettem e testvércémet, kit a véletlen közelembe hozott!

Aline kedvességében volt valami komolyság, a minőt addig gyermekem nem láttam. Kicsi, gyöngé, halavány volt; és szorult a szívem, ha elgondoltam, hogy az anyja is mellbajban halt meg. A rövid életre ítélt teremtések koránérettsége látszott rajta; valami hiányos tökéletesség. Ez a kilenczéves leányka maga volt a szelidség és a rend; nem szerette a zajos játékokat, tehát gyűlölnie kellett a pajkos, engedetlen, durva fiukat, a minő én is voltam. És mégis épp az ellenkező történt, s attól a naptól fogva, hogy összebarátkoztunk, valami ellenállhatatlan, ösztönszerű hatást tett rám. Most, mikor visszapillantok gyermekéveimre, megértem, hogy ez az ártatlan leányka, kinek könnyü léptei alig érintették a vén ház lépcsőit, elsőben ébresztette föl bennem az édes női lélek kultuszát, melyet a legkegyetlenebb tapasztalatok sem birnak egészen kitépni a szívből. Pajtásaimmal elkövettem mindenféle gonoszszágot. Kijátszva bonne-om éberségét, nagy csinytetekre vetemedtem. Fölmásztam a piacz közepén álló kutra és a rézoroszlán szájából ittam; lovagolva csuszkáltam a kórház-utczai lépcső vaskorlátján. Természetesen beleestem a medenczébe és legurultam a lépcsőn. Bőrig ázva, rongyosan, kéken-zölden kerültem haza és rútol kikaptam... De alig tértem vissza Alinehez, vasárnap és csütörtökön délután, mikor együtt játszottunk, egyszeribe megváltoztam én, a félvad fiu. Nem kiabáltam, nem ugráltam, nem hadonáztam többé; féltem, hogy megbántom ezt a kis tündért, kinek kezén soha sem volt szenny, kinek ruháján soha sem volt szakadás. Követendő példa gyanánt emlegették előttem és mégsem lázadtam föl ellene. Épp oly természetesnek látszott, hogy neki engedelmeskedem, minthogy másoknak nem fogadok szót. Mindig azt játszottuk, a mit ő akart, nem a mit én. Csodáltam szőke hajának finomságát, hangjának édességét és értelmességének minden legcsekélyebb jelét; - például hogy ő a karácsonyfájáról nem szedte le a süteményeket azonnal. Én az enyimet még az este megkoppasztottam. Az Alineé azonban még tavasszal is teli volt; és a cukrokat kövel kellett megtörnünk, úgy megkeményedtek. De azért sohasem ettem olyan jót.

*

Ha nem a kertben játszottunk, - és az utolsó évben bizony csak ritkán mehettünk le, mert kis barátnőm nagyon gyöngé volt, - legszivesebben az ő kis szobájában mulattunk, melynek egyetlen ablaka a piaczra nyilott és látni lehetett belőle az ágyukon, golyóbisokon álló bronz hadvezér tollas kalapját. Aline egyedül lakott az apjával meg egy vidékünkbeli, Miette nevű bonneval. Apja valami kis hivatalt viselt a prefekturán. De a család alkalmasint jobb napokat is láthatott valaha, mert a lakás teli volt divatját mult, de finom butorral és a padlót régi, puha szőnyegek fedték. Hogy az ódontság ez érzete teljes legyen, gyakran kiraktuk a megfakult szőnyegre az Aline édesanyjáról maradt játékokat. Ez a szegény asszony is épp úgy meg-kimélgette holmijait, mint leánya. A szinehagyott, kedves jószágokon rajta volt a régi világ színe. Különösen szerettünk egy csomó szinezett papirosból kivágott figurát. Ezek az alakok lábukra enyvezett fadarabkákon állottak és régimódi pásztorokat, pásztorleányokat ábrázoltak.

Mindig összehasonlítottuk őket a burgonyát, tyukot, körtét, szőlőt áruló parasztokkal, a kik heti vásárkor a piaczon gyülekeztek. Szerettük a könyveket is, a keshedt selyemkötésű vén almanachokat, melyekben csodálatos képek voltak: kis fiúk, magastetejű kalappal, rengeteg nagy galléru frakkban és szükruhás, à la Prud'hon fésült leánykák. Aztán előkerültek a régi kopott porcellán-csecsebecsék meg a laterna magicák, melyeknek üvegeire Napoleon katonái voltak festve. A falon függött egy családi kép. Kis barátnőm anyja is rajta volt; piczike leány, a mint egy bárány nyakát ölelgeti. A leeresztett kárpitok tompították a világosságot. A tűz halkán pattogott. A szobában nem volt más óra, mint a verőfény, mely egy résen beszökve, tánczoltatta a porszemeket. A kandallón egy időjárásmutató házacskaiban ki s bejárt egy kapuczinus meg egy apácza. Boldog lettem volna, ha Aline atyjának szemében nem látok könyűt, valahányszor bejött játékunkat nézni és ha kis barátnőm nem köhög olyan szivettépőn.

Aline mindig valami bájos kegyeletességgel rakta ki elém a régi játékokat. A könyvek lapjait mindig oly csinnyán forgatta, mint a lehellet, a selyempapirost ráhajtotta a képekre és igazi tündér volt mellettem, fajankó mellett. De nem lettünk volna igazi gyermekek, ha játékunkba nem elegendik bele az a bábú. »Marie« oly fontos helyet foglalt el Aline lelkében, hogy a bábút végre már igazán élő valakinek tartottam és jóhiszeműleg játszottam a komédiát, melyet a gyermekek képzelete mindig üzött és mindig fog üzni. Mikor Aline azt mondta nekem: »Marie ezt meg azt teszi... Ezt a ruháját szereti, a másikat nem...« a dolgot egész természetesen ítélt meg és segitettem a csoda-bábú ozsonnáit rendezni. Asztalt teritettem a kandalló sarkában (ez volt a szoba). Apró, a bábú nagyságához nem illő, butorokkal raktuk tele ezt a szobát. Ezek is az Aline édesanyjának játékaik közül valók voltak és »Marie« igazi óriásnak tünt föl közöttük. A mi nagy bábunknak csak egy, saját természetéhez szabott zsöllyeszéke volt (én vettem neki) és mi meg sem ütköztünk, hogy a székek kétszer akkora, mint az ágy. A bábú porcellán ajkán örökös buta mosolygás lebegett. Ott ült a zsöllyében, mozdulatlanul, kezét karmantyujába dugva, fején bársonykalappal. Aline soká nézte, aztán mindig azt mondta nekem:

- Ugy-e szép? Azt hinné az ember, hogy mindjárt meg fog szólalni...

Néha, mikor már eleget beszélt a báburól vagy a bábuhoz, olyan komoly dolgokat kezdett emlegetni, a minők szokatlanok gyermek szájában, talán épp az ellentét révén. Egyszer, mikor megdöglött a madaram, hogy-hogynem szóba került köztünk a halál.

- Félsz te a haláltól? kérdezte tőlem Aline.

- Nem tudom, válaszoltam.

- Olyan unalmas ez az élet!... Mindig egyforma: felkelünk, öltözködünk, eszünk, játszunk, lefekszünk, aztán megint elülről kezdődik minden... De ha meghaltunk...

- Csontváz lesz belőlünk, fejeztem be a mondatot.

- Nem, szólt Aline, látjuk mamánkat és az angyalokat.

*

A kora életunalom és naivság e szavaival ám foglalkozzanak a bölcselkedők, kik a gyermekek pszichológiáját kutatják. E szavaknak csak az az érdemük van, hogy igazak. Én már rég lemondtam róla, hogy megérthessem a titkok titkát, az értelem és a szív ébredését. Mely pillanatban keletkezik bennünk a gondolkodás gyötrelme? És mikor a szeretet betegsége? A nő és a férfi lelke már nem egy abban az érzelemben sem, melyet az anya halála sugall a kis árvába; és más a szerelmes vonzódás, melyet a tíz éves fiú beteg kis játszótársa iránt érez. Beteges volt az én szegény kis Alineom is, betegebb, mintsem az én félig öntudatlan vonzódásom sejtette; és a tél elején, épp mikor tíz éves lettem, már nem volt szabad többé játszanom vele, mert ki sem kelt az ágyból; karácsony szombatján pedig sirva mentem a szobába, mely nekem

oly kedves volt, hogy még egyszer utoljára lássam Alinet. Holtan feküdt ágyán, a feszület alatt, mely épp olyan mozdulatlan volt, mint a bábu, a kit talán végső órájában kért maga mellé és a ki nagy székében ülve nézett rá. De a »Marie« kék szeme, ez a fekete pilláju vidám két üvegszem, most is vidáman ragyogott, az a másik két kék szem azonban örökre lezárult. »Marie« szép pirosra festett porcellán képe, rózsás ajka most is csupa ifjuságtól ragyogott; Aline sovány arcza azonban sárga volt, mint a viasz és alig tudtam reá nézni kékes halavány ajakára. Hogyan vehettem észre ezt az ellentétet, most, a mikor úgy sirtam? Azt hiszem, hogy a gyermekek érzékeinek oly élénk tevékenysége van, hogy az érzékenyek szinte magukban működnek akkor, mikor a lelküket mély bánat fogja el. Emlékszem, hogy egy pillantásra feltűnt előttem minden: a kis halott, mellette a bábu, arrább egy zsöllyeszékbe rogyva Aline apja, az a mozdulat, melylyel jobb keze a balját szoritotta és keze csuklóján a barna érmelegető. A szobában fehér orgonavirág édes illata lengett. Ezeket a városunkban oly ritka virágokat az első emeleti öreg asszonyság küldötte, kinek redős arczát és kettéválasztott haját oly sokszor csodáltuk, Aline és én. Egynehány perczig mozdulatlanul álltam; mintha megmerevedtem volna. Végre Miette, ki bevezetett, megfogta kezemet és azt mondta:

- Bucsuzz el tőle.

Most a kis ágyhoz mentem és lábujjhegyre álltam. Az orgonavirág illatában egyszerre érezte ajkam a kis halott arczának hidegségét és arczom haja csigáinak gyöngéd, szinte élő czirógatását. Szivem véghetetlen szomorúsággal lett tele.

*

Hónapok multak el. Szüleim még mindig a régi házban laktak. Engemet azonban nevelőintézetbe adtak, alkalmasint azért, mert mióta Aline jótékony hatása megszűnt, igazi szilaj csikó lett belőlem. Ha jól viseltem magamat, minden hónapban egyszer szabad volt haza látogatnom. Hetenkint kétszer, csütörtökön és vasárnap, sétálni mentünk a városba, párosával, némán, - így kívánta a házi rend. - Mikor a prefektura táján jártunk, gyakran láttam Aline atyját, a mint hivatalába ment, vagy onnan jött. Feketébe volt öltözve és meggörnyedt, bár még alig lehetett túl a negyvenen, elefántcsontgombu pálczára támaszkodott. Igen jól ismertem ezt a pálczát. A szegény ember mindig kikeresett engemet a sötétkabátos diákok sorából és szomorú, nyájas mosolygással üdvözölt. Én meg valahányszor hazamentem, őt is fölkerestem. Sietve nyitott ajtót s miután örvendezett, hogy milyen jó színben vagyok és mennyire nővök, bevezetett a dolgozószobába, melyben az én kis barátnőm kamarácskájának az ajtaja nyílt. Egyszer nyitva volt ez az ajtó. Meg nem állhattam, hogy loppal be ne pillantsak. Az apa észrevette pillantásomat.

- Akarod látni a szobáját? kérdezte egyszerüen.

Bementünk. Nyár volt. Az apa kinyitotta az ablaktáblákat és a nap fénynyel árasztotta el a holt leányka szobáját. A világosság aranyat hintett a kopott szőnyegre, melyen annyit játszottunk, a letakart ágyra, melyen oly sápadtnak, mozdulatlannak láttam őt, a szekrényre, melybe a papirosból kivagdalt figurák aludtak és »Marie«-ra, a bábura, ki a szekrényen ült karos-székében és most is mosolygott.

- Emlékszel, mennyire szerette Aline ezt a bábút? szólt az apa. Mindig arra kért, hogy tegyem a karja közé, ha meghalt, mert föl akarja vinni az égbe, megmutatni a mamájának. Miette el akarta temetni vele... De én nem bírok megválni semmi tárgytól, a mit ő szeretett.

*

Ismét hónapok multak el, még pedig sok hónap. Immár a harmadik karácsony volt elkövetkezendő Aline halála óta és sok minden megváltozott. Tizenháromesztendősi ficzkó voltam és olykor már cigiztem is. Egy csütörtöki nap a kertben jártam a rózsabokrok mellett, a hol

aranyos zöld bogarakat fogdostam valamikor Aline számára. A kettéválasztott őszhaju öreg asszonyság, még mindig az elsőemeleti ablakban ült. De egy létra vége be találta ütni az ablakot s a többinél zöldebb üvegtábla eltűnt. Nyoma veszett Miettenek is. Ez a jó barnaarczu teremtés aztán egy délután négy órakor bejött az intézetbe. Kihivatott a társalgóba és szörnyű hirt adott tudtomra, Aline apja megházasodik. Egy özvegyet vesz el, kinek nyolcz éves leánykája van. Ez a kis leány foglalja el Aline szobáját. Miette elmondta, hogyan vált meg gazdájától, mikor a házasság befejezett dolog lett.

- Az ur azt teszi, a mit akar, mondtam neki, de én sokkal jobb szerettem az asszonyságot, meg a kis kisasszonyt, semhogy másokat tudjak a helyükön látni... A halottakat nem szabad megszorítani, mert az szerencsétlenséget hoz a házba.

És Miette mindjárt el is beszélte egy özvegy ember történetét, a ki másodszor házasodott meg, de az esküvő előtt való éjszaka arra ébredt, hogy egy szörnyű hideg kéz szorítja meg a kezét.

- Ez, tetszik tudni, az első felesége volt, magyarázta Miette.

A derék leány azután visszatért falujába. A házasság megtörtént. Az én kedves Alineomnak fölösleges lett volna éjszaka szorongatni a kezemet: anélkül is eléggé gyűlöltem én az asszonyt, a ki elfoglalta helyét házukban és az apa szívében. Pedig természetes volt, hogy az a boldogtalan ember új életet akart kezdeni. De én az én tizenháromesztendő fejemmel nem értettem meg. Alig mentem többé a harmadik emeletre és karácsonyig tiz szót se szóltam a kis Émiliehez - így hívták a jövevényt. Ez a szegény leányka, ki ugyancsak nem szolgált rá gyűlölségre, jámbor kövér teremtés volt és szeretett volna velem játszani a kertben. Engemet már ez a gondolat is felbőszített és haragom nőttön-nőtt, mikor azt láttam, hogy a betolakodott Émilie az én régi barátnóm tulajdon bábuját, a »Marie«-t, a mi leányunkat tartja ölében. Még most is emlékszem, mint futott el a düh, mikor egy csütörtök-délután szemembe tünt ez a szentségtörés. És ma, hogy el tudom képzelni: minő jelenet folyhatott le a családban!... A mama megtalálta a bábut egy fiókban és egy-két percze odaadta a leányának. Az apa bejött és meglátta a játékot a gyermek kezében. Szíve összeszorult. Pillantása találkozott a feleségével, a ki féltékenyen kémlelte arcán a megindulást; mert a második asszony mindig féltékeny. Az ember nem mert szólni. Mikor az élőkről van szó, a halottaknak soha sincs igazuk... De én nem feledtem el holt barátnőmet s ez a találkozás ösztönszerű gyűlölséget keltett bennem a kis Émilie ellen. Volt nekünk egyszer egy igen vad angoramacskánk. Mindig a háztetőkön s a kertben kóborolt és csak enni járt haza. Egyszer beugorva az ablakon, szembe került a kis kutyával, melyet apám aznap reggel kapott. A macska meghuzódott a párkányon és nézte az ismeretlen jövevényt; félt a lármás, ugató, fekete szörgombolyagtól. Négy napig láttuk őt így meglapulva leskelődni; zöld szemében rettegő ámulás volt. Aztán elszaladt és örökre eltűnt. Épp ilyen állati gyűlölség élt bennem ez ellen a kövér leány ellen, a ki épp oly ügyetlen, nehézkes és durva volt, a milyen finom és bájos Aline. És ez a gyűlölség vitt rá, hogy gonosz csinyt kövessek el vele. Azaz hogy mégsem. Nem rosszóság, hanem valami formájában nevetéses, de azért megható kegyelet indított; s ha rágondolok, nincs bennem egy csöpp bánat sem.

Hát három esztendeje volt, hogy a kis Aline meghalt; de épp az évforduló napján alig gondoltam szegény barátnőmre. Hószőnyeg fődte a kertet és délelőtt eljött egy pajtásom, hogy hosszú csuszkálót csináljunk a fasorban. Ez volt a mi legkedvesebb multságunk; a vidék zordon telei kedveztek neki és mi nagy ügyességre tettünk szert benne. Egyre-másra szaladtunk pajtásommal a sinkón végig, aztán hol féllábon, hol guggolva sikárcóztunk. Olykor nagyokat is estünk s ilyenkor vége-hossza nem volt a hahotának, lármának. Épp legjobban zsinatoltunk, mikor Émilie hazajött sétájáról. Kiabálásunkra egy kicsit megállt a kertajtóban; mellette a bonneja. A kis leány karján tartotta a bábut, melyért úgy haragudtam rá. Nem lettem volna az a gonosz ficzkó, a ki voltam, ha most nem ujjongok, nem ugrándozok még

jobban; hadd busuljon a kisasszony, a mért nem vehet részt ebben a multságban. A leányka végre nem birt ellentállani a kísértésnek. Mielőtt a bonne megakadályozhatta volna, odatámasztotta bábuját a kapuhoz és neki szaladt a sinkának. Rögtön elcsuszott a havon; elesett. A bonne ugy szedte föl a földről. Émilie zokogni kezdett, fölőtje egy lucok lett. A bonne megpirongatta, aztán kézen fogta és fölvitte a házba. A bábút ott feledték. És a kék szemü, piros száju, mosolygó »Marie« ott volt az ajtó mellett, mint régen, mikor Aline sétálni vitte őt, - és mint a kis halott ágyánál.

*

Hogyan juthatott eszembe, hogy el fogom lopni Aline kedves bábuját, mikor öt perc mulva már megint csak csuszkáláson járt az eszem? Ez ismét a gyermekpsychologusokat érdeklő kérdés. A gondolat és végrehajtása nem tellett öt percbe. Gyors és ellenállhatatlan kísértés volt ez. Iskoláskoromban többször tapasztaltam ilyet: például mikor ellenségemre rohantam, mint a vadember vagy a vadállat. Ezt a hirtelen elhatározott lopást valóban a vadak egyszerű ravaszságával hajtottam végre. Fölhasználtam azt a pillanatot, mikor pajtásom háttal nekem egy fához állt, leverni czipője talpáról a ráakódott havat. Fölkaptam »Mariet« és a sinkó felé szaladva bedobtam a nyitott szinbe; azt már nem bántam: összetörik-e szép porcellán arcza a fölhalmozott tüzfán vagy sem. Legurult a farakásról, bele egy talyigába. Eközben lármáztam, hogy pajtásom ne vegye észre az esés zaját. Azzal tovább sikáróztunk, bolondoztunk. Egyszer csak előbukkanik a kis leány bonneja az ajtóban. Jobbra néz, balra néz. Nem tudott hová lenni a csodálkozásában és mindenütt keresgélt, végre a kertbe is bejött.

- Nem látta az Émilie kisasszony bábuját? kérdezte.

Szerencsém volt, hogy pajtásomhoz fordult, ki olyan jóhiszemü ártatlansággal válaszolt neki, a milyent én nem tudtam volna szinlelni.

- Miféle bábút? Nem láttam én semmiféle bábút.

- De a kisasszony azt mondja, hogy ide tette le, mikor csuszkálni akart, szólt a cseléd.

- Az lehetetlen, felelt pajtásom; mi nem voltunk el innen egy pillanatig sem. Ugy-e? fordult aztán hozzám.

- Bizony nem, erősítettem én is. Nagyon vörös lehettem, de hát csipős hideg volt és sokat futkároztunk.

- No ez igazán furcsa! sopánkodott a bonne. Ugyan hol hagyhatta azt a bábút?... Bezzeg kikap majd érte!...

Nem voltam rossz fiu, de a gondolat, hogy Émilie nemcsak elvesztette a bábuját, de még jókora pirongatásban is részesül, nem ébresztett bennem lelki furdalást, sőt boldoggá tett. Boldogságom teljes lett volna, ha, mihelyt fölmentem a szobába, nem kellett volna tüstént azon töprenkednem, mitévő legyek, hogy a bábút ne találják meg. Ez a gond üldözött egész este, egész éjjel. Az ünnepi gesztenyés liba, a karácsonyfa, az ajándékok, a másnapra tervezett korcsolyázás mind nem birták kiverni a fejemből azt a gondolatot: »Csak ne találnák meg ma este a bábút!... Vagy holnap reggel...« A gond főképp akkor gyötrött, mikor lefeküdtem. Föltámadt bennem mindaz az ellenkezés, melyet Aline atyjának második házassága ébresztett szivemben; s egyszersmind a kis halott iránt való szeretet. Magam előtt láttam a jövevénytől megszentégtelenített szobácskát. Képzelmem hallatlan erővel dolgozott. Megjelent előttem az én halaványan mosolygó kis barátnőm és mindazok a régi tárgyak, melyeket ő oly nagy gonddal őrizett. És láttam a másik leányt, abban az ágyban, a hol Aline meghalt; láttam, a mint piszkos ujjaival a fakó selyemkötésü könyveket forgatja és félretaposott sarku cipőjével - még azt is láttam - beszennyezi a szőnyeget, melyre mi ozsonnánkat raktuk ki; és meglopja Alinet, - mert lopás elvenni a kis halott játékeit. Halott! Gépiesen ismétetem magamban e

szót és feltűnt szemem előtt az egykor virágos sir, melyre többé senki sem gondol. Novemberben láttam utoljára e sirt. A térdeplő angyal keze le volt törve. Vallásosságomban szentül hittem, hogy Aline az égben van anyjával és az angyalokkal, igazi angyalokkal, a kiknek nem töredeznek le az ujjaik, liliomot tartanak a kezökben és tiszta fényből valók. De aztán elképzeltem: hogyan fekszik a földben a kis test, melytől a fehér orgonavirágok illatában bucsuztam el. A magányosság rettenetes érzete fogott el. Eszembe jutott, hogy Aline magával akarta vinni a sirba az ő »leányát«. Szerettem volna kimenni a temetőbe és megvesztegetni a sírásót, hogy tegye »Mariet« Aline mellé, örökre.

*

Ha másnap reggel tíz óra felé valaki a kertbe jő, azt látja, hogy a tarlott orgonabokor tövében egy diák és valamit nagy sietve. Igazi ködboltozat nehezedett a városra; sűrű, fekete köd, melyben a nap csak homályos piros tüzgolyónak látszott. A háztetőket hó fődte. A házban mindenki a készülő ebéd körül sürgölődött. Sokan a nagy misén voltak. A fiu ügyetlenül forgatta az ásót s a barna földet egy csomóba halmazta, hogy majd annál jobban eltüntethessen minden nyomot. Olykor föltekintett az égre: vajjon lesz-e ma hó, még jobban eltakarni a gödröt. Mellette egy kis gyermek hevert; de első pillantásra észre lehetett venni, hogy csak bábu: a fején bársonykalap, keze a nyakába akasztott parányi karmantyuban. Ez a bábu valamikor igen elegáns lehetett: de látszott rajta, hogy utóbb igen elhanyagolták, mert a ruhája rongyos volt, az egyik lábáról leveszett a cipő, porcellánarczát pedig repedések csufították el. De azért mozdulatlan mosolygás lebegett még mindig piros ajkán és kék üvegszemében. És most az ég gyászos boltozatáról lassan, lágyan hócsillagok kezdtek hullani. A fiu örvendezve tekintett föl az égre. A gödör most már elég mély volt; csaknem egy rőfnyi. A diák fogta a bábút, egy csókot nyomott hideg porcellánarczára, egyet selyemhajára, aztán gondosan lefektette a kis testet a földbe, mintha igazi halott lenne. Majd a bűnös ember segítségével behantolta. Most egy ablak nyílt ki a második emeleten s valaki nevéen szólította Claudeot:

- Gyere föl!

- Megyek! kiáltott a fiu, azzal eldobta az ásót és a hótól immár egész fehér kabátjában vigan szaladt fölfelé.

- Mit csináltál?... kérdezte az előbbi hang az ablakból.

- Szép csuszkálót holnapra, felelt a gyerek és lopását hazudsággal tetézte. És mikor egy-néhány nap múlva gyermekes, buzgó őszinteséggel meggyónt, nem bánta meg, hogy lopott, eltemetni a békés föld alá, a békés hó alá az ő első barátnőjének kékszemü, rózsás arczu, szőke haju leányát.

A szerelem kora.

I.

A Boulevard Szerkesztője, amikor előadtam neki azt a tervemet, hogy adjunk közzé egy cikksorozatot a »szerelem koráról«, nagyon elámult, hogy az ő legujabb munkatársa koponyájából ilyen pompás zsurnalisztikai ötlet pattant ki. Csak két hete voltam a lapjánál, és ez volt az első lap, amelynél dolgoztam.

- Mondja el, kedves Labarthe, hogy mit szándékozik tenni - szólt a szerkesztő, a szokottnál enyhébb hangon.

Amikor végighallgatott, egy kis resuméban így foglalta össze a tervemet:

- Jó. Tehát ön kérdést fog intézni ezekhez az urakhoz és hölgyekhez, hogy életük melyik szakában tudtak másokat, s tudták mások őket a legjobban szeretni. A maga ötlete ez? Igen? Helyes. Hát most mondja el, kiket akar meginterviewolni?

- Ime a névsoruk - feleltem, s előhúztam a zsebemből egy iv papirost. - Ezen irtam össze hamarjában azoknak a neveit, akiktől felvilágosítást akartam kérni az érdekes problema felől.

- S felolvastam a névsort; két tábornok, két miniszter, egy pap, négy művész (köztük két híres chanteuse), öt színész, három bankár, két ügyvéd, egy sebész, egy törvényszéki orvos és még egy egész sereg irodalmi kitűnőség voltak benne fölvéve.

A szerkesztő hol helyeslőleg bólintott, hol röviden közbevágott: Nem kell!

Végre elérkeztem az utolsó névhez: Pierre *Fauchery*, a kitűnő regényíró.

Ezt is törölje - mondta a szerkesztő, vállat vonva - nem állunk vele jó lábon.

- Pedig, ha van valaki, - bátorkodtam ellenvetni - akinek véleménye az olvasókat s különösen az olvasónőket érdekelné, ugy első sorban ő az. Ugy terveztem, hogy éppen vele kezdem meg a sorozatot.

- Ám legyen - mondá a szerkesztő. - De Fauchery elvből nem fogad reportert. Már több munkatársam próbálkozott hozzá, de egyet sem fogadott; a *Boulevard* pedig nem tűri, hogy fumigálják, s így esett meg, hogy egyszer-másszor egy kicsit megsimogattuk.

- És ha én mégis meginterviewolom Faucheryt a *Boulevard* számára - szóltam önérzetesen. Fogadni merek rá, hogy sikerül. Biztos módszerem van...

- Annál jobb, - mondta a szerkesztő - akkor két louisval emelem a fizetését. Mert kérem, engem bánt, hogy ez az ember úgy tesz, mintha fütyülne a reklámra! Kell, hogy ő is beadja a derekát, mint a többi. - De hát tamáskodom benne, - fűzte hozzá, széles vállait vonogatva - hogy ez önnek sikerüljön... És vajjon miben áll az ön biztos módszere?...

- Engedje, szerkesztő ur, hogy erre majd csak azután feleljek. Negyvennyolcz óra alatt majd kisül, hogy győztem-e vagy sem?

- Hát menjen isten hírével, és ne kimélje azt az embert.

*

Határozottan jócskán haladtam már az ujságírás mesterségében; két heti inaskodás után már túrtem, hogy Pascal ur, az én rettenetes szerkesztőm, akitől most függtem, így beszélhessen előttem arról az íróról, akit minden élő írók közt leginkább csodáltam. De amióta belefáradtam a szellemi koplalásba s elhatároztam, hogy érvényesülni fogok a párisi tarka világban, azóta úgy levedlem a régi bőrömet, akár a mókus a téli bundáját. Emlékeztem még jól,

hogy az asztalom fiókjában még egy egész halom költemény, dráma és regényterv tanuskodik arról, hogy egykor - tegnap - volt, volt egy Jules *Labarthe* nevű fiatal ember, aki feljött a vidékről Párisba, hogy nagy emberré legyen. De ez a fiatal ember, aki hitt az Irodalomban - nagybetűvel - és az Ideálban, - ismét nagybetűvel, - és a Dicsőségben - ismét nagybetűvel - meghalt és már el is van temetve. Valjon fel fog-e támadni valaha, hogy ismét kedvtelésből, lelkesedésből írjon? Lehet; de ebben a perczen nem tudok és nem hiszek többet, mint hogy az erélyes és rajongó Labarthe belépett a sajtó világába és nincs egyéb vágya és célja, mint hogy a lehető legrövidebb idő alatt ötvenezer frank évi jövedelemhez jusson. Mit bánja ez az ujjászületett Jules Labarthe, hogy ez az arczátlan Pascal »megsimogatta« Balzac legtehetségesebb és legjelesebb utódját; hiszen jó magam is - az új Labarthe - olyan »operációra« készülök, a mely legalább is felér a derék szerkesztő ur dobjával. Volt egy módszerem, amelylyel biztosan megcsinálhattam az interviewt. Ime a mód: még naivságom korszakában történt, hogy Pierre Faucheryhez verseket és novellákat küldözgettem. A nagy író, aki akkor-tájt éppen utazgatott, válaszolt nekem. Én is feleltem a levelére, a melyre Pierre Fauchery újra irt választ s meghívott, hogy látogassam meg, ha majd hazatér az utjából. El is mentem a lakására, de nem találtam otthon. Valami szégyenkezéshez hasonló érzés tartott vissza, hogy harmadszor is kísérletet tegyek. Pedig még sohase láttam a nagy író; ő sem ismer engem: erre építettem a tervemet. Annak a két rajongó, versekkel és novellákkal bélelt levélnek az írója elérheti azt, ami zsurnalisztának még sosem sikerült. A tervem igen egyszerű volt: Elmegyek a lakására, s ő fogadni fog. Eltitkolom előtte jelen foglalkozásomat; s majd inkább valami tarka regénytárgyat mondok el, amelyben szó lesz a szerelem koráról. Erről a tárgyról majd aztán ő is elmond nekem egyet-mást, és ugyancsak bámulni fog, ha majd a *Boulevard* hasábjain nyomtatásban látja mindazt, amit elmondott. Igaz, hogy e miatt előre is furdalt egy kissé a lelkiismeret, de a lelkifurdalásokat könnyen lecsillapítottam e két iszonyu szóval, hogy: »küzdelem a létért«, és azzal, hogy eszembe idéztem azt a számos példát, amelyet dicsérőleg emlegettek az ujságírók: a jó, a derék ujságírók, akik - oh, boldogság! - szivesek voltak engemet maguk közé befogadni.

II.

Másnap becsöngettem Pierre Fauchery házának kapuján. A jeles regényíró Passy egy rejtett zugában, a rue Desbordes-Valmoreban lakott. Megvallom őszintén - hiszen csak egyszerűen a tiszta igazat akarom elbeszélni - nos, megvallom, hogy mialatt ott álltam a kapu előtt, valami úgy megbizsereggette a szívemet, hogy milyen pompásan megtréfálom e békés otthon lakóját. Hanem a szívem legmélyén egy kis harag is volt azok ellen, akik gonosz irodalmi harcban e fajta lépésekre kényszerítik az embert.

A kapu kinyílt és egy szolga jött előmbe. Láthatólag rossz kedvűen felelt a kérdésekre: Pierre Fauchery ur nincs Párisban. E hír az első pillanatban annyira levert, hogy nem tudtam mit mondani a szolgának. Azután sürgetve tudakoltam, hogy mikor tér haza? A szolga nem tudta. Szegény Pierre Fauchery, azt hitte, hogy elég, ha a szolgálái elől titkolja, hol jár. Nem telt bele egy félóra s már tudtam, hogy jelenleg Nemours közelében időzik a Proby-kastélyban. Csak a kiadóját kellett felkeresnem.

Két óra mulva megváltottam a jegyemet a gare de Lyonon. Vittem magammal némi podgyászt, mert arra is gondoltam, hogy esetleg ott kell majd töltenem az éjszakát. Elhatároztam ugyanis, hogy ha délután esetleg nem lelem otthon a mestert, másnap délelőtt fogok jelentkezni a kastélyban. És hat órával azután, hogy Passyban a derék szolga nyilatkozott előttem, már ott álltam a Proby-kastély csarnokában s beküldtem névjegyemet Pierre Faucheryhez. A névjegyemre néhány sort vetettem, a melyekben emlékeztettem a regényíró múlt évi versekkel s novellákkal bélelt leveleimre és ez meg is tette a kellő hatást. Tíz perc

mulva bevezettek Pierre Fauchery dolgozó-szobájába. De ez a tiz percz sem mult el haszontalanul. Láthattam ezalatt, hogy két fölötte elegáns, csinos hölgy jön ki a regényíró szobájából.

- Ahá - gondoltam - ez hát Pierre Fauchery bujkálásának a titka... Az interview érdekesnek ígérkezik...

*

- A szerelemnek nincs kora - szólott Pierre Fauchery - mert az az ember, aki tud szeretni... ezt a szót az ideális rajongás értelmében fogva fel... sohasem szünik meg szeretni. Sőt tovább megyek: soha nem szünik meg ugyanazon lényt szeretni. Ugy-e bár hallott arról a híres fiziológusról, aki egy arczkép-sorozaton tanulmányozta, hogy miben rejlik az a sajátos, határozatlan hasonlatosság, amelyet egyes családtagokon észlelni lehet... Egymás mellé állított vagy husz fényképet... mind a husznak eredetije egy vérből való volt... és e husz fényképet újra lefotografálta: mind a huszat egy lemezre egymás fölé. Így aztán erősebb árnyalattal váltak ki a közös vonások, a melyek megadták a család típusát. No látja! Én meg vagyok győződve, hogy ha hasonló kísérletet lehetne tenni s egymásra fotografálhatnók azoknak az asszonyoknak az arczképeit, akiket egy és ugyanazon férfiú szeretett vagy szeretni vélt: akkor kitünnék, hogy ezek az asszonyok mind hasonlóak egymáshoz. Még a legnagyobb csapodárok is egyetlen egy arcot szerettek őt, hat, vagy akár husz asszonyban, mindenki csak egyetlen egy lényeg után kergetőzött számos lényen át. Csak az a kérdés, hogy a férfi élete melyik szakában akad arra az asszonyra, aki legjobban hasonlít az ideáljához. A mikor erre az asszonyra ráakadnak, akkor élük a szerelem korát.

*

- Hogy mely korban szeretnek bennünket leginkább? - folytatta Pierre Fauchery. - Lássá: minden szenvedélyek közül, a melyekről tudok, a legmélyebbet s leghevesebbet egy kitünő író keltette, mikor már meghaladta volt a hetven esztendő. Igaz, hogy még egészen egyenesen tartotta a derekát és éppen olyan fürgén lépdegélt, mint akár ön, ifju barátom, olyan mesterien csevegett, mint Rivarol, olyan szép verseket irt, mint Vigny, hozzá igen szegény volt, szerencsétlen és elhagyatott... Emlékszik, mit mond Shakspere mórja: »megszeretett a veszedelmek miatt, melyeket kiálltam; én pedig megszerettem a részvétért, amelylyel irántam viseltetett«. Nos, a mi kitünő mesterünk olyan rajongásra ihletett egy gyönyörű, előkelő és gazdag orosz leányt, hogy az nem ment férjhez, és bármint tiltakozott is a családja, a mestert utolsó betegségében éjjel-nappal ápolta, gondozta. Ő fogta is le a haldokló mester szeméit. S mikor meghalt, örököseitől megvásárolt mindent, ami a mesteré volt; kibérelte a lakást, ahol a mester élt és a szobákat érintetlenül úgy hagyta, mint ahogy a mester életében voltak... Tiz év előtt történt ez s e leány még most is olyan rajongással csügg a mesteren, mint tiz év előtt. No lássa: ez a leány az agg mesterben lelte föl azt a lényt, a ki leginkább hasonló volt ahhoz az eszményi képhez, amelyet a szívébe zárva hordott. És így volt Goethevel és Lewetzow Ulrikával és Lamartinenal és mindenkivel... De ifju barátom - tette hozzá - ha ön az érzelmeket ilyen emelkedett álláspontból akarja festeni, akkor le kell, hogy mondjon a megfigyelésnek arról a módjáról, amely a mai írók betegsége. Hogy a hetvenesztendős szerelmes se nevetséges, se bosszantó ne legyen, alkalmaznia kell rá azt, amit a jó öreg Corneille mondott büszkén egy marquis nőhöz:

Van rajtam még egynémi szépség,
Hogy nem gyötör a kétség,
Ha tűnik az idő...

- Nos, barátom, volna bátorsága ilyen emelkedett, felsőbb érzelmeket analizálni és ilyen magasabb rendű lényekben hinni? Ezen fordul meg a regényírás művészete...

És mikor a mester így beszélt, volt a szemében valami eszményi, fennkölt sugár; úgy tetszett, mintha Pierre Fauchery maga is azok közül a »felsőbb« lények közül való lett volna és nem találtam tulságosan erőltetettnek azt az elméletet, melyet ez a hatvan év felé járó férfi vallott, s amely szerint nincsen olyan öreg kor, hogy szeretni ne lehessen miatta. Az eszméknek az a világa, amelyben, ez a kitűnő író élt, erősen elütött a füstös irodalmi tanya légkörétől, amelyben én éltem néhány hét óta. Ebben a férfiban, aki már mintegy harmincz kötetben tett tanúságot hatalmas tehetségéről, minden ifjúságom első álmaira emlékeztetett. Soványsága kimerítő szellemi munkásságról tanuskodott, szájának alakja pedig jellemszilárdságot fejezett ki; mélyen redőzött homloka fehér volt, mint a papir, amely fölé hajolva, kigondolta és leírta eszmékben gazdag műveit. S gondosan ápoltt kezeinek finomsága, testtartásának eleganciája, egész megjelenésének előkelősége azt mutatta, hogy ez az ember maga is gyakorolta azokat a szép erényeket, amelyeket hirdetett. Az élet kisértései nem zavarhatták meg az ő etikai fel-fogását.

S a mellett előzékeny is volt és barátságos, mert amikor már sokáig csevegtünk, így szólt:

- Nos, barátom, ha már itt van, Nemoursban, reményem, hogy látni fogom még egynehány-szor. Ma pedig nem bocsátom el anélkül, hogy be ne mutassam a vendégeimnek...

*

Nem ellenkezhettem... Így esett meg aztán, hogy a *Boulevard* egyszerű reportere délután öt órakor teát szürcsölgetett annak a kastélynak a diszes szalonjában, amelybe zsurnaliszta bizo-nyára még nem tette be a lábát soha. A mester maga is vendég volt e háznál, az agg Proby marquise vendége és a regényíró- és költőjelölt képében megjelent zsurnalisztának még az a szerencse is kijutott, hogy a marquisenak is bemutatták. És a hófehér haju bájos marquise kér-dezősködött a tervei felől; a költőjelölt-zsurnaliszta pedig mindenféle erőszakolt hazugságokat válaszolt, de közben úgy irult-pirult, hogy a jó marquise félénk, naiv fiatalembernek nézte a reportert.

És mintha valami pajkos szellem működött volna közre, hogy minél elszántabban vigyem véghez gaztettemet, ime, az a két fiatal hölgy is megjelen a szalonban, akik jöttömkor távoztak a mester szobáiból.

Oh, milyen csodás, élő kommentárja volt ez a két hölgy az én interviewomnak és mint vilá-gosodott meg előttem Pierre Fauchery elmélete, midőn őket a mesterrel csevegni hallottam.

Az egyik mintegy husz évesnek látszott, a neve, ha jól hallottam - mademoiselle de *Russaie*. Elég kifejlett gyermek volt, hosszukás arczával, melyből tüzes fekete, édes, de szilárd kifejező szempár villogott elő. Meglepően hasonlított a Louvre *Salon Carré*jában függő francia festőnek tulajdonított portraithoz, melyet ruhája és fövege sötét színe miatt a *Fekete ember*nek neveztek el. A szája és orrczimpája körül ugyanaz az elfojtott idegesség látszott, amely olyan varázsos lebilincselő hatásúvá teszi azt a híres festményt. Egy negyedóra alatt meggyőződtem róla, hogy ez a leány szerelmes volt a mesterbe. Ha Fauchery beszélt, egész valója érdeklő-déssel telt el; belemerült, beleolvadt a figyelésbe. Mikor pedig a leány beszélt a mesterhez, szinte éreztem a hangja remegését. A mester pedig, a lány naiv bálványozásának sugaraiban, úgy tetszett, mintha visszanyerte volna testének élénkségét, izmainak rugalmasságát, s azt a tüneményes elmeélességet, amelyet csak az ifjúság mindenható kegye tud megadni.

- Most már értem, miért idézte a mester Goethét és a marienbadi leánykát - gondoltam magamban mosolyogva, amikor egy bérkocsiban ülve robogtam a Proby-kastélyból Nemours felé. - Önmagára gondolt, mert szerelmes abba a kis leányba és a leány viszont szereti. Ki tudja, nem fogjuk-e mihamarább hallani, hogy Pierre Fauchery feleségül vette mademoiselle Russaie-t. No ez a házasság jókora feltűnést fog kelteni s ha a szerkesztőm megtudja, hogy én jelen voltam az eljegyzésen... Hanem most csak az interviewról gondolkozzunk!... Bizony,

Fauchery nagyon csodálkozni fog, ha holnapután olvasni fogja a *Boulevard*-ban... Nem, nem cselekszem jól... Ej, de nem ártok vele neki egy cseppet sem... Különben is... küzdelem a létért!

Tanakodtam magamban, és érvekkkel iparkodtam elcsitítani a lelkemben feltámadó hangot, amely így szólt:

- Nincs jogod leírni és kinyomatni azt, amit Pierre Fauchery mondott, mert a regényíró azt hitte, hogy kezdő poétát fogad és nem reportert...

De hallottam a szerkesztő hangját is: - Sose fog önnek sikerülni, barátom...

És bár, szégyellem megvallani, ez a második hang erősebb volt az elsőnél. Későn érkeztem Nemoursba és lekéstem a vonatról, amelylyel még vacsorára Párisba juthattam volna. Az ódon vendégfogadóban, ahol megszálltam, takaros, nyugalmas kis szobát nyitottak ki a számomra. Azt gondoltam: ej, milyen kellemes lesz itt az írás és lefekvésig azzal töltöttem az időt, hogy papírra vettem az interview bevezetését. A délutáni események hatása alatt irtam és bár közben egyre gyötörtek a lelkiismeret furdalásai, - e benyomások alatt olyan cikk került ki a tollamból, hogy a Goncourtok naplójának, a reporterek e pompás kézikönyvének sem vált volna szégyenére. Mindent leirtam, utazásomat, hogyan érkeztem a kastélyba, e XVIII. századból való kaczer építmény szilhuettjét, az egyenesre nyesett falombokat... a mester dolgozó szobáját, a mestert magát... a beszédét... aztán a szalont és a társaságot... és a mester mosolyát, amely ajkán játszadozott és a szeméből sugárzott, amikor agg és ifju barátnői körül-vették.

Csak a befejező szavak hiányoztak a cikkből, nem tudtam befejezésül valami okos dolgot kiszelni.

- Majd holnap eszembe jut valami! - gondoltam.

És - hiába, ilyen az írói természet - amikor lefeküdtem, úgy éreztem, hogy jól teljesítettem a kötelességemet. Csak egy interviewt irtam ugyan le, de azt hittem, hogy az agyamban forrongó regény legszebb fejezetét örökítettem meg.

III.

Mi történik bennünk, mialatt alszunk? Gondolataink titkon, ellenállhatlanul, tudtunk nélkül buzgón dolgoznak, míg érzékeink elzárkóznak a külvilág benyomásai elől. Hát alvásközben megváltozhatott akaratom, elhatározásom?

Tíz perc se múlt el azóta, hogy fölébredtem és már előttem lebegett Pierre Fauchery alakja. Az a gondolat, hogy visszaéljek e férfiú szivességével, olyan türhetetlenek, elviselhetetlenek tetszett, hogy szenvedélyes vágyat éreztem még egyszer látni őt. Igen, fel kell keresnem és bocsánatot kérnem hazugságomért. Meg akarom neki vallani, hogy ki vagyok, hogy mit akartam ellene elkövetni s megkérem, hogy bocsásson meg. És szét fogom tépni azt, amit az este irtam. Hirtelen kiugrottam az ágyból és az asztalhoz léptem, ahol az írásom feküdt. De mielőtt eltépném, még egyszer elolvastam. És ekkor... minden íróember meg fog engem érteni... olyan sikerültnek találtam a cikket, hogy nem téptem el. És egy gondolatom támadt: Fauchery olyan értelmes és olyan nagylelkű! Hát mi van ebben a cikkben, a mi sérthető? Semmi, éppenséggel semmi! Ha ma délelőtt újra elmennék hozzá, ha elmondanám neki az esetemet, ha felvilágosítanám arról, hogy e kis interview sikerétől függ tán egész zsurnalisztikai pályám? Ha megtudja, hogy sok-sok évig éltem nyomorban, hogy esztendőkön át dolgoztam hiába, eredmény nélkül... és ha értésére adnám, hogy csak azért lettem zsurnalisztává,

hogy meglegyen a mindennapi kenyerem? Oh, Pierre Fauchery bizonyára megértene és kegyesen felelné: »Adja ki az interviewt!«

De hátha megtagadná?... Nem, nem, nem fogja megtagadni.

*

Egész délelőtt különös tervemen tanakodtam; lelkemben küzdöttem ellene, mert volt bennem valami természetes szégyenérzet, mely kinossá tette a terv kivitelét. Kényes volt a dolog, nagyon kényes. A megoldás egyszerre kellett, hogy szolgáljon jobbérzésemnek, hiúságomnak, írói ambíziómnak és erszényemnek. Tudtam, hogy a szerkesztőm felette bőkezű lesz, ha az interview megtetszik neki. S nem igért-e a szerkesztőm külön jutalmat?

Délig fontolgattam a dolgot, akkor aztán lementem a szálló éttermébe, és hamarjában megébedeltem. Éppen fel akartam ugrani a bérkocsiba, amely már tegnap is kivitt a kastélyhoz, midőn egyszerre csak láttam, hogy az uton egy czimeres hintó közeledik, amelyben meglepetéssel vettem észre Pierre Faucheryt. Ott ült a kocsipárnákon, borus álmodozásba merülve. Igen, Pierre Fauchery ül a hintóban, de hangulata, ah! mennyire különbözik tegnapesti jókedvétől! Mi történhetett vele?... A bakon levő málhák elég világosan jelezték, hogy a mester a pályaházhoz hajtat. Órámra nézek. Tizenkét percz mulva indul a vonat Páris felé; felszaladok a szobámba, felkapom a podgyászomat, kifizetem a számlámat, lefutok az utcára, beugrom a bérkocsiba, lóhalálban kivágtatok a pályaházhoz és mikor a vonat elindult, már ott ültem egyik kupéban a mesterrel szemben. Kivülünk nem volt senki más a szakaszban.

- Ah, hát ön is elhagyja Nemourst? - szólított meg a mester. - Hát ön is ugy van, mint én. Párisra van szüksége, ugyebár, dolgozni akar?

Az ilyenformán induló társalgás módot nyújthatott volna, hogy megtegyem a vallomást, amelyre rászántam magamat. De most a mester előtt hirtelen valami legyőzhetetlen szégyenérzet fogott el; és ezenfelül utitársam egész lénye most olyan különös benyomást tett rám, hogy erősebb volt a kíváncsiságom, mint elszántságom ereje. Hogy Pierre Fauchery ilyen váratlanul, hirtelen elhagyta a Proby-kastélyt, ahol még az este oly pompásan érezte magát: százféle véletlennel is meg tudtam magamnak magyarázni. Valami rokonától kaphatott táviratot, vagy a kiadója hívatta sürgősen, vagy más efféle... De hogy az este óta ennyire átalakulhatott a mester arczkifejezése, hogy huszonnégy óra alatt Pierre Faucheryből levert, fáradt, megtört, öreg ember lett, mikor még tegnap olyan boldognak, vignak láttam a mademoiselle de Russaie társaságában, aki - úgy véltem - szereti a mestert, s akit a mester is szeret; ez rejtély volt előttem, melyet Párisig minden áron meg akartam oldani. Azt hittem, hogy annak a beszédnek a révén, amelyet tegnap nekem elmondott, valami közvetett formában értesülhetek arról, hogy mi történt vele, miért utazott el ilyen sebtében és mi okozta - így fejezte ki ő maga egyik regényében - »belső mennyországának« ilyen gyors átalakulását. És csakugyan állítólagos regénytárgyamra fordult a szó s Pierre Fauchery így szólt:

- Gondolkoztam tegnapi beszélgetésünkről és az ön regényéről. S félek, hogy tegnap rosszul fejeztem ki a gondolataimat... Midőn azt mondtam önnek, hogy minden korban szerethetünk és minden korban viszont szerethetnek bennünket, hozzá kellett volna fűznöm, hogy néha a szerelem elkésve érkezik. Olyankor van ez, mikor már csak önfeláldozással tehetünk bizonyosságot az előtt, akit szeretünk, arról, hogy mennyire szeretjük. Ha megígéri, hogy nem fogja felhasználni azt, amit elmondanék... mert nem az én titkom... akkor szolgálthatnánk önnek - amint manapság mondani szokták - egy dokumentumot is. Valóságos kis dráma, érdekes megoldással.

Miután biztosítottam diszkréziómról, folytatta beszédét:

- Volt egy jó barátom. Olyan idős volt mint én. Ez a barátom szeretett egy husz éves ifju leányt. Barátom szegény volt, a leány gazdag. A leány szülői elválasztották őket egymástól. A leány máshoz ment feleségül, de nemsokára meghalt. Barátom csak élt tovább, viruló egészségben. Ön is jól tudja, mennyire igaz az a közmondás, hogy: végre is minden bajból kigyógyul az ember. Ismertem volt barátom szenvedélyes szerelmét, láttam azt a végtelen kétségbeesést, mely elfogta, mikor le kellett mondania szerelméről. De azért mégis megvigasztalódott: új szerelemre áhitott, új gyönyörökbe kóstolt, új szerencsét próbált s újra meg újra csalódott. Így folytatta ezt esztendőkön át. De valahányszor egyedül voltunk négyszemközt, bizalmasan megvallottuk egymásnak érzelmeinket, gondolatainkat; ilyenkor mindig megemlékezett első ideáljáról, a kiért husz éves korában rajongott. S gyakran szólt hozzám így:

- Mindig csak ezt az első ideálomat kerestem valamennyi nőben, akivel egybekerültem... De mivel egyikben sem leltem föl a maga teljességében azt az elsőt, azért egyiket sem szerettem igazán.

- És az a leány, - kérdeztem a barátomtól. - Szeretted téged az a leány?

- Erre sohse gondoltam, - felelte a barátom - szóval soha sem mondotta, hogy szeret.

No lássa, képzelje el, hogy ez az én jó barátom megvénült, mint én. Megöszült, belefáradt az életbe és bizik benne, hogy végre elérte az óhajtott nyugodalmat. S ime ekkor látogatóba megy a rokonaihoz vidékre és ott szentül-szemben lát egy husz éves gyermeket, akinek arcza, szeme, termete, szóval egész valója szakított olyan, mint azé, akit az én jó barátom harmincz esztendő előtt szeretett. Ugy-e bár tudja, hogy léteznek ilyen sajátságos hasonlatosságok: ugyanaz a tekintet, ugyanaz a hang, ugyanaz a mosoly, ugyanolyan mozdulatok, ugyanazok a gondolatok, ugyanazok az érzelmek... Nem hogy két-három mondatban leírhatnám, de lapokat, fejezeteket kellene szentelnem arra, hogy kifejezhessem azokat az érzéseket, amelyek barátomat elfogták: az a félig most érzett, félig a multba visszazálló gyöngédség, amelylyel az élön át egy halotton csüggött; a léleknek az a fél-hallucinációja, melyben nem tudni, hol végződnek az emlékek és álmok, s hol kezdődik a való, az elveszett holt mátkának és ez ifju, ellenállhatlan, naiv leánynak csodás egyesülése... Egy viruló ifju leány jár-kei a szalonban, mosolyog, kaczag, dalol, a barátom bizalmasan sétál a kastély e bájos lakójával, és ime a sugárzó, szép leány mellett egy halott asszonyt lát!...

És most, miután a barátom két hétig meggondolatlanul, könnyelműen megengedte a lelkének, a szívének, hogy reménykedjék boldogsága és gyönyöröse megújulásában, képzelje csak: az én jó barátom egy napon belép a kastély egyik félreeső szobájába, a képtárba, melyben a többi kép közt egy pasztell is függ, a saját arczképe... huszonöt éves korából. Érdeklődve közelebb megy a képhez. Az üvegre, mely a pasztellt fedi, az idők folyamán vékony porréteg rakodott. S a mint az én barátom jobban megnézi a képet, hát látja, hogy a porréteg a szemeknél megszakad és az üvegen két finom szabásu, formás alak nyoma van. A barátom szíve hevesebb dobogásnak indul, kisiet a teremből, megkérdez egy szolgát, s azt hallja, hogy már jó ideje senki sem volt a képtárban, csak tegnap az az ifju leány, aki az én jó barátom szívében új reményeket fakasztott...

- S mi történt azután? - kérdeztem, midőn most a mester elhallgatott.

- Nos, az én jó barátom visszament újra a képtárterembe, megnézte újra meg újra a legártatlanabb és legszenvedélyesebb szerelemnek azt a porból való jelét... Azután még a képtárban, véletlenül, beletekintett egy tükörbe s összehasonlította mostani arczát azzal a régi arczával, melyet a kép mutatott. S látta, látta, keservesen látta, hogy mi volt egykor s mi most!... Barátom sose mondta el, hogy mit érzett abban a pillanatban s én nem is kérdeztem tőle soha.

Talán azt érezte, hogy bünt követ el, ha szenvedélyre gyújt egy fiatal leányt, akit nem vehet feleségül? Belátta tán, hogy az elrútult, megvénhedt emberben egy viruló ifjút szeret az a leány? Vagy fájdalmas szeretettel arra a másakra, most már holt asszonyra gondolt, aki nem adta meg neki a csókot akkor, amikor még viszonzozhatta volna?... Csak annyit tudok, hogy az én jó barátom még aznap elhagyta azt a várost, hogy ne lássa többé soha azt, akit nem szerethet ifjúságával, tisztaságával, fiatal, husz esztendő lélekkel... mint ahogy egykor szerette azt a másikat, aki már a holtak birodalmában lakozik.

IV.

Néhány óra múlva már a *Boulevard* szerkesztőségében voltam és beléptem a szerkesztő szobájába. Pascal szerkesztő felállott és így szólt:

- Már?... Nos, meginterviewolta Pierre Faucheryt?

- Még csak el sem fogadott! - viszonzám szemtelenül.

- No, ugy-e megmondtam! - gúnyolódott a szerkesztő, vállat vonva. - Csak jelenjen meg annak a fráternek egy kötete, majd számolunk vele!

Azután szemtelenül az arczomba nézve, folytatta:

- Különben, kis Labarthe barátom, magának olyan jó, fiatal képe van, hát csak ne féljen, majd arat még ennél nagyobb sikert is a zsurnalisztika terén...

*

Nem tiltakoztam a szerkesztő gúnyolódása ellen. Pedig mit szólt volna, ha megtudja, hogy az interview a zsebemben van, a fejemben pedig páratlanul érdekes történet motoszkál, amelyből remek tárczát lehetne írni. De nem kapta meg sem az interviewot, sem a tárczát.

Azóta arattam sok sikert a zsurnalisztikában, el is vesztettem belé jó, fiatal képemet, és bőven megkeresek évente ötvenezer frankot. De nem adtam ki egyetlen egy cikket sem, mely oly gyönyörűséggel töltött volna el, mint az a cikk, - nemoursi látogatásom, - amelyet a fiókom mélyére rejtettem, hogy soha ki ne kerüljön onnan.

Gyakran gondolok arra, hogy nem úgy szolgáltam az irodalmat, ahogy akartam volna: mert egész pályámon egyetlen egy könyvet sem irtam, csak apró aktuális cikkeket. De ha eszembe jut, hogy volt annyi lelki erőm, hogy ne kövessem el mesterem ellen azt az indiszkrétciót, amelyet el akartam követni, akkor így szólok magamhoz:

- Ha nem is szolgáltad az irodalmat, de legalább nem is árultad el.

Most azonban, midőn Pierre Fauchery már nincs az élők közt, úgy hittem, hogy elbeszélhetem az én első interviewom történetét. Semmi másra nem vagyok olyan büszke...